

LIGET

2017-1
január

TARTALOMJEGYZÉK [XXX.évfolyam 1. szám]

MIT MONDHATTAM AKKOR?

Dobosi Bea | **LÁTNI AZ EGET** 4

Oberczián Géza | **ELFELEDNI A ROZIT** 9

Kapitány Máté | **MI VAN EZEKKEK?** 13

Somfai Anna | **AZ INCI PÉENZE** 19

Bene Zoltán | **TEREMT, ÉS...** 24

Z. Karvalics László | **A HÜPPÖGŐ NIKÉ,
AVAGY IZLAND FELETT SÁPADT AZ ÉG** 29

Novák Gábor | **MAGADDAL, ODAÁTRA** 35

Tenigl Takács László | **ROMÁK AZ „ELÁTKOZOTT HÁZBAN”** 39

Fecske Csaba KASSÁKOMBÁKOM GYŰRÖTT LEPEDŐN	67
Kállay Kotász Zoltán UTÁNA	69
Nacsinák Gergely András A KÉT SZIGET MESÉJE	71
Jónás Tamás MESTEREK NYELVÉN	74
Szirmai Panni PORCELÁN	75
Birtalan Ferenc NEMZETI BAJ	76
Kőszeghy László A TERMÉSZETES JÓ ÍZLÉSRŐL	78

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kállay Géza,
Kiss Lajos András, Victor András

Dobosi Bea LÁTNI AZ EGET

 ligetmuhely.com/dobosi-bea-latni-az-eket/

Anyám fiatalon őszült, egy évtized alatt egyetlen barna hajszála sem maradt. Nem festi be, mint más nők, és nem sminkeli az arcát. A férfi, akivel együtt él, nem az apám. A vacsoraasztalnál fennhangon politizál, és nem zavarja, ha önellentmondásba keveredik. Nincs is, aki figyelmeztesse rá.

Apámat eltemettük. A gyászjelentésre azt írtuk, hosszú, fájdalmas betegség után érte a halál. A cirkalmas betűk és a

dombornyomású, vastag papír nem illett a halotthoz. Még nem bocsátottam meg neki.

Anyám sosem csalta meg apámat. Halála után ugyan nem hordott feketét, de egy ideig viselte a gyászszalagot. Azon a nyáron ahányszor leültem nála a kempingszék kifakult vásznára, kistestű kutyája a térdemnek támasztotta mellső mancsát, és lábam közé dugta a fejét. Gyanakodtam, hogy anyám egy ágyban alszik velem.

apró darabokban

Régóta másik városban élek. Az ingatlanos, aki eladta nekem a lakást, panaszkodott az előző lakóra. Arra gondoltam, rólam mit mondana, ha az én lakásomat árulná. Néha még meglep, hogy a ház belső udvaráról látni az eget. Az omladozó körfolyosót tavaly aládúcolták, a falakról hámlik a sárga olajfesték. Szinte hallani, ahogy berepedezik, és apró darabokban leperreg. Az egész emeleten nincs cigány.

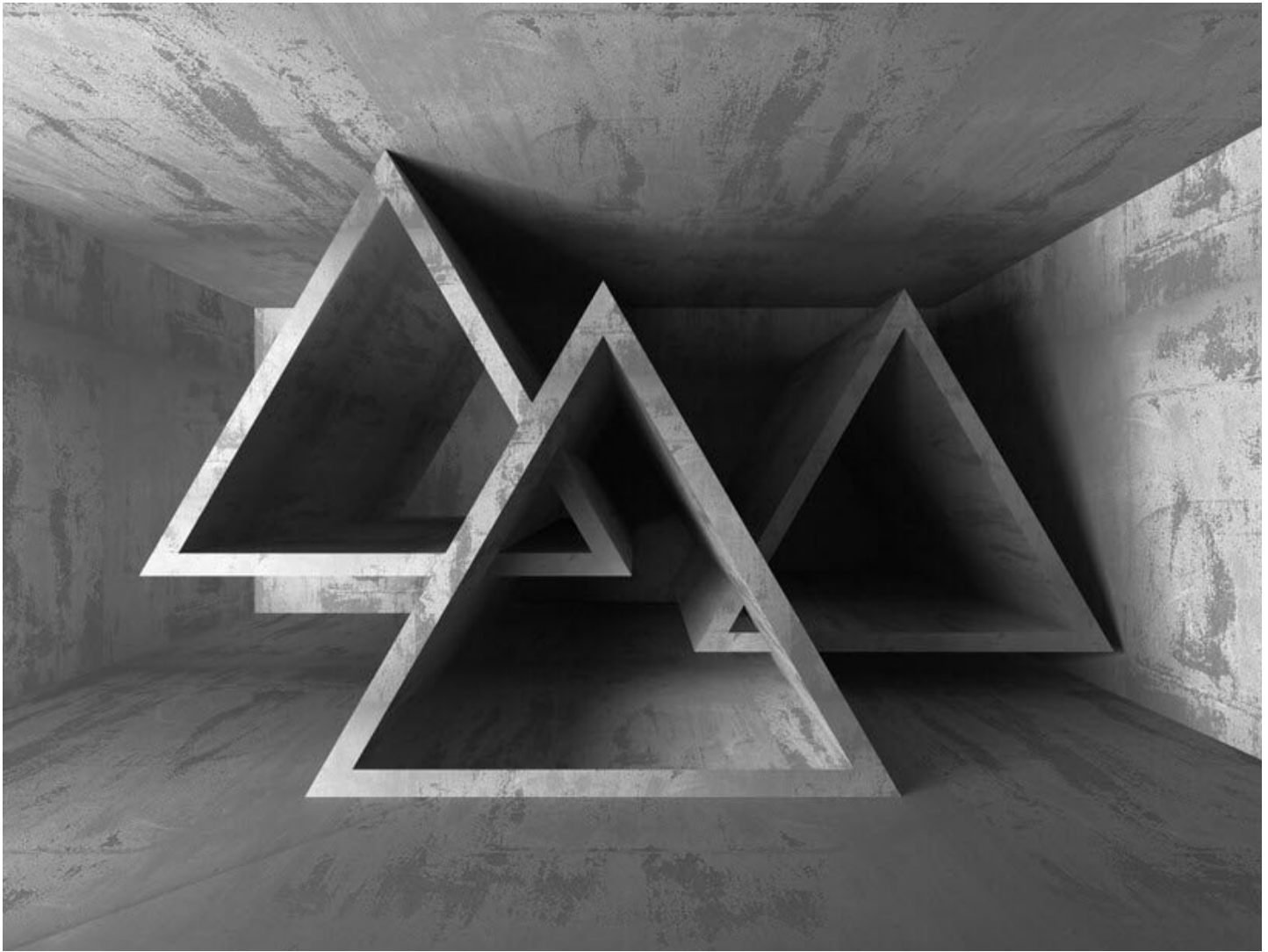
Olyan ritkán járok el, hogy hajlamossá váltam megfélemlkezni magamról. Megesik, hogy mások jelenlétében sem csukom be a vécéajtót, és hangosan szellentek. A fényes parkettáról szöszök és apró kavicsok tapadnak a zoknimra. Megijeszt, hogy nem változom.

A sovány ember, akivel házasságban élek, nem iszik és nem dohányzik. Az egyik metszőfoga csorba, és törődéssel pótolja, hogy nem szeret. Amikor telefonál, hüvelykujjának körme félkörívet nyom a bőrébe a füle előtt. Bizalmas hívásait mindig házon kívül intézi, családtagjaival jelenlétben nem érintkezik. A számlaleveleket a rövidebb oldalukon bontja fel, és a szék alatt tartja, ahová a ruháit rakja le két munkanap között. Az is előfordul, hogy ruhástul alszik. Régóta mentegetem már magam előtt.

Ha ketten vagyunk, fegyelmeznem kell magamat, hogy ránézzek. Nem merek kibámulni az ablakon és a vécében sírni. Amióta beszélgetéseink gyakorlati dolgokra korlátozódtak, szaporodnak a pillanatok, amikor legszívesebben megütném. Egyszer hallottam, amint anyám azt mondta valakinek, hogy szépen élünk. Nincs mentségem semmire.

Öregnek és csúnyának látom magam a tükörben. A ráncok a szemem sarkában jelentek meg először, s nem sokkal később már halvány vonalak kötötték össze a szám szegletét az állammal. Azóta valahogy másként tartom a fejemet, mintha szokatlan frizurát viselnék vagy súlyos terhet cipelnék rajta.

Anyámékat hétvégeken látogatjuk. A szembejövő kocsik fénye megtörik a karcos szélvédőn, a bozót sötét falként szegélyezi a púpos utat. Az asztalnál majd' kifordul a számból az étel, amit anyám elénk rak. Anyámat nem szabad megbántani. A fürdőszobában hang nélkül öklendezem.

VERSUSstudio, adobe.com

A sovány embernek a félszáraz bortól jókedve lesz. Anyám történeteket mesél a gyerekkoromból, mindig ugyanazokat, de bizonyos részletek változnak. Azt hiszi, nem veszem észre. Úgy fél a szegénytől, hogy háromszor annyit gürcöl, mint egy rendes ember. Az élettársa mondta így: „mint egy rendes ember”.

Anyám műanyag dobozokba rakja a vacsoramaradékot, és rájuk pattintja a fedelet. Az élettársa nem hagyja, hogy magunk vigyük ki a szatyrokat a kocsinhoz. A sarkunkban totyog, és a kapuban a fenekemre csap. Összerándulok, a mozdulatról a kutya jut eszembe, akit apám megvert. Vonyítva behúzta a fenekét, ahogy elszaladt.

Anyám a lámpafényből integet, a tető fölött üres az ég. Az utcasarkon egy autó a tilosban parkol, mellette a villanyoszlop akasztófára hasonlít. Nyáron anyám ablakaiban nőnek a legszebb muskátlik. Mindnek piros virága van. Anyám a ládákat ősszel becipeli a radiátorok elé, a visszametszett tövek egész télen halottnak tűnnek. A vacsoramaradékot négy nap után dobom ki.

ónos eső

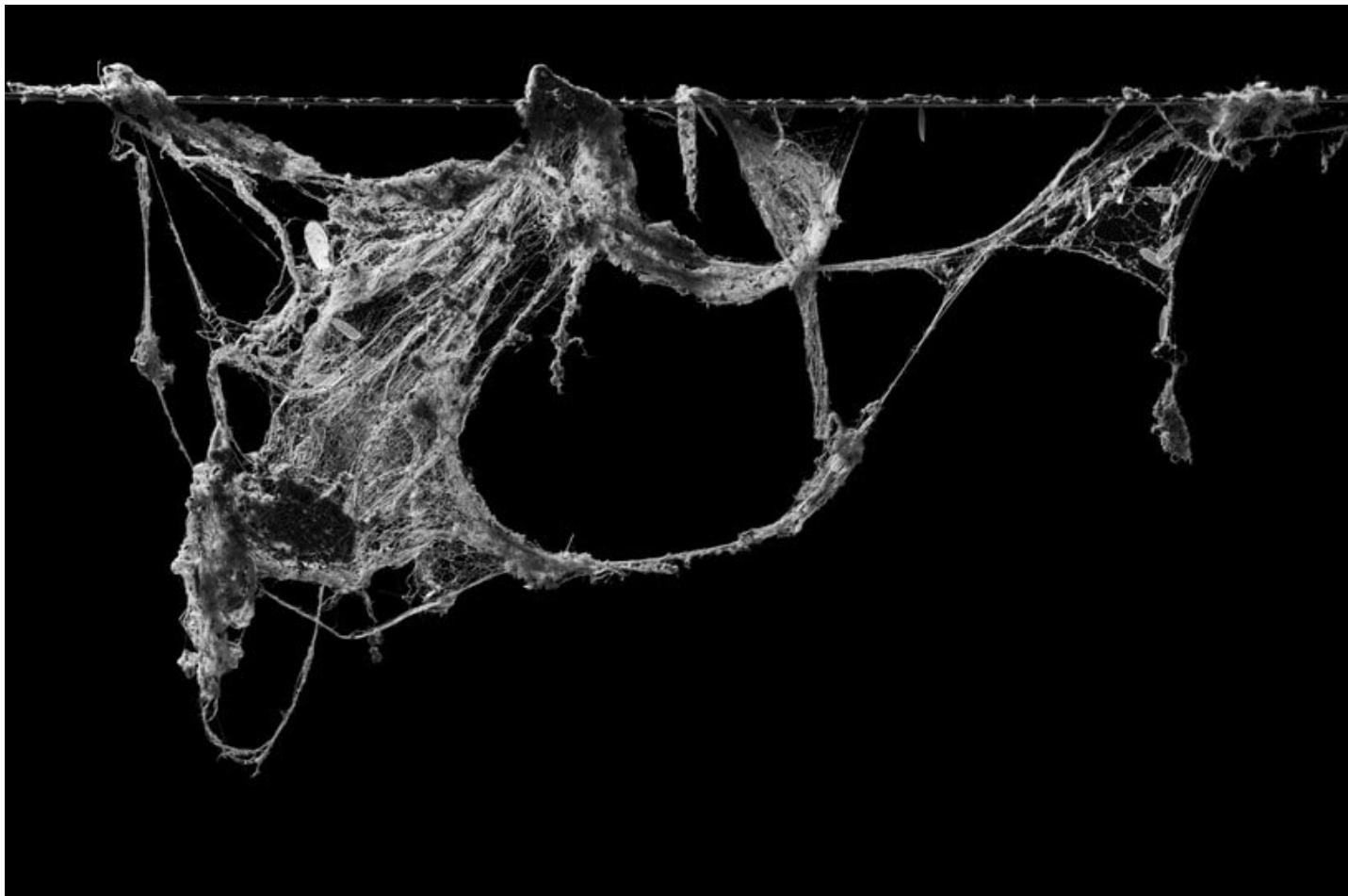
Nem ment fel, hogy csak egyszer történt meg. Ónos eső esett, és nem vittem esernyőt. A bevásárlóközpont előtt összeverődött tömegben megláttam egy négert, s miközben elmentem mellette, figyeltem rá, hogy majdnem összeérjen a kezünk. Nem érintek meg másokat.

Az ismeretlen férfi a villamosmegállóban elém állt, hogy elfogja a szelet, és fölém tartotta az ernyőt. Nem kértem meg rá. Nem értettem, mit mond, és arra gondoltam, idegen nyelven beszél. Összenőtt szemöldöke alatt az ornyerge szokatlanul húsos volt. Kiszámított mozdulattal a könyöke alá húzta a kézfejemet. Az esernyője pereme felett látni lehetett az eget.

Az ajtóban előrement, nedves lábnyomai ott maradtak a lépcsőre terített sötét szőnyegen. A pincehelyiség tulajdonosa ügyelt rá, hogy ne legyen két egyforma színű szék. A háttámlák lécei töredezetek és foghíjasak, a fal mellett festetlen fabokszok. A férfi rozéfröccsöt kért, a csapos fogta a vastag üvegű poharakat. Tíz éve nem merek inni, nehogy megöljem magam.

A vizes esernyőt a férfi a földre dobta, és elém tolta az egyik poharat. Úgy beszéltem, mintha a sovány ember nem létezne. Nem szándékosan, csak nem tudtam, mit mondhatnék, aminek ő is része. Mosolygáskor a férfinak nem látszottak a metszőfogai, csak kétoldalt a szemfogak. Nem vettem észre, mikor tette a kezét a szoknyám alá. Egyre üvegebb lett a pillantásunk, és tudtuk, lassan képessé válunk a tárgyak felszíne mögé nézni.

Otthagytuk az esernyőt, amikor hátramentünk. Két tenyerem a vécé megsárgult deszkafalának támasztottam, és csak a koppanásokból tudtam, hogy a homlokom neki-nekiverődik. Verejtéke a halántékomra csorgott. Mint amikor a repülőgép átesik, a légáramlás leválik a szárnyakról, s megszűnik a felhajtóerő. Egy másodperc, és minden széthullik.

maxshutter, adobe.com

A lengőajtó szárnyai finom nessel zárultak össze mögötte, az arcom a tükörben egy idegené, a bokszt mellett csak a tócsába gyűlt esővíz. A csapos közömbösen nézett, miközben azt mondta, az úr rendezte a számlát, mielőtt távozott. Ha megkérdezte volna, miért vagyok itt, nem tudtam volna felelni.

Már régen bepakoltam a barna gurulós bőröndbe. Vannak kizárólag erre a célra vásárolt ruhadarabjaim. Nem hiányoznak a szekrényből, mert a sovány ember a létezésükről sem tud. A bőrönd a lépcsőfokoknak koccan, hiába hajlítom be a könyökömet. A töredezett járdán nagyokat kell rántani rajta, kerekein megszapornak a karcolások. Ha egyszer közelebről megnézné, a sovány ember is észrevenné, de nem tartja számon. Ha kinyitná a bőröndöt, megtalálná benne a sosem látott ruhákat.

sehol sem nő fű

Nem gondolom komolyan, hogy elhagyom. Az idegen nem vár rám sehol. Találomra választom ki a cúgos kapualjakat, kezem a bőrönd fogantyúján. A postaládák a város minden lépcsőházában egyformák, de a kapucsengőkön sokfélék a betűk. Azt szeretem, ha a belső udvarról látni az eget. A fenyők alatt sehol sem nő fű, a függőfolyosókon a sűrűn nyíló ajtók mellett mindenhol törött műanyag székek. Egy öregasszony kilép a gangra, hogy elszívjon egy cigarettát, és gyakran átnéz a válla fölött, mint a bűnösök. Egy fiatal nő a frissen lakkozott lábkörmét szárítja, a nyitva hagyott ajtón át belátni a kockás kövezetre. Senki sem siet haza.

Tudom, mikorra kell megérkezni. Amikor visszaérek a lakásba, a sovány ember még nincs ott. Számolok vele, hogy minden második nap később jön. Két különböző boltban vásárol élelmiszert, hogy legyen mentsége. A bőröndöt a gardrób aljába tuszkolom, a kopott, használaton kívüli kabátok alá. Amikor meghallom a zörgést, úgy állok ott, mint egy gyilkos. Nem tanítottak meg, hogyan viselkedjem, amikor rosszat teszek.

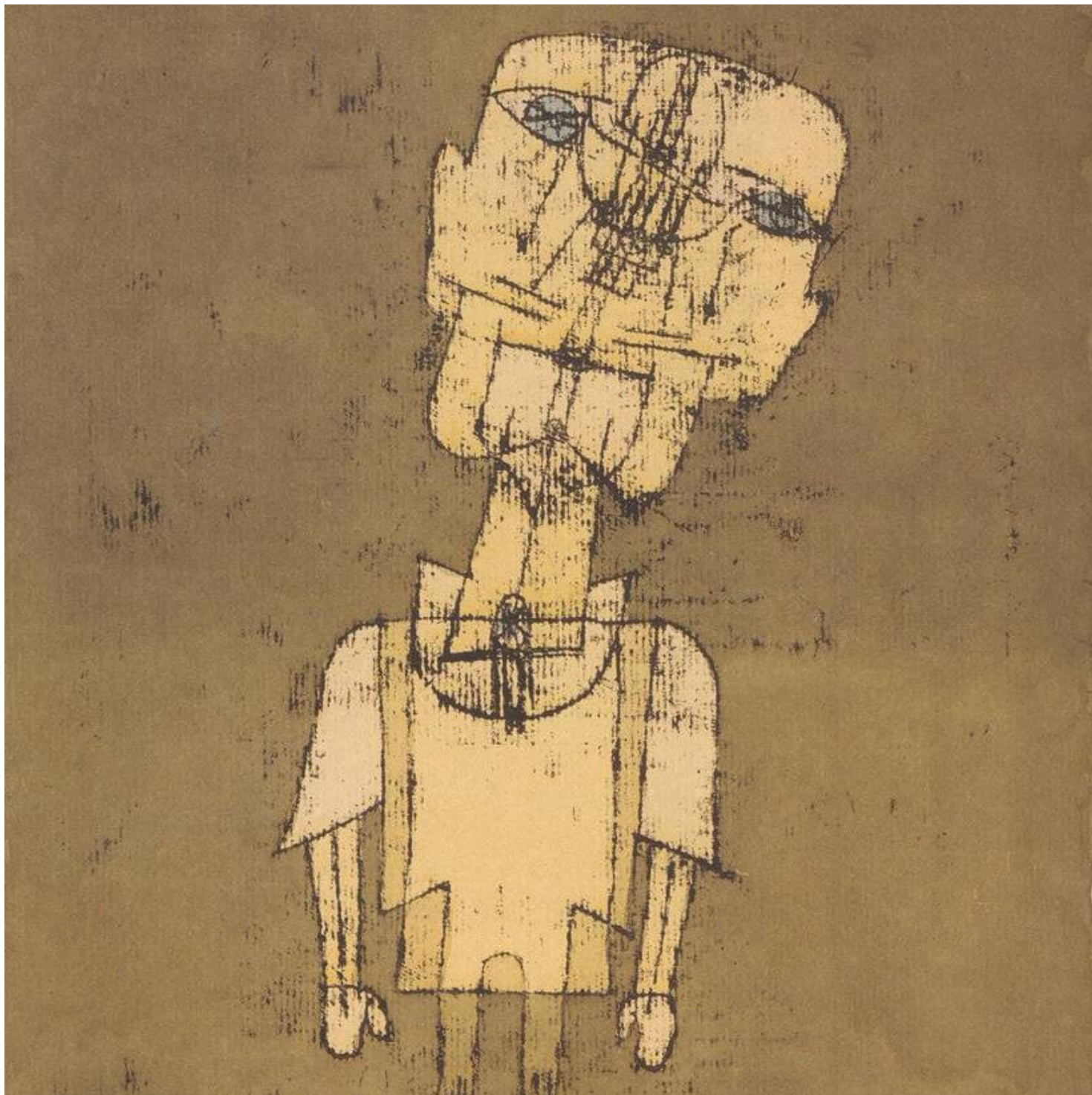
A sovány ember összetéveszthetetlenül tudja zörgetni a kulcsokat. Minden reggel addig maradok ágyban, amíg meg nem hallom az ismerős hangot. Két kulcscsomója van. Az egyik a lakás kulcsait tartja, a másikon másmilyen kulcsokat. Sosem kérdeztem meg, hová valók. Csak látom, hogy felakasztja, amikor megjön.

Érkezéskor megpuszítja az arcomat. Nem csak imitálja, mint legtöbben. Felém fordítja a fejét, és tényleg hozzám nyomja a száját. Néha közben megmarkolja a két vállamat, és maga felé húz. Ilyenkor erősebb a nyomás az arcomon. Amíg ránk nem csukja az ajtót, látni az udvar felett az eget.

felső kép | rolffimages, adobe.com

Oberczián Géza ELFELEDNI A ROZIT

 ligetmuhely.com/oberczian-geza-elfeledni-a-rozit/

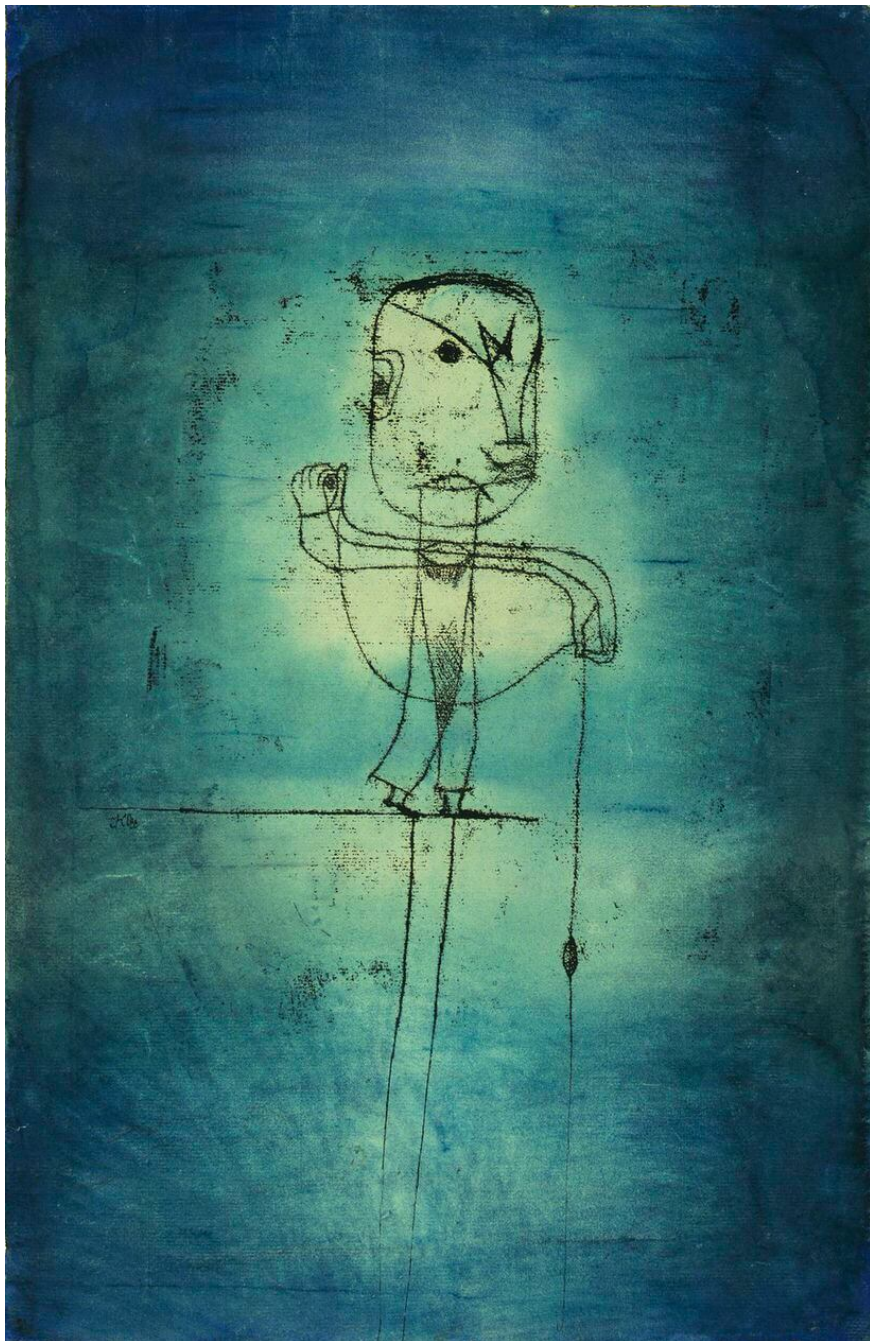

Hogy mit mondhattam akkor, azt kérde? Szerintem kitalárod, mire a végére érek. Na persze nem is az a fontos, hogy mit, sokkal inkább a hogyan... Sokféleképpen lehet ám mondani dolgokat, tudod, például kedvesen, ahogy Marcsi dadus beszélt az intézetben, szabatosan, gyengéden, magyarázón, hogy kihámozzuk, megjegyezzük a lényegét és elraktározzuk felnőtt korunkra, ami, ugye, most már itt is van. Vagy lehet gúnyosan, ahogy a Rozi vágta a fejemhez, hogy „Lúzer!”. Az fáj, igazán fáj, meg kell adni. Sokat vártam tőle, de jól ráfaragtam, éveig nem is

mertem csajok közelébe menni, úgy lealázott, persze messziről imádtam mindet, egészséges férfi vagyok én, csak hát nem maradt bátorságom. Inkább agyagból formáztam nőket, kicsi szobrokat, kidomborítva mindent, ami amúgy is domborodik, és addig simogattam őket, míg ideális lett az alakjuk, pont, mint a Rozié, sudár, vékony, mégis dús mellű, kerek fenekű, különböző pózokba gyúrtam őket, álló, ülő, térdeplő, guggoló, de legtöbbször fekvő helyzetbe, több tucat Rozim lett, mire megmutattam a mesternek a műhelyben, ahol dolgozom, ő pedig fellelkesedett, elvitte egy galériába, és egy csapásra sok pénzem lett, az emberek nagyon szerették a Rozijaimat, vették, mint a cukrot, egyre többet gyártottam belőlük, híres lettem, név szerint keresték a szobrocskákat, de közben elveszett az intimitás, közönséges agyaggá züllött a nő, és akkor nem csináltam többet.

szemét tolvaj

Legszívesebben rábeszélőn mondtam volna, tudod, mint amikor meg akarod győzni, akinek szól, hogy tényleg elhiggye... a bevásárló központban, amikor megszólalt a sziréna, ahogy jöttem kifelé a pénztár mellett. Ajándékot akartam venni a barátnőmnek, akihez járok, de nem találtam azt a szép sálát, amit kinéztem. Pont azon agyaltam, biztos ebben a boltban volt-e, mikor megszólalt a vészjelző, de észre se vettem, csak mentem kifelé, akkor elém ugrott egy egyenruhás és rám rivallt, hogy fel a kezekkel, vagy ilyesmi, azt hittem, hülyül, próbáltam kikerülni, de elkapott, kicsavarta a kezem és megbilincselte, rángatott vadul, közben azt kiabálta: elkaptalak, te szemét tolvaj, nem tudsz meglógni előlem, méssz a dutyiba, úgy ám... meg hasonlókat. Egész nagy kör alakult körülöttünk, nézelődtek a vásárlók, én pedig a fickó szemébe nézve próbáltam elmagyarázni, hogy alighanem tévedés lehet, ugyanis nem vettem el semmit, nincs is nálam semmi, egyébként pedig van pénzem, alighanem több, mint neki, úgyhogy minek is lopnék el egy sálát, ha meg is vehetem. Szóval sál volt!, látod, be tudod te vallani, fröcsögte, a tömeg pedig bólogatott: bevallotta, tényleg bűnös, én pedig tovább próbálkoztam, panaszkodtam, hogy fáj a karom, ne szorítsa, és engedjen el, mert nem csináltam semmit, de csak rángatott végig a folyosón, hiába próbáltam rábeszélőn, később rimánkodón, végül magamból kikelve üvöltve és toporzékolva megértetni azzal az idiótával, hogy rossz emberrel keménykedik, ártatlan vagyok. Végül jött egy rendőr és elengedett, mert rájött a tévedésre, a biztonsági őrt viszont leszidta, mert nem lehet erőszakos és nem gyanúsíthat meg senkit, pusztán annyi a dolga, hogy a gyanús személyt feltartóztatja, míg megjön a közeg.

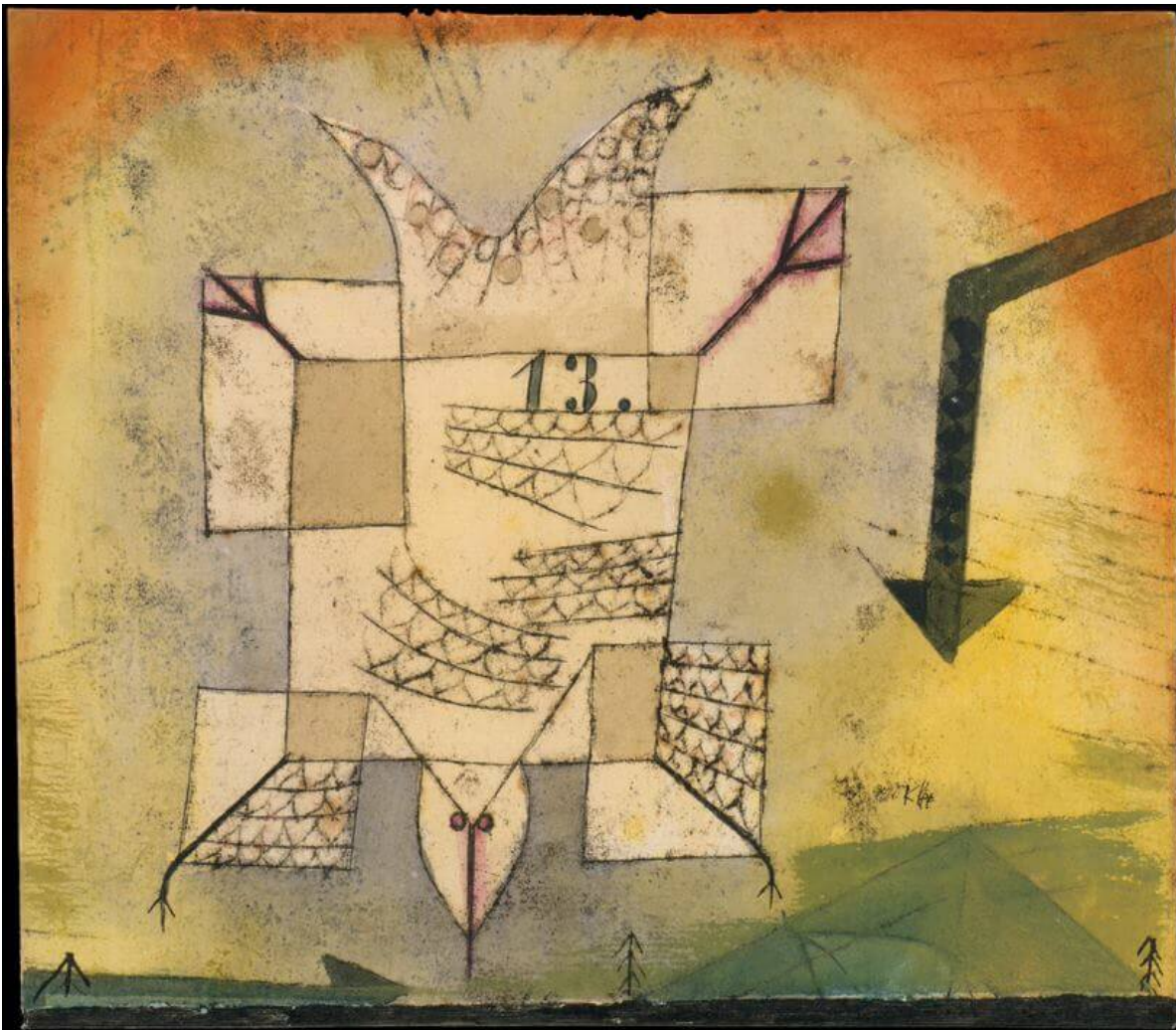

Végül sál nélkül mentem fel a szerelmemhez. Gyönyörű volt, ahogy ajtót nyitott, könnyű, légies jelenség, szinte elveszett a kinyúlt barna szvetterben az aprócska természetével, sima barna haja egyszerű lófarokban omlott a hátára, úgy láttam, szeme rám villant a nagy szemüveg mögül, de visszafogott maradt, nem mosolyodott el, csak odébb állt, hogy be tudjak lépni mellette. Már ismertem a járását, többször is voltam már nála a lakásán, egyenesen a szobába mentem és lazán ledobtam magam a bőrknapéra, kényelmesen elhelyezkedtem. Ő nem ült mellém, hanem szembe a fotelbe, ami mellett a kisasztal volt, felvette az ölébe a jegyzetfüzetét a tollal és kérdően nézett rám. Szeretlek, mondtam neki lágyan, megpróbáltam annyi férfiasságot belevinni a hangomba, amennyit még nem tartottam túlzónak, de azt sem akartam, hogy követelőzőnek tűnjek, valahol mégis félre mehetett a dolog, mert összehúzta magán a kardigánt, és határozottan a szemembe nézett: ezt már megbeszéltük, és te megígérted, hogy jó leszel, te nem lehetsz szerelmes belém, mert az orvosod vagyok, amit irántam érzel, az inkább hála, amiért meghallgatlak, semmi esetre sem szerelem, kéne neked egy lány, mondd, mikor próbálkoztál utoljára ismerkedéssel? Arra emlékszem, hogy hűtlennek neveztem és csapodárnak, és fellengzősnek is, aki lenéz engem, pedig én mindent őszintén elmondok neki, mindenről, amiről kérdezni szokott. Nagyon megbántott, azt hiszem, kiabáltam is, akkor higgadtam csak le, mikor az ajtó becsapódott mögöttem és egyedül maradtam a lépcsőházban.

Még nem dereng, hogy mit mondhattam akkor?

összetévesztenek valakivel

Ha rám nézel, azért látod, nem vagyok gyenge legény, általában elbírok egy biztonsági őrrel, még ha dzsíájdzsónak is képzelet magát, szóval a félresikerült randi után este visszamentem a plázába, megkerestem, és szó nélkül leütöttem, ki is feküdt, mint béka a kamion alatt. Már mentem kifelé, mikor letartóztatott a rendőr, ugyanaz, aki délután elengedett. Most nagyon agresszív volt, segítséget is kért rádión, körözött személyt emlegetett, aki nagyon veszélyes, mit is mondhattam volna, persze hogy azt: összetévesztenek valakivel... Ismét tömeg gyűlt körénk, susogtak, mint általában, már kezdtem megszokni: rettenetes..., hidegvérrel..., végül ide szállítottak. Mielőtt bezártak ebbe a cellába, egy nyomozó kérdezgetett: miért ölte meg?, ilyeneket. De hát csak lekevertem neki egyet, védekeztem, amiért délután szemétkedett, mire azt mondta: a biztonsági őr rendbe jön, maga viszont megölte a pszichiáterét, ne is tagadja, még most is csupa vér a ruhája...

És akkor megláttam, hogy igaza van, csakugyan véres volt a ruhám és a kezem is, és hisztérikusan zokogtam, és azt hajtogattam: nagyon sajnálom...!

A novella előzménye: [ELBUKNI A ROZIT](#)

kép | Paul Klee művei

Kapitány Máté MI VAN EZEKKEL?

 ligetmuhely.com/kapitany-mate-mi-van-ezekkel/

Elképzelni sem tudom, mit mondhattam ezeknek, hogy így ki vannak akadva. Esküszöm, csak úgy húzzák felém a zsáktestüket, az arcuk olyan, mint a búbaszás, és mintha neheztelnének rám valamiért, mogorván vagy elkeseredetten bámulnak. Hiába mondogatom nekik, hogy kíp szmájling, hallod, ez így nagyon nem zorall, erőltessél már jókedvet magadra, csak lehúzol itt mindenkit, és így tovább, ez a két madár lógatja a csőrét egész álló nap, és úgy csoszognak, tényleg, mintha csak vonszolnák a zsáktestüket. Jó, tudom, vannak nehéz napok, a

reklámban is megmondják, vannak tré hetek, persze, de tényleg jobb, most komolyan, tényleg jobb, ha ilyenkor beleássuk magunkat ebbe a feneketlen mocsárhangulatba? Megáll az eszem ezektől. Ledobja az ékszíjat.

Az interneten bukkantak rám, két hónapja lakom velük, de az elmúlt héten történt valami, mozgolódni kezdtek. Nekem nem szóltak róla, mégis az az érzésem, költözni fognak. Mondjuk korrekt dolog lett volna velem is közölni a hírt. Ötvenes mindkettő, a fickó és a nő is, de kinéznek hetvennek, tudom, nem szép ilyet mondani, akkor is. Úgy fityeg az arcuk, vagy nem is tudom, hogy mondjam, úgy megereszkedett a szemük alja. Szerintem nagyobb esőben ezekben a szomorú táskákban összegyűlik a víz, és cuppog, ha pislognak.

nyákos csigák

A fickót Jánosnak hívják, a nőt Erzsébetnek. Janónak és Böskének szólítják egymást, és van, hogy egymáshoz bújnak. Aranyos. Na, mondjuk egyik sem szép, szóval nem állítom, hogy esztétikus látványt nyújtanak ilyenkor. Ahogy Böske odafúrja csontos arcát Janó csapott válla és petyhüdt nyaka közé, ahogy Janó felemeli puha karját és szabaddá teszi izzadságfoltos hónalját, hogy aztán átkarolja Böske reszketeg hátát, az olyan számomra, mintha nyákos csigák ölelkeznének, de hé, a külső nem minden! Így van?

Itt áll előttem a Janó, igazgatja magán a ruháját, amiből csak úgy árad a levendulaszag. Böske levendulapárnákat helyezett el a szekrényekben, hogy távol tartsa a molylepkéket. Áll a Janó, rángatja inge szövetét, hátha akkor kellőképpen hosszúra nyúlik, és nem csúszik fel folyton a szőrös hasán, mikor leül. Elégedetlenül és mogorván néz rám. János, szólítom meg, hallod, mondtam neked valami durvát, öregem, vagy mi ez a mufurcság? Janó legyint, és megfordul, és olyan röhejes módon visszapillant a válla fölött, mintha szexi próbálna lenni, kicsit a seggét is kitolja, és úgy rángatja tovább az ingét, lefelé, lefelé. Sóhajtok. Jánosom, mondom, tényleg a seggedet mutogatod nekem, mi van veled? Rám is fingsz talán, mi, úri kedvedben? Ettől sem lesz jobb kedve, nem érti a tréfát, de legalább visszafordul felém. Magyarul beszélek hozzá, mégsem válaszol. Szép. Jól van, gondolom, akkor én is sértett hallgatásba burkolózom. Állunk ott egymással szemben, Janó homlokát ráncolja. Megpiszkálja az orrát is, kihúzza belőle egy szőrszálat. Hányinger! Fúj, szólok most rá, fúj, rossz János, rossz János! Elpöcköli a szőrszálat, majd szemöldökét kezdi simogatni. Órájára pillant, azzal se szó, se beszéd, kisiet a szobából. Fura egy figura, tűnődöm. Biztos autista.

Most Böske lép be az ajtón, egyenesen hozzám siet. Kihúzza magát előttem, megigazítja vékonyszálú haját. Virágmintás ruha lóg rajta, itt-ott felsejlik alatta bütykös alakja. Ócska fülbevalót vezet át fülcimpáján. Olyan szép vagy, mondja, és mosolyt erőltet az arcára. Na, na, na, mondom, Böske! Lassan a testtel, anyukám! Tudom, hogy Janó nem egy rájengoszling, de nehogy már a háta mögött rám mozdulj! Böske még mindig mosolyog, de olyan hervatag módon. Megfogja ruhájának szoknyarészét, ujjai közé csippenti, majd kislányosan forog egyet előttem. Bókra vágyik? Megvonom a vállam. Remek ruhaválasztás, Böske, mondom neki. Ezen ne múljék. Mi a becses alkalom? Költözés? Nem sikerül kiugrasztanom a nyulat a bokorból, Böske abbahagyja a forgást, és félszegen mosolyog.

erre gerjedsz, papa?

Késő este érnek vissza. Janó fáradtan csoszog be a szobába. Kigombolja ingét, bőrén látom, hogy az ing szoros nyaka fehér csíkot vágott a húsba. Mint egy akasztott. Janó, szólítom meg barátian. Idefigyelj, öregem! Szerintem a Böske félrekacsingat. Janó babráló keze megáll, meredten figyel. Jól van, ne tojj be, folytatam, nem biztos, hogy elúszott a hajó, még meg lehet menteni a kapcsolatot! Janó feszülten hallgat. Szedd össze magad, kicsit, mondom, legyél fickósabb, fiatalosabb. Egyél kevesebbet, az istenért, hát tudom, hogy késő este fehérkenyérrel tunkolod ki a sültkaraj zsírából, ez nem pálya, öreg, be fog dugulni az ered és felfordulsz idő előtt. Sportolj, mozogj! Ha rám hallgatsz, az öltözködéseden is változtatsz: farmernadrág, poló, futócipő. Tudod, csak lazán. Nem kell kinőtt inggel fojtogatnod magad. Vagy erre gerjedsz, papa? Ugye, hogy nem! Janó engedelmesen lehúzza magáról az

inget. Előtáruul fehér felsőtteste, hurkás karja, pamacsokban növvő szőre. Köldöke alatt ferde heg húzódik. Vakbélműtét talán. Eseten bámul felém, majd gyorsan magára húz egy foltos atlétát. Aztán egyszer csak gondol egyet és letolja a gatyáját is. Mármint egy mozdulattal a nadrágot és a szürke alsógatyát is. Ott áll tök meztelenül, a gatyá és a nadrág a bokáján, petyhüdt ezredese hervatagon figyeli a talajt. Janó ácsorog, összezárt lábakkal, mint egy ministránsfiú. Oké. Két dolog lehet, gondolom, Janó vagy homár, vagy valami visszajelzést vár testi adottságait illetően. Sosem voltam finomkodó típus, gyorsan rá is kérdezek hát, hogy Janókám, te buzi vagy? Janó szégyellősen pislálkol, fejét elégedetlenül csóválva. Nem, akkor fogadjuk el, hogy nem meleg. Veszek egy mély lélegzetet. Janó, nagyszerű szerszámod van, egyet se félj, ha Böske félre is kacsintgat, az nem a lőcsődnek tudható be. Még mindig elégedetlen, bokájáról lerúgja a gatyát és úgy, ahogy van, fürdés nélkül pizsamába bújjik. Erre nem mondok semmit. Kivonul a szobából, jóéjt mormol, és lekapcsolja a villanyt. Mi van, ha mégiscsak belém zúgott?

Két óra múlva Böske jön be. Felkapcsolja a villanyt. Összeszorul kicsit a gyomrom. Lehet, hogy e csontos, száradó virágszál most tényleg rám moccan? Ki tudja, mekkora erő lehet azokban a szíjas karokban. A végén még leteper. Szia, Böske, szólítom meg könnyednek álcázott idegességgel, elfogyott a Dormicum? Hajnali egy óra van, azt tudod? Böske a faliorára pillant. Megvakarja halántékát. Járkál a szobában, kótyagos fejjel, szédelegve, tapogatja a falakat, bútorokat. Időnként megtorpan, egy-egy szögletben hosszabban elidőzik. Aztán, eddig talán bátorságát gyűjtötte, elém lép, és ledobja magáról hálóingét. Vékony alakja úgy imbolyog ott a hajnali szobában, mint egy olcsó gyertya lángja. Csípőcsontja kiugró oromként feszíti szürkésfehér bőrét, szeméremszőrzetébe ősz szálak fonódnak, bordái létrafokok megereszkedett melléig, kulcscsontja ruhafogasként tartja inas karját. Úgy áll előttem, mint aki teljes valóját adja át. Zavaromban nyelek egyet. Figyelj, Bözsi, hebegem, mit mondtam, amit félreérthettél? Mármint, tudod, tettem esetleg olyan megjegyzést, amiből te azt feltételezted, hogy bejössz nekem? Bözsi kihúzza magát. Állát dacosan megemeli. Szeme haragosan villan. Olyan fonnyadt tested van, mint egy hullának, sziszegi aztán felém. Lehajol, visszahúzza magára hálóingét. Én próbáltam figyelmes és udvarias lenni, gondolom, erre ez a hála! De jó, oké, nem leszek kicsinyes, nem vágok vissza. Kussolok. Böske kivonul, idegesen kapcsolja le a villanyt. Már nem maradok sokáig ezekkel, biztatom magam a sötétben, ezt a kis időt már fél lábon állva is kihúzom.

Reggel püffedt arccal, együtt jönnek be a szobába. Jó reggelt, mondják. Egymásra pillantanak, és átölelik egymást. Jaj ne, kezdődik a csigaetyepetye, undorkodom. Most izgatottabbak, elevebbek, mint máskor. Csak futó pillantásokat vetnek rám, lázasan pakolásznak. Dobozokat hoznak be a szobába, újságpapírokba bugyolálják a törékeny tárgyakat. Na ugye, megmondtam. Költöznek. Janó rám mutat és csak úgy a szája szegletéből azt mormogja, hogy ezt meg mindjárt viszik, búcsút mondhatunk neki. Úgy látszik, ez az én sorsom. Kezdek olyan lenni, mint egy vándorcigány. Janó melegítőruhában, Böske öreges otthonkában tüsténkedik. Tudom a titkokat, hiába jópofiztok itt egymás előtt, suttogom. Engem szerettek mindketten! Ezért akartok megszabadulni tőlem! Csöngetnek. Janó kiszalad a szobából, Böske tétovázik egy kicsit, aztán odalépdel hozzám, és megsimogat. Erről beszélek. Elmebaj az egész! Janó két megtermett palival jön vissza, sietősen felém bök, és azt mondja, ott van,

vihetik. A két melák felgyűri ruhaujját, és hiába tiltakozom, felkapnak. Olyan szorításuk van, hogy belenyekkenek. Visznek ki a szobából, Böske utánuk kiált, azért vigyázzanak rá! Árulók, üvöltöm nekik, zsáktestű árulók!

lemaradtam valamiről?

A szűkös közlekedőben cipelnek. A falon képek rengetege. Janó és Böske a Balaton partján. Huszonévesek, szemérmesen mosolyognak, épp csak a válluk ér össze. Janó és Böske a Gellérthegyen, alattuk a Duna. Böske belefúrja fejét Janó nyakába. Janó fiatal, kackiás bajsza alatt büszke mosoly. Janó és Böske libegőzik. Böske kicsit fél, Janó kezét szorítja. Janó és Böske esküvője. Kevés, zavartan vigyorgó rokon gyűrűjében állnak, igyekeznek nem foglalkozni a fényképezéssel. Janó és Böske Český Krumlovban. Bizonyára a nászúton készült a kép. Piros az arcuk, szemük reménytelen csillog. Janó és Böske szánkóznak. Janó már kicsit pocakosodik, kackiás bajsza sörtésebbé tömörült. Böske orra mintha megnyúlt volna, szeme alján karikák. Mégis önfeledt kiáltásra nyílik a szájuk. Janó kórházi ágyon fekszik, mutatja műtéti hegét a köldöke alatt. Böske úgy kuporog az ágy mellett, mint aki imádkozik. Egy másik fotón Janó tenyere Böske hasán. Böske hasa gömbölyödik. Gyerekek, lemaradtam valamiről? Janó és Böske házassági évfordulója. Egy fiú és egy lány ül mellettük, jól nevelten, ócska ünneplőben. Janó már kövér, Böske már fonnyad, tekintetükben mégis földöntúli boldogság. Ezeknek gyerekük is van? A bejáratnál a kulcstartó szekrény falán ügyetlen firkálmányt veszek észre. Janó rajzolta Böskéről. A melákok forognak kicsit, van időm megnézni a rajzot. Minél tovább bámulom, Böske annál szebb rajta, hiába tré a grafika. Janó, ordítom most, Janókám, van még remény, ne add fel!

A két melák fordul egyet, beütöm magam a falba. Mintha reccsennék is. Földre ejtenek. Éktelen szitkozódást hallok. Sanyikám, te kretén, hát összetörted, bazdmeg, hogy fogja így átvenni az új tulaj?! Jól van, na, jól van, dűnnyögi Sanyi, mit kell úgy kiakadni, majd vesznek másikat.

kép | alexkar08, adobe.com

Somfai Anna AZ INCI PÉNZE

 ligetmuhely.com/az-inci-penze/

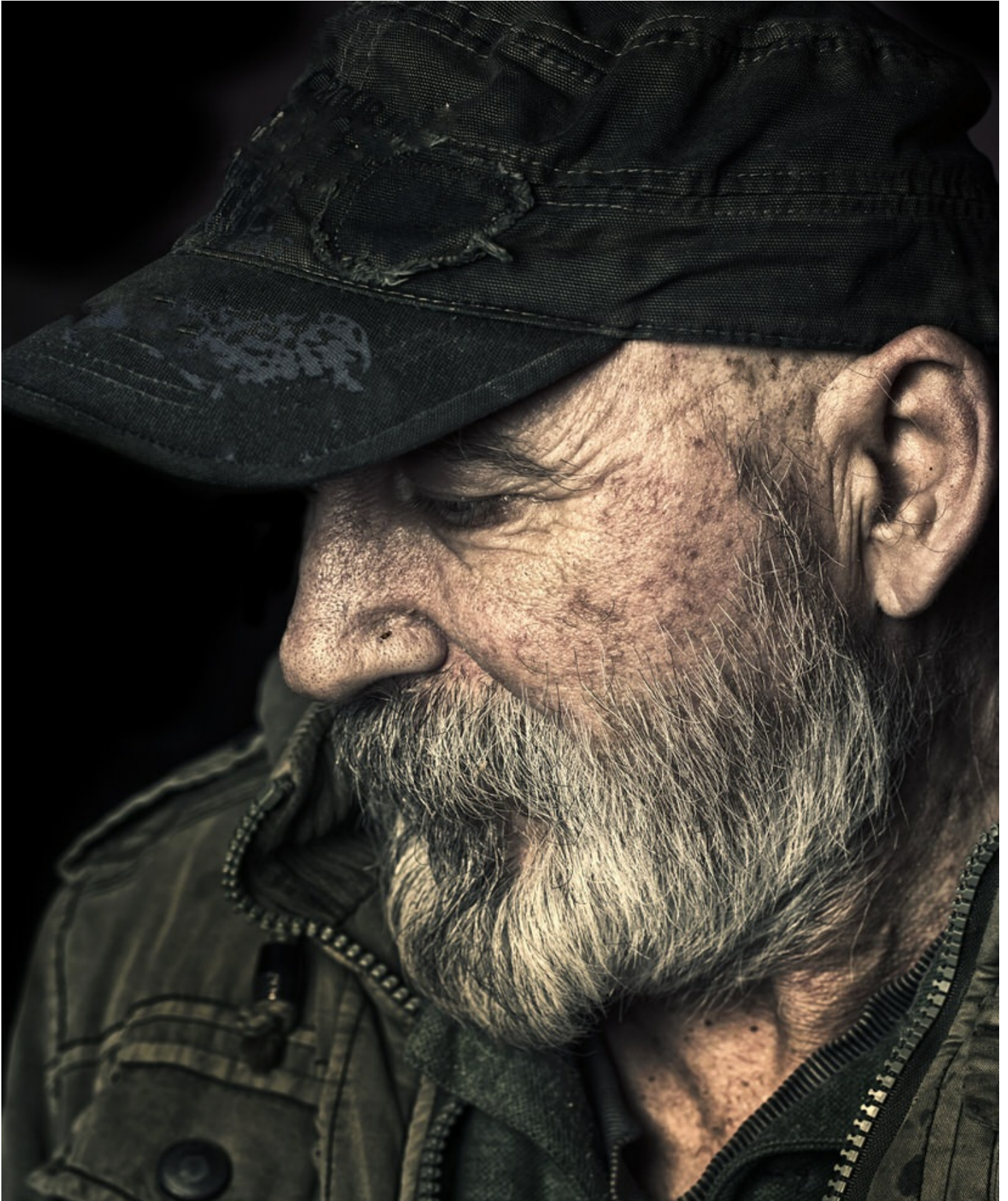
A babakocsist mostanában csak hétfőnként látja. A nő rendesen kilép, néha még fut is, de mind rohannak, szeretné tudni, ugyan hová. Neki nem sietős, ráér a babakocsisra várni, bár lenne dolga, most leginkább az a dolga, hogy várjon. Nem akar egyhelyben toporogni, fel-alá járkál a parkoló autók között, de ügyel, nehogy elkapják. A kecskeképű parkolóőr a múlt héten a fejét is leordította. Akarja a rosseb feltörni a kocsikat, csak a kezét melengetné a motorháztetőkön. Egyre fázósabb, jó volna valami téli dzseki, vagy olyan hosszú, kapucnis pulóver, amit a babakocsis nő visel, akinek persze sosem jut eszébe meleg ruhát hozni. Próbálkozik majd a máltaiaknál, de oda sem mehet mindig, a guberálók közé meg nem áll be.

nem nézte őket levegőnek

A babakocsis késik, ő már vagy húsz perce téblábol a járdaszegélyen, de lehet, hogy hosszabb ideje, vagy akár rövidebb, nem számít, csak az számít, találkozik-e a nővel végül, vagy találkozik-e egyáltalán valakivel. Két találkozás között hosszú az idő, nem úgy, mint amikor Incivel még a buszmegállóban üdögéltek egymás mellett az összecsukható tábori székeken. A babakocsis naponta arra járt, megállt, kérdezősködött, pedig többnyire semmit nem mondanak, csak adnak egy ötvenest, és elsietnek, már ha épp nem fordítják el a fejüket. A babakocsis nem nézte őket levegőnek, kérdezte, hol alszanak, hol fürdenek, miért nem mennek a szállóra.

Ő ugyan nem megy szállóra, nem tud ott aludni, ahol kétszázán horkolnak egy teremben, de hetente jár zuhanyozni

a Dankó utcába, még borotválkozik is. Meg is mutatta a borotváját a babakocsisnak, hogy lássa, nem a levegőbe beszél, gondot visel magára.

A babakocsis eleinte nemcsak pénzt adott, hanem konzervet meg gyümölcsöt is hozott, narancsot vagy almát. Persze nem vette észre, hogy neki már csak két foga maradt elől, az Incinek meg három. Tapogatták az almát, le kellene reszelni almapürének, mondta Inci, menjél má' anyukám, felelte rá, még jó, hogy nem akarod ezüstitálcán szervírozva. Egyem a babakocsis szívét, göcögött Inci, inkább adta volna a gyereknek, az jobban járt volna vele. Az almát végül átvette a kínai, odakerült a csokoládé is, sokat adott érte a kínai, mondta is Inci a babakocsisnak, hogy a milka a kedvence. A konzervet azért megették.

A hideg babgulyás pedig amellettt hogy mócsingos, megfekszi a gyomrot is, nem ám, mint a forró töltött káposzta, amit a tömbházakból az öregasszony hozott. Az öregasszony bottal bicegett le, a befőttesüveget a kezükbe nyomta, és csak annyit mondott, ha megették, az üveget adják majd vissza. Ők meg rávetették magukat az Incivel, egyszer-kétszer még össze is zördültek, melyikük kaparhatja ki a maradékot a befőttesüveg aljáról. Ha többször kapott volna meleg ételt, talán az Inci sem kehesedik meg, de a tavasz hideg volt és nyirkos, egész májusban esett, és az Inci egyre többet köhögött. Hiába mondta ő, hogy igyál anyukám egy kis erőset, nem segített, aztán amikor sorban álltak fürdeni, kiszúrták, hogy az Inci fulladozik, és már vitték is a röntgenre.

erre büszke, a becsületére

A Korányiba vették fel, cöccögött is az Inci, hogy micsoda puccos helyre került. Ő meg naponta látogatta, bőséges volt a koszt, neki is jutott volna belőle, de a nővérek lesték, nehogy megegye az Inci adagját, az Inci szobatársai között meg volt egy spicli, végül megfenyegették, hogy ha még egyszer felzabálja a beteg ételét, kihajítják, nem merte azután. Még jó, hogy vannak barátai, a kínai ingyen adja a teát. A hentes meg pláne, korábban csak a szalámit tette el zsírpapírba csomagolva, azóta kisebb ügyeket is rábíz. Eleinte a hentes csak levéllel küldte a postára, mostanra teljesen megbízik benne, erre büszke, a becsületére, akinek becsülete sincs, annak tartása sem, de neki van, a hentes az ötezrest is rá meri bízni. Most is a zsebében van egy csekk, indul is feladni, csak először megvárja a babakocsist, a múlt héten is elszalasztotta.

Elszalasztotta, mert elvétette a napot, kedden ment hétfő helyett, vajon ez már az elhülyülés, az Inci csak legyintene, az eszed tokja, apukám. Állandóan az Inci jut eszébe, pedig sokat zargatták egymást, az Inci, ha megdühödött, messzire vitte tőle a tábori székét, nagy csattanással letette, és képes volt akár órákra is hátat fordítani neki. Most meg csak elüldögél a Ganz parkjában, ki van írva, hogy a múzeum kertje ingyenesen látogatható, egyébként ki a fene jönne ide azon az egy-két turistán kívül, akik véletlenül betévednek. Csócsálják a pizzát, rajta keresztül néznek, hát csak üldögél, félig elbóbiskol. Azt álmodja, gombászni mennek a nagyapjával az erdőbe, nedves a föld, az anyja lángossal várja őket otthon, aztán felriad, és nem is érti, hogy került ide.

Mikor volt ő gyerek, amikor nyáron csapatostul a patakra jártak fürdeni, télen meg tűzifát szedett, a tejeskávét illatára vágyik a legjobban, reggelente összekucorodva várta a takaró alatt. A bolti kávé nem hasonlít arra a tejeskávéra, igaz, a kínai nem rak bele tejet, de ha rakna, sem lenne pont olyan, neki nem kapucsínó kell, hanem az anyja kávéja. Most is érzi az illatát, az valóságosabb, mint a padok és a most is szemerkélő eső.

Megnézi inkább, hány óra, nem akar itt hiába ácsorogni és képzelegni, meg a postára is indulna. A zsebébe nyúl a

mobilért, de inkább mégsem veszi elő, nehogy valaki féreértse, tudja ő, mire gondolnak, ha meglátják a mobillal a kezében, van képe kéregetni, mikor arra telik. Pedig ő nem kéreget, nem koldus, kimarad a maffiákból, őt csak a barátai támogatják. Hányingert kap az olyan alakoktól, mint akik a négyeshatoson a leukémiás gyerekeknek gyűjtenek, képesek valami beteg gyerek képét odatolni az emberek orra alá, na meg vannak, akik szórólapokat osztogatnak, nem osztogat ő semmit, mert neki van tartása, meg becsülete is. A babakocsistól is csak ritkán kér, amikor sokat kérdez, és elfelejt a hímmzett tarisznyájába nyúlni, elmereng a semmibe, meg sajnálkozik, olyankor tapintatosan emlékezteti rá, hogy szüksége lenne egy kis segítségre. Amúgy ő szívesen mesél az Inciről, jólesik, hogy a nő kérdezzeti, pláne hogy fiatal és szép, ha közelebb hajol, úgy csapja meg a nő tusfürdőjének barackillata, akár valami másik világ levegője, ahol nem csúnyul meg és nem megy tönkre minden, vagy ha mégis, akkor lassabban. Azt szereti a legjobban, amikor a nő rámosolyog, az Incit is sokat neveltette, pedig az Inci, miután lecsapolták a tüdejét csak élettelenül meredt maga elé, mint aki nem is akar már felkelni többé. De ő akkor sem adta fel, biztatta az Incit, na anyukám, szedd össze magad, ki tud csúnyábbat mondani, anyád, röhögte el magát az Inci, úgy hogy elől kilátszott mind a három foga.

Mégis előhúzza a mobilt, hogy érdemes-e várnia, de gyorsan vissza is süllyeszi a zsebébe. Nyár végén a Batthyány téren váratlanul toppant elé a babakocsis, ő meg pont vitaminozott narancslevet ivott, a Cappy fajtát, félliteres üvegből, szabadkozott, hogy az apácáktól kapta a Szent Annában. A nő akkor csak egy kétszázast adott az ezres helyett, és megkérdezte, a nővérek nem tudnának-e neki szállást keríteni, ő meg rázta a fejét, hogy dehogy fogadnak be azok hajléktalanokat, legfeljebb ruhákkal tudják kisegíteni, a pólóját is tőlük kapta, meg a bézbal sapkáját is. Még mindig ugyanabban parkolóban alszik, mondta, ott nem abajgatják éjszakánként, nyugalom van.

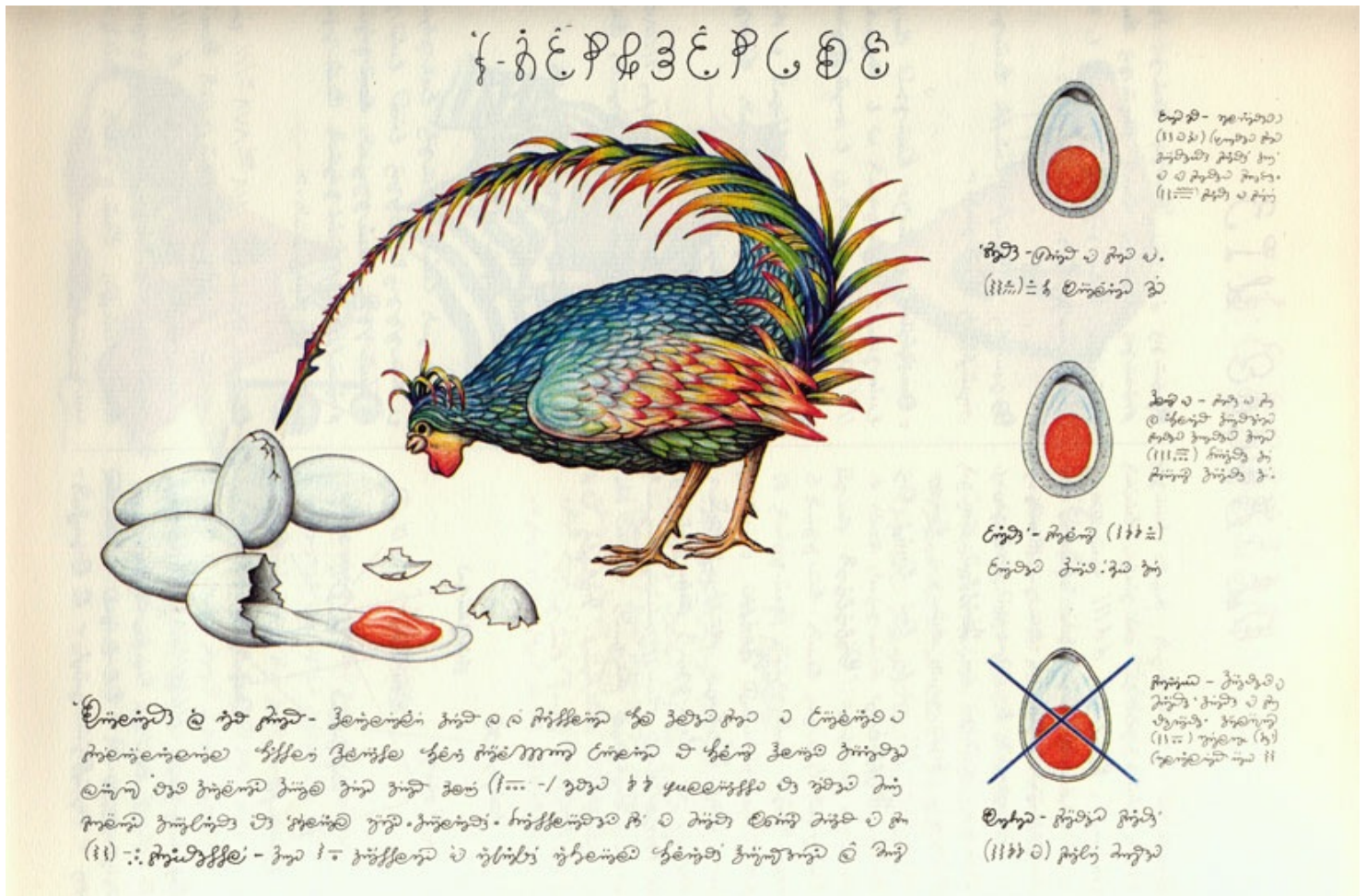
ha ki tudna segíteni

Na végre, már azt hitte, hiába vár itt, jön ám a nő, rohan most is a babakocsival, mind rohannak, ugrania kell, ha nem akarja elszalasztani, csókolom, de régen találkoztunk. Hogy mi van az Incivel, hát, elhozták a Korányiból, elfekvőbe tették, ott legalább fedél van a feje fölött, nem, nem tudni meddig. A nő láthatólag megkönnyebbül, mondja is, milyen jó, hogy az Inci nem kerül vissza az utcára, meg hogy mit hozzon neki. Zsebkendőt kér, csokoládét meg gyümölcslevet, és törülkövendőt, az Inci nem tud már mozogni, naponta tisztába kell tennie, mondja, törülkövendő amúgy is van maguknál, sandít a gyerek felé. A gyerek erre elbőgi magát, a nő lehajol hozzá, babusgatja, tessék, már indulna is, amilyen széplélek ez a nő, a pénzről megint elfelejtkezett. Ne haragudjon, mondja, ha ki tudna segíteni. A babakocsis zavartan a tarisznyájába nyúl, előkotorja a tárcáját, és kivesz egy ezrest. Megyek, bevásárolok az Incinek, veszek friss gyümölcsöt, hogy fog örülni, viszem is be az elfekvőbe még ma délután, köszön el gyorsan. Két napra is futja az Inci pénzéből, de vajon meddig tudja még magában tartani, tépelődik, a babakocsisnak mégis elmondhatta volna, hisz a nő megértené, tán még a kezét is megfogná egy pillanatra. Szedd össze magad, apukám, mondaná az Inci, ugyan ki ad egy egyedülálló férfinak, ki fogja bírni az a fene nagy becsületed, különben meglátod, hogy éhen döglesz, vagy lecsúszol a guberálók közé.

A zsebébe gyűri a pénzt, odaér a Sparhoz, az ajtólendítéssel együtt dől rá a friss péksütemény és a felvágottak fűszeres illata. Nagyot nyel, megmarkolja az ezrest a zsebében, és most már csak arra gondol, mekkora ész volt az Inci. Megtorpan a banánoknál, istenem, gondolja, megint az Inci jár a fejében, mintha még vele lenne, pedig már régóta nincsen.

Bene Zoltán TEREMT, ÉS...

ligetmuhely.com/bene-zoltan-teremt-es/

Balogh Vilmos tanyán élt a dédnagymamájával, a kilencvenkilenc esztendőös özvegy Balogh Ferencnével meg a lábasjóságokkal. Minden reggel ellátta a dédnagyanyját és a majorságot, heti háromszor gombaszakértőként tevékenykedett a környék legnagyobb piacán, ahová napsütésben, esőben, sárban, hóban egyaránt kerékpáron jutott el; a fennmaradó időben heverészett, rajzolt, a dédit gondozta, főzött, fát gyűjtött, vagy a szárnyasokkal társalgott. Tizenkét tyúk, egy kakas, hét kacska és kilenc gyöngyös alkotta társas körét. A legfiatalabb jószág is betöltötte a tizedik életévét. Tojást régen nem tojt egyik se, amit Vilmos egy pillanatig sem bánt, mert vegán étrendet követett. Nem a divat miatt (arról tudomása sem volt), hanem szervezetének fogyatékosága okán. Valami enzimihiányban szenvedett, semmiféle állati eredetű ételt nem tudott megemészteni. Özvegy Balogh Ferencné, jóllehet ifjabb korában nagy barátja volt a tányérjában illatozó zsíros húsнемűeknek, egy híján száz évesen, fogatlanul és emésztési problémákkal küzdve megelégedett a főzelékekkel. Ebédidőben, amikor dédunokájától megkapta a tányér kását, a fiatalkori bőrfarkas okozta hegektől elcsúfult arca földerült, kivillantotta vörös ínyét, és komótosan nekilátott az ételnek. Legalább egy órán keresztül evett, s Vilmos mindvégig vele maradt a konyhaasztalnál, noha ő tíz perc alatt végzett a maga porciójával. Az alapanyagokat, amelyekből eledeleik készültek, Vilmos a gombaszakértői munkáért kapta cserébe, némi pénzzel kiegészítve. A bankókon kenyeret, rajzpapírt, ceruzát és baromfieléséget vásárolt, másra nemigen költöttek; a gyógyszerekben nem bíztak, a dédinek új öltözékre emberemlékezet óta nem volt szüksége, és Vilmos is igen ritkán frissítette a ruhatárát. Télen a környékbeli erdőkből összegyűjtött fával fűtötték két vaskályhájukat, rétegesen öltözködtek és pokrócokkal tömték ki az ablakok közeit. Két rádiójukból az egyik nagy, ódon szerkezet, azon az özvegy naphosszat a Kossuthot hallgatta,

unokája meg hébe-hóba a helyi adókat a viharvert Sokolon. Vilmos úgy gondolta, elégedettek lehetnek az életükkel. Dédnagyamáját réges-régen nem foglalkoztatták efféle kérdések.

Amikor egy-egy rádióműsor hatására a boldogságon tűnődött, Vilmos nehezen tudta eldönteni, vajon rajzolni szeret jobban, vagy a baromfiakkal cseverészni. Mindenesetre sosem rajzolt egyebet, csakis tyúkot, kacsát, gyöngyöst. Nagy gonddal, a legapróbb, avatatlan szemnek bizonyítván lényegtelenek tűnő részletekre is ügyelve vetette papírra a szárnyasokat. Kezdetben, jó pár évvel korábban élethűségre törekedett, később azonban szabadjára engedte a fantáziáját.

a legendák hatására

Néhány esztendeje könyvet kapott egy hálás asszonytól, mert négy gyilkos galócát kotort ki a kosarából. A kötet borítója hiányzott, a lapjai megsárgultak, megfoltosodtak, ennek ellenére használható, tehát olvasható maradt. A címdoldalán ez a két szó állt: *Legendás történetek*. Vilmos örült az ajándéknak, gyerekkorában szerette bújni a könyveket. Az iskolában jó tanulónak számított, sűrűn látogatta az iskolai könyvtárat. Szívesen olvasgatott volna később is, ám a tanyán pusztán két könyvet forgathatott, egy ősrégi breviáriumot, amelyből kijártak a lapok és egy gombászati szakkönyvet, s mind a kettőt erősen unta már. Amióta azonban hozzájutott a *Legendás történetek*hez, szabad idejében gyakorta azt olvasgatta. A könyv változtatta meg a rajzait is. Igaz, nem zárható ki a véletlen egybeesés sem, mégis valószínű, hogy a legendák hatására kezdett másfajta képeket készíteni: a baromfiudvar lakóinak precíz másai helyett olyan lények jelentek meg a papíron, amelyek első pillantásra semmiben sem különböztek az eredeti állatoktól, ha azonban valaki behatóbban tanulmányozza, számos eltérésre felfigyel. Az ördög, mint általában, ezúttal is a részletekben lakozott. Az egyik rajzolt tyúk például rovarszemmel nézte a világot, a másiknak úszóhárttyák nőttek a lábujjai között, a harmadik pazar színeken pompázott, akár a páva, a negyediknek koronára emlékeztető, ékkövekkel kirakott taraj ékesítette a fejét. A gyöngyösök és a kacsák hasonló metamorfózisokon estek át: úszóhárttya nélküli vagy éppen karvalycsőrű gácsérok és halszemű gyöngytyúkok formálódtak a lapokon. Vilmos nem kevés büszkeséggel szemlélte alkotásait.

Egy őszi estén a Gólemről olvasott. Megbabonázta a mese, amelyben az ember, a teremtés titkát elorozva, Istenné válik. A könyv szerint a Gólem alkotója egy titokzatos szót suttogott az agyagszobor fülébe, amitől az megelevenedett. Eztán Vilmos is suttogott egy-egy szót minden rajzának. Hol ezt, hol azt. Napokon, hónapokon, éveken keresztül úgy alakította az életét, hogy minden estére elkészüljön három rajzzal. Miután a Nap lebukott a horizont mögött, mind a háromnak mondott valamit. A rajzok mindig, mindig élettelenek maradtak. Idővel Vilmos fölírta az ábécé betűit egy papírra, szétvagdosta a lapot és a betűket beledobálta régen elhalálozott dédpapája kalapjába. Estéknént találomra előhúzott néhányat, hogy a véletlenszerűen kialakuló, néha értelmes, többnyire értelmetlen szavakat susmorogja rajzainak. Azok, persze, továbbra sem keltek életre.

Mikor beköszöntött a legutóbbi tél, özvegy Balogh Ferencné, Vilmos dédnagymamája, egy héttel a századik születésnapja előtt jobblétre szenderült. Unokája megsiratta és eltemette, pénze nem lévén, az állam költségén. A temetésen kizárólag Vilmos és a sírásók lábatlankodtak a sírgödör körül. Meg a varjak, akik okos szemüket le nem vették az emberekről. Vilmos rajzain egyre gyakrabban tűntek föl varjakra jellemző tulajdonságok. Magától értetődően tyúkok, kakasok, kacsák és gyöngyösök testén.

esetlegesen összeállított szavak

Bár hiányzott a dédi, Vilmos nem kesergett, nem abajgott. Eljárt a piacra, vizsgálta a gombákat, otthon sokat diskurált a tollas néppel, növényeket evett és kútvízzel öblítette a torkát. Továbbra is három alkotással készült el naponta, s mind a háromnak elsuttogta az esetlegesen összeállított szavakat. Sosem történt semmi, így estéről

estére csalódottan söpörte vissza a kalapba az asztal lapján szavakká rendezett betűket.

Egyik reggel azonban, pontosan harminchárom nappal özvegy Balogh Ferencné halálát követően, az előző esti rajzok egyike eltűnt a papírról. Vilmos, dacára a hidegnek, gatyában kirohant az udvarra, s késedelem nélkül kiengedte éjjeli szállásáról a lábasjószágot. Nem csalatkozott, ezúttal nem. Kisvártatva megpillantotta teremtményét, meglevenedett alkotását. Voltaképpen a gyermekét. Teste tyúké, lába kacsaé, szárnyát a gyögyösöktől kölcsönözte, feje a varjakéra hajazott. Ott lépegetett a többi jóság között, kicsit imbolyogva, de valóságosan. Társai el-elhúzódtak tőle, idegenül méregették. Vilmos szíve repesett a boldogságtól, míg...

Q - E - E - P - G - S - S

Képzőművészet

Képzőművészet

Képzőművészet

• 1 - Képzőművészet

'Egyelőre' - Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet

• 2 - Képzőművészet

'Képzőművészet' - Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet

• 3 - Képzőművészet

'Képzőművészet' - Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet
 'Képzőművészet' Képzőművészet Képzőművészet

... míg eszébe nem jutott, hogy az előző esti szavakat éppen úgy fölszámolta, akár az összes többi. Mivel hatástalanoknak hitte, visszasöpörte mind a hármát a kalapba. Nem esett kétségbe. Beszaladt a házba, néhány fát dobott a kályhába, nadrágba, pulóverbe bújt, azzal leült az asztalhoz, s erősen törte a fejét, hátha összeállnak emlékeiben az elpusmogott szavak. Mit mondhattam tegnap este, erőltette a memóriáját, mit mondhattam akkor? Órákig gyötörte magát, ám nemhogy közelebb, inkább egyre messzebb került a megoldástól. Értelmetlen szavak születtek a taláalomra kihúzott betűkből, fogódzót semmi sem kínált, a kísérlet halálra ítéltetett. Még az is megfordult a fejében, talán nem is az ige keltette életre az ábrát, hanem elhunyt dédnagymamája szelleme tért haza. Vilmost a sírás kerülgette.

az egyszeri siker

Aztán egyszeriben valami meleg áradat öntötte el a szívét, mint mikor éjjel a dédivel álmodik. Elmosolyodott. Hiszen a teremtménye, az ő egyszülött gyermeke él és virul, kinn mászkál az udvaron! Jóllehet nem ismétlődhet meg a csoda, attól még az egyszeri siker bizonyítéka, teremtő erejének ígérete vele marad! S ha a dédi szelleme lakik benne, annál jobb! Fölugrott, kirohant az udvarra, ám a teremtményt nem láthatta többé, csupán azokat a véres cafatokat, amik megmaradtak belőle. Míg ő a varázserejű szóval foglalatostkodott mindhiába, udvarának lakói úgy döntöttek, nem fogadják be a különös jövevényt. Széjjel is tépték a szerencsétlent, amint erről a véres csőrök, iszamós lábak és a szerteszórt maradványok árulkodtak. Percekbe telt, míg Vilmos fölfogta, mi történt. Akkor ijesztő magányosság öntötte el, lerogyott a fagyos földre, arcát kezébe temette. Bosszúvágy ébredt a szívében, szeretett volna a konyhába rohanni, kést markolni és vérengzést rendezni. Mégsem tett semmit. Csak kuporgott, csak fázott, csak szipogott. Szállingózni kezdett a hó. Meglehet, valaki el akarta fedni az árulkodó jeleket...

kép | Luigi Serafini: Codex Seraphinianus, [pinterest.com](https://www.pinterest.com)

Z. Karvalics László A HÜPPÖGŐ NIKÉ, AVAGY IZLAND FELETT SÁPADT AZ ÉG

 ligetmuhely.com/z-karvalics-laszlo-a-huppogo-nike/

Bár egyre szokatlanabbnak tűnhet, de verssel készülök egy decemberi rendezvényre. Ha felszólítanak, szélesen gesztikulálva, vicces dobbantásokkal, itt-ott öblösítve elmondom majd kedves költőmtől, Tamkó Sirató Károlytól a *Röviköt balladáját*. A poétai csínyek mestere a felnőtt olvasókra kacsintva csempészte bele szójátékoktól hemzsegő északi hősének-paródiájába két szocialista kötöttáru-vállalat nevét, és maga lepődött meg a legjobban, mennyire megszerették a gyerekek a stilizált várháború tragikus végbe torkolló kardcsatájának mitikussá tett főszereplőit, akik büszkén viselték.

Napok óta itt van kinyitva a kötet, a *Pinty és ponty* az asztalomon, meg mellette a *Szélkiáltó*, amelyben Óbudalocskájára, a *Flóriánra* csodálkozom rá, hosszú idő után. Borzongató belegondolni, hogy élete végén másfél utcasarokra lakott onnan, ahová középiskolába jártam, nap mint nap – bármikor találkozhattunk volna a Fő téren, mert csak a szalagavatónkat nem érte meg, egyetlen napot még 1980-ban is kapott az élettől.

életfilm

A ház, amin 2007 óta emléktáblája is van már, a Vöröskereszt utca 14-ben áll. Annak a kilencedik emeletéről látott rá kis telkecskéjére a Remete-hegyen, ahová a jógacsoportjait vitte. Itt lakom ma, fenn, s ismételve a sorokat, *Kjőbenhavnon innen, Reykjavíkon túl ...*, kinézek az ablakon, alattam a városom, és peregni kezd az életfilm.

*

1977. kétségkívül nevezetes éve volt a pöffeszkedő gyakorlóiskolákhoz képest szerethetően családi óbudai Martos Flóra Gimnáziumnak. A ballagóktól még az örökös igazgató, Tihamér bácsi búcsúzott, ám az elsősöket már Eszti néni üdvözölte ősszel. Minden más is két világ határán billegett. Már megnyitott a szomszédban a Flórián üzletközpont, az ország első „plázája”, de a felüljáró építkezése még nem kezdődött meg. Még autóforgalom szelte ketté az örökké bánatos Szentlélek teret, amelynek túloldalán hulló vakolattal várta a felújítást a Zichy-kastély, miközben hosszúkás kényszer-tornatermekben gyötörte a diákokat a házi sportcsarnokról sokáig reménytelenül álmódó Csoztor-Erdős testnevelő-páros.

TTstudio, adobe.com

Túl voltunk már a gesztenyefocin, a szünetekben a földszinti osztálytermekből az ablakon át kiugorva, de még előtte, hogy minderre az Óbudai Szeszgyár pincéjében gumicsizmás vécépumpafej-focival tegyünk rá egy lapáttal. Megnyitott már viszont az iskolai könyvtár mellett a pinceklub, ahol a csocsóasztalok oldalának csapódó csontgolyók könyörtelen ostorcsapásai keveredtek a másik szobából dübörgő Boney M.-számok basszusával. Ott izzadta ki magából foszforeszkáló feliratú Nomád ingekben és Trapper farmerokban a tanévkezdési stresszt a rumpuncsban úszó úri közönség, amelynek szótárába ezen a nyáron került be az onnantól kiirthatatlan 'banyeg'. Az élcsapat pedig nemcsak túl volt már az első építőtáborán az Izsáki Állami Gazdaságban, hanem a fáradt pezsgő újrahasznosító fémtankba öntését felgyorsító szellemes innovációinak köszönhetően brigádversenynyertesként tölthetett el egy hetet a Velencei Ifjúsági Tábor diákpáradicsomában, ahol esténként kazettás magnóról szólt a sátrakban a P. Mobil, és az erősödő félhomályban szórványosan előfordult, hogy fiúk lányok kezét fogták.

ügyes káderpolitika

A nagy változások árnyékában csendes szenzációt jelentett, hogy új titkár került az iskolai KISZ-szervezet élére. Szinte borítékolható volt: pártmunkás szülők gyermeke, a *Vologya utcájának*, az *Ifjú gárdának*, a *Távolban egy fehér vitorlának*, a *Volokalamszki országútnak* meg hasonló könyvek tucatjainak elolvasása után erős elköteleződést

magába gyűjtő, tanulmányi verseny-nyertes, nyilvános szereplésre képes fiúcska, aki az ügyes káderpolitikának köszönhetően már elsősként is agitprop-titkár volt, bármit is jelentsen az.

A Martos Flórában, mint szinte mindenütt máshol is, ahány osztály, annyi KISZ-alapszervezet. Éves küldöttgyűlések. Havonta, iskolai szinten összegzett „információs jelentések” arról, hogy mi foglalkoztatja a diákokat, miről mi a véleményük. Készülőds a Forradalmi Ifjúsági Napokra, valamilyen (ha este, akkor fáklyás) felvonulásra. *Undoknál undokabb bundok*. Elismerő oklevelek, jelvények, képzések, ahol a kerület többi középiskolájának KISZ-eseivel, az Árpadosokkal meg a Kőrösisekkel lehetett megismerkedni.

Mai szemmel? Nehéz a KISZ-szervezetben mást látni, mint javarészt unalmasan ismétlődő rituálékra épülő, bornírt, időrabló, az ideológiai behuzalozástól merevvé, örömtelenné és életidegenné tett szocializációs panoptikumot, amelyben a diákok karrier-ambíciókat dédelgető fiatal felnőttektől és karót nyelt funkcionáriusoktól tanulták az osztályharcot és a CIMEA-dalt, meg rejtett tantervként a politikai korrektséggel kevert mini-mozgalmárság ma már mulattató mintázatait.

tsuguliev, adobe.com

Na de minden akkori szemmel történt. És emiatt bizony lehetett a KISZ-t is komolyan venni. Lehetett kimaradni, akár hátrányt is vállalva, meg lehetett hinni, hogy valaki a jó oldalon áll, és van értelme tennie, hogy a jó még jobb legyen, s emiatt igenis van tétje, hogy miként történnek a dolgok. Például: életre kelnek-e a tervben foglaltak, megszületnek-e jelentések határidőre? A felelősök és tisztségviselők vajon teljesítik-e a tőlük elvártakat?

A történet, amit el kell mesélnem, ezen a ponton kezdődik.

December elején, ahogy hosszú idő óta mindig, összeült az iskolai KISZ-bizottság. Helyszín: az iskolai könyvtár, Fejes Zsuzsa néni birodalmának valamelyik sarka. Napirend: ismeretlen. A sok súlyos és nagy jelentőségű teendőt mostanra felszívta egy hatalmas fekete lyuk, de egy dolog emlékezetes maradt: Niké leváltása.

Niké nemcsak nem csinált semmit év eleje óta (hogy mit kellett volna, ki tudja már), de még erre a megbeszélésre sem jött el. Niké elsőként kapott bizalmat, mégis cserbenhagyott minket. Nem tehetünk mást. Először le kell váltani Nikét, majd keresni a helyére valakit. Szavazzunk!

És döngött a föld. Nikét eltávolítottuk a posztjáról. Megérdemelte. Rendnek kell lennie. Nem lehet csak úgy játszadozni a felelősséggel. Döntést kellett hoznunk, és nem riadtunk meg tőle. *Zord Röviköt.*

Néhány kocka itt kiesik. A következő kép már az osztálypadban zokogó Niké arca, aki vagy épp most értesül a hírről, tőlem, vagy már tudta valakitől, de váratlan feltűnésem miatt ismét megrohanták az érzelmek.

szerette a funkcióját

Mit mondhatott? Már akkor is nehéz volt kihámozni az elcsukló, sírással meg-megszakított monológból, de félreérteni nehezen lehetett. Igenis szerette a funkcióját, és a szíve összetört, hogy mi ezt elvettük tőle. Megsebeztük. Ez most fáj, és szégyelli, hogy nem tud erős maradni az osztálytársai előtt. Könnyezni olyan ciki.

Mit mondhattam akkor, mozgalmi élet és halál KISZ-titkár ura?

Képtelen vagyok bármit is felidézni, nem fogok álnaivan lehetséges variációkat sorolni. Mint ahogy annak sincs értelme, hogy megpróbáljak mai fejjel választ vagy vigaszt komponálni, *fjordok kjözt, kjödök kjözt.* Megkövetni évtizedekkel később Nikét? Ugyan már: szentimentális, giccses nyavalygás lenne.

Annyit azonban tudok, hogy Niké hüppögésekor tört rám legelső alkalommal az émelyítő érzés, amely egy pillanat alatt rohan le, fagyasztja meg a lábat, szorítja össze a torkot, préseli Kinder-tojássá a gyomrot. *Ébredj, Röviköt! Riadj, Röviköt!* A villámként megérkező felismerés, hogy ami most történik, abban nemcsak benne vagyok, hanem egy megnyíló tér-idő kapun keresztül látom is, amint épp hozzájárulok a bekövetkeztéhez. Mert bármennyire is szeretném elkerülni most már, hogy így legyen, nincsen eszközöm hozzá. Alakot ölt a felismerés, hogy ha még egyszer nekifuthatnék, mit tennék másként. Persze, hogy előbb meg kellett volna hallgatnunk őt. Persze, hogy nélküle nem szabadott volna döntést hozni róla. S ha az eredmény esetleg ugyanaz lenne, akkor is: legalább annyira lényeges az út, a mód, ahogyan odáig eljutunk.

Akkor csak átsuhanó gondolatfoszlány lehetett, hogy Niké, az ember sokkal fontosabb, mint ami belőle szervezeti lényként megjelenik – ma már mívesen formulázni is tudnám. Annak megélése volt a legmaradandóbb – *csatázott Röviköt* –, hogy nem láthatunk magunkban olyan valakit, akire nem szívesen nézünk – *s megölte Hariköt.*

Byelikova Oksana, adobe.com

De ha megértjük: annak is oka van, hogy a helyes cselekvés útvesztőjében a megfelelő ösvényeket gyakran csak utólag azonosíthatjuk, átmenetileg meg tudunk bocsátani magunknak. (Véglegesen talán csak akkor, ha tenni is tudunk róla, hogy még egyszer ne essünk ugyanabba a csapdába. Még akkor is, ha egyáltalán nincs rá garancia,

hogy sikerül.)

éberség és törekvés

Oly sokszor fordul elő azóta is, hogy nem ismerem fel időben a meghatározó összetettségeket vagy épp a végtelenül egyszerű, kézenfekvő lényegét. Megbékéltem már vele: nem az számít, hogy ne hibázzak, vagy ne okozzak másnak bánatot. Hanem hogy megmaradjon az éberség és a törekvés arra, hogy elkerüljem mindezt, még akkor is, ha úgy tűnik, nem lehet.

*

Leomlott száz tornyán, várának porondján nyugszik már csendesen, nyugszik már örökre KISZ-Magyarország. Talán épp Niké leváltásának pillanatában írta, légvonalban onnan néhány száz méterre Tamkó Sirtó Károly a Magyarország dicséretét:

„Most már örülök
hogy itt születtem és éltem

....

Sokáig fájt.”

No lám, ő éppen akkor bölcsességgé párolta, amit tizenöt éves kapitányi kamaszfejjel én éppen tanulni kezdtem.

„... amit tudtam – mindent megtettem.

Igényem semmi!

Éltem.

Virultam.

Megnyugodtam!”

(*Európa közepén*).

felső kép | chaoss, adobe.com

Novák Gábor MAGADDAL, ODAÁTRA

 ligetmuhely.com/novak-gabor-magaddal-odaatra/

Emlékszem a napra, mikor bezárult mögöttem a kórház kapuja –

Épp hazatértem az aznapi robotból, gondolataim a vacsora körül forogtak – te főzöl nekem vagy én neked, kedves szomszéd? –, nejlonszatyor, gémbereedett ujjak, januári hidegben párafelhő pöfönt a szájából, még egy emelet, két lépcsőforduló, aztán arcon törölt a valóság – háta masszív fala zárta el a körfolyosót, izgatott öregasszony-sziszegés

mindenütt – „hogyan, még nem fogták el? Miért nem fogják meg? Csináljanak már valamit! Csináljanak!” –

Rosszat sejtve törtem utat, löktem arrébb a fröccsszagú házmestert, toppantam ki a végtelen körfolyosóra –

Rosszindulattól eltorzult arcok, gumiarcok, rém- és gnómarcok között botladoztál mezítlábasan, szemed alá karomnyomokat húzott a lecsorduló könny, pizsamád szára gyászosan harangozott vékony kis vádlidon – gyászharang, lélekharang –, ruhaszárító-kötelekbe gabalyodva kerested önmagadat, elveszett józanságodat –

megfigyelnek

Mikor megláttál, felém rohantál, felborítottál egy karácsonyi kaktuszt, cserép tört, föld fröccsent a lábtörlőre, a bámész nép felhördült – „na ugye, hogy veszélyes!” –, a nyakamba borultál, úgy zokogtad a fülembe, ijedt-bizalmatlan tekintetek zuhogó záporában, hogy megfigyelnek, téged biztos, hogy megfigyelnek, rájöttek származásodra, és most el akarnak rabolni, a szomszéd is külföldi kém, behuhogott az ajtó résein –

Téveszmék – veregette meg a vállam a doktor, és cigarettával kínált, míg az ápoló besegített téged a mentőbe. Villogó kék fény csalta az utcára a környékbelieket, ők persze tudták előre, az ilyenek sosincs jó vége, ők aztán felismerik az ilyet... Míg letűdöztem a füstöt, te még visszafordultál a kocsijától, intettél, mondtál volna valamit, de finoman beljebb tuszkoltak, kilincs kattant, motor marrant, én meg ott maradtam egy csomó idegen közt, akik most már engem méregettek, talán ragályos az egész, és elkaptam tőled, mit lehet azt tudni...

Felmentem az emeletünkre, a pótkulccsal besurrantam hozzád, villanyt sem kapcsoltam, csak leültem az ágyadra, a félfülű játékmackó mellé, szétszórt ruháid közé, és hunyt szemmel, visszafojtott lélegzettel vártam. Reméltem, én is meghallom azokat a hangokat, és kiderül, hogy a hiba nem benned van, hanem a világunkban – persze hiába vártam –, a világ menthetetlenül normálisnak bizonyult –

sudok1, adobe.com

És jöttek a látogatások, a szerda és szombat délutánok, a málló olajfesték a folyosókon, kerekescocskik fémezrej-
nevetése, a szomszéd ágyon a nimfomán nő varjófészek-haja, vizslató tekintete, a vészjóslóan intelligens arcú
doktorok lassú cigaretta-szippantásai, sosem tudhattuk, melyik pillantásukkal állítanak fel diagnózist rólad és rólam –

Csak fogytál egyre, egy orvos megsúgta nekem, ha továbbra sem eszel, talán kényszertáplálásra kell fogniuk. Mit
sem sejtve csak forgattad kezedben a narancsot, amit hoztam, megrohad majd ez is, mint annyi másik előtte, pogány
áldozat, felajánlás az isteneknek, gyógyulj meg, múzsa. Megfogtam jobbodat –

rájöttek

A kulcsfontod vakartad lassú mozdulattal, elnéztél mellettem, ki az ablakon, a varjakat bámultad, káromgásukkal
fekete keretbe foglalták szavainkat. Idegen hatalmakról beszéltél, akik mind téged akarnak, „mert rájöttek, hogy Ihető
vagyok, emlékszel a regényre, amit kölcsönadtam? láttad, ugye, észrevetted, hogy az is rólam szól? Egyre több
helyen ismerem fel magam, használják a szavaim, az érzéseim..., és most nekik kellek, hogy inspiráljam az
embereiket, de én nem akarok gonosznak dolgozni, abból katasztrófa lenne, ments ki innen, kérlek...”

Elengedtem a kezed, hátha úgy jobban tudok hazudni, az ágy rácsos támláját kocogtattam a körmömmel, adjon
ritmust zavart habogásomnak – hiszen megtenném, ha lehetne, ha kéne, de ez kórház, itt biztonságban vagy...

Ránc mélyült homlokodra, gyanú szikrája húzott ívet szemedtől szememig – „hálátlan vagy, azt hiszed, nem tudom,

hogy tudod? Te is az én szavaimat használod, engem utánczol, belőlem élsz! te is én vagyok! segíts hát akkor legalább!”

Mit mondhattam volna akkor? – ha tiltakozom, tán bennem is a kémet látod, a barátból lett árulót, idegen hatalmak ügynökét. Ha egyetértek veled, színleg vagy szívből, nem számít, csak még mélyebbre löklek az örvénybe, ahol mindenki te vagy, rajtad kívül nem létezik más – hallgattam hát, néztem a mocskos-átizzadt lepedőn nyugvó, áttetsző-sovány kezed, és úgy éreztem, távolodsz tőlem, süllyedsz az ágynemű-nihilbe egyre – szegény Ofélia, téveszméid magukkal húztak, és magukkal húzták szavaimat – mit mondhattam volna?

alswart, adobe.com

Zavartan motyogtam búcsú-féleséget, fordultam ki a folyosóra, robbantam végig a visszhangos-rideg folyosók során – az osztályos nővér utánam kiáltott, nem feleltem, összeszorítottam fogamat –

Amint kiléptem a kórház kapuján és arcon csapott az élet, kábán álltam meg a buszváróban, mellettem egy férfi és egy nő beszélgetett – „ne mondd, borzalom, válás után ő vitt mindent, autó, nyaraló elúszott” –, befutott a busz, húsos-nagy test egyensúlyozott fel előttem a lépcsőn, és még mindig ontotta öblös panaszait, autó oda, nyaraló oda. Irreális, vak düh lobbant bennem, mit panaszkodik ez?! Neki legalább vonítani szabad, az én szavaimat viszont végleg elvitted magaddal, odaáttra.

felső kép | Alvaro German Vilela, adobe.com

Tenigl Takács László ROMÁK AZ „ELÁTKOZOTT HÁZBAN”

 ligetmuhely.com/tenigl-takacs-laszlo-romak-az-elatkozott-hazban/

Egy ízben – romantikus helyszínen – Kréta egyik néptelen partszakaszán keveredtem alkalmi barátságba egy iraki fiatalemberrel. Amikor szóba került, hogy roma fiatalok képzésével is foglalkozom, valósággal lázba jött, és kijelentette, hogy régóta példaképei a cigányok, mert „gyönyörűek és szabadok”. Rákérdeztem, honnan a lelkesedés, látott vagy ismert-e Irakban élő romákat, azt válaszolta, hogy nem, de „szabadságuk” az egész világon tudott. A pozitív sztereotípiát sokszor hallottam európai utazásaim során, sőt, azokban a roma közösségekben is, amelyekben éltem.

romantizál és mitizál

Az írott médiumok a film és a tévé tömeges elterjedéséig szinte kizárólag a többségi (olvasás-képes, esetleg értelmiségi) társadalmon belül hatottak, s a romák egyáltalán nem, vagy csak nagyon marginálisan vettek részt a róluk szóló vélekedések alakításában. Az utóbbi 2-3 évtizedben bekövetkezett információs robbanás azonban a legszélesebb néprétegekig elhatolt, így a romákat is résztvevőkké tette saját megítélésükben. Mivel a népszerű alkotások zöme romantizál és mitizál, a romák többnyire elfogadják a felkínált képet, és megerősítik a pozitív sztereotípiákat, amelyek éppúgy prekoncepciózusak, mint a diszkrimináció.

A „romantizáció” fogalmát nem kizárólag a klasszikus romantika korstílusára értem, bár markerei ott rajzolódtak ki a legegységértelműbben. A 19. században tömegesen felbukkanó minták mindmáig meghatározzák a romákról alkotott képet, illetve annak emocionális szabályait, hogy milyen roma-képek merüljenek fel az egyre inkább multikulturális világ memoszférájában. [1] Ebben a képalkotásban a többségi társadalom romantizáló törekvései érvényesülnek, sokszor teljesen vagy nagyrészt figyelmen kívül hagyva valódi helyzetüket és életkörülményeiket. [2] Hasonlóképpen tág értelemben használok a poszt-, pseudo- vagy neo-romantika jelzőket is.

A Notre Dame-i toronyőr, wikimedia commons

Ha a kultúrának a közvélekedést formáló aspektusát tekintjük, a legszélesebb és legnagyobb spektrumú médium a film, ezen belül is a „kommersz” film – kategóriájában a felejthető művek sokasága mellett kiváló alkotások is megtalálhatók. A film mint üzenetet közvetítő és véleményformáló médium sokféleképp és a legkönnyebben hozzáférhető; moziban, tévében vetítik, videotékákból kölcsönözhető és internetről letölthető, így az éppen felnövekvő nemzedék életében háttérbe szorította az írott forrást. Valójában a történelem során még egyetlen médiumnak sem volt alkalmá oly széles körben és oly közvetlenül hatást gyakorolnia, mint a vetített képnek az elmúlt két évtizedben, ezért is fontos vizsgálni, hogyan vesz részt a film az egyszerre inter- és multikulturális dialógusban, a generációról generációra öröklődő, magukat replikáló imprintingek újravésésében, esetleges felülírásában, illetve mennyiben elégíti ki a befogadó fél elvárásait.

Most tehát nem filmesztétikai elemzésre töreksem, a górcső alá vett alkotások nem a filmművészetben elismert fontosságuk vagy művészi értékük, hanem a vizsgálat sajátos szempontjai alapján kerültek kiválasztásra, de igyekeztem megemlíteni a lehető legszélesebb spektrumban a lehető legtöbb alkotást. Próbáltam kerülni az esztétikai minősítést, bár olykor nem vonhattam ki magam egy-egy alkotás hatása alól.

a kor összes sztereotípiája

„A cigányság igazi karrierje az irodalomban csak a romantikával kezdődött” – írja Veres András, [3] s e karrier első lépcsőfoka alighanem Victor Hugo 1831-ben megjelent, és hamarosan számos nyelvre fordított „bestsellere”, *A párizsi Notre Dame*. Női főszereplője, Esmeralda a kor cigánysággal kapcsolatos összes sztereotípiáját megtestesíti. Társadalmon kívüli, titokzatos, egzotikus, büszke, szenvedélyes, szabad lelkű és tragikus hősnő, alakja meghatározza, majd évtizedekre kanonizálja az ekkor még „úri” közönség romákkal kapcsolatos gondolkodását. Esmeralda szinte „végigdübörög” a 19. századon. [4] A művet 1911 és 1998 között legalább ötször filmesítették meg, legutóbb animációs családi filmként a Walt Disney Productions feldolgozásában, így hatását abban a korban is kifejti, amelyben a kultúra befogadói már nemigen vállalkoznak a vaskos, több cselekményszálon bonyolódó regény elolvasására.

Hugo egyben a cigányság „kriminalizálásának” alaptoposztát is megadja. Esmeralda származása homályos, gyermekkorában vándorcigányok rabolták el, s nevelték saját gyermekükként. A gyermekrablás motívumát esetleg Goethétől meríti, akinek Mignonja, [5] szintúgy a cigányok által elragadott grófkisasszony, a másik lehetőség Cervantes *La gitanillája*, bár az sem kizárt, hogy mindketten Cervanteshez nyúlnak vissza.

Gina Lollobrigida Esmeralda szerepében, pinterest.com

A *La gitanilla* pikareszk novella, amiben – a klasszikus romantikát több száz évvel megelőzően – a romantizáció

szinte összes jegye kimutatható. A főhősnő, Preciosa (= „csiszolt drágakő”) egy cigányasszony által elrabolt, főúri származású leány. Szépsége elkápráztató, kiváló táncos és énekes, egyszerre szenvedélyes és szűzies, egyszermind pénzéhes mestertolvaj; az arisztokrácia választékos nyelvén társalog, hosszú, terjengős románcokat énekel, sőt jövendőmondást, bűvös varázsigéket sző a románcokba. Szerelmét próbatétel elé állítja, a fiúnak cigánnyá kell válnia, hogy vonzalma viszonzásra találjon. A metamorfózis megtörténik, szörnyű bonyodalmakhoz és halálos veszélyhez vezet, amitől a mátkapár csak úgy menekülhet, hogy fény derül Preciosa és az ifjú nemes származására.

A cigánylány s a nemesifjú tehát már a manierizmus korában felkerül a memetikai palettára. Cervantes toposzát a romantika több alkotója átveszi, így például a „cigánylány” előkelő származásának motívumát Jókai legismertebb kisregénye, *A cigánybáró* is alkalmazza. A gyermekrablás itt elmarad, Szaffíról azonban a könyv végén kiderül, hogy valójában tatár hercegi család sarja, másképpen nem fogadhatná be a királyi udvar és a főúri társaság.

mulatságos csibészek

A mitológiai szűzsé másik eleme, a romák „kriminalitása” a legtöbb szerző interpretációjában bocsánatos bűn. Igazából nem gazemberek, inkább megmosolyogtató csirkefogók, mulatságos csibészek.[6] Esetleg titokzatos erők birtokosai, akikkel nem tanácsos kukoricázni. A szinte kötelező attitűd egyfajta kedélyes, rákacsintó megbocsájtás, hiszen a legtöbb esetben a „jók” oldalán állnak, azokat segítik az igazi gonosz ellen.[7] Ezzel a romantika valójában enyhít a korábbi század képén, melynek dokumentumai az abszolutizmus asszimilációs direktíváinak engedelmessé sokkal komolyabb bűnöket vetítenek a romákra.[8]

A romák diabolizálásának számos oka lehet. A középkori források azt mutatják, hogy megítélésük a 16–17. században komorul el. A korabeli beszámolók alapján az addig elnézett, megtűrt vándorló csoportok pár évtizeden belül kriminalizálódnak, mégpedig főként Nyugat-Európában. A magyarországi híradások sokkal toleránsabbak, s olykor az integráció bizonyos jeleit mutatják.[9] Vajon mi történt? Tolvajjá züllöttek néhány emberöltő alatt, vagy a Lajtán túl a jobban fizető feketemágiára, kártyajóslásra képezték át magukat a megbízhatóbb, megélhetést nyújtó fémművesség helyett? Vagy másfajta cigányok kóboroltak Nyugaton? Aligha.

A szociológia és a kultúrantropológia mára többnyire elfogadott válasza, hogy a vándorló roma közösségek konkurenciát jelentettek a nyugaton fejlettebb céhiparra, így vagy nem tudták eladni termékeiket, s ezért kényszerültek tolvajlásra és egyéb „istentelen” cselekedetre, vagy – ami valószínűbb – jóval olcsóbban árusították volna portékáikat, maguk ellen bőszítve ezzel a helyi mestereket. A feltevésben sok igazság lehet, ugyanakkor valószínűtlen, hogy pusztán a helyi kovácscéh gyakorolt nyomást a közvélekedésre és a krónikaírókra.

A 16–17. század Nyugat-Európában a nagy vallási leszámolások és ideológiai tisztogatások időszaka volt, a lakosság örökös rettegésben élt, feje felett ott lebegett a boszorkányság vagy eretnokség vádja. Az egyházi hatalom – legyen az protestáns vagy katolikus – ekkoriban takarította el a vélt pogányság és a néphit utolsó maradványát, mégpedig oly fanatikusan és könyörtelenül, hogy olykor még a gyermekeket sem kímélték.[10]

A Cséplő Gyuri forgatásán, Fotó: Jávor István, Schiffer Pál hagyatéka, OSA Archívum Budapest

Ezzel együtt a pórnép orvosi ellátás híján továbbra is vajákos asszonyhoz fordult betegség esetén, magzatot hajtattott el, szerelmi bájolást vagy rontást rendelt, miközben tudta, hogy az életével, s még inkább a romák életével játszik. A jóslás, a varázslás alighanem azért hárult át a társadalom számkivetett csoportjaira, mert mobilitásuk és marginalitásuk révén nehezebben voltak elérhetők a hatalom számára,[11] demonstratív másságuk pedig szinte kihívás lehetett az ilyesféle projekcióra. A romák aligha saját szántukból „cimboráltak” a Sátánnal, már ha egyáltalán megesett ilyesmi, s ha igen, nyilván ugyanannak az elvárásnak próbáltak megfelelni, amivel manapság a még mindig babonás néphit, s az erre ráhangolódtó vetített média környékezi meg őket.[12]

A cigányok varázserejének mítosza a felvilágosodást követő évszázadban ártalmatlanná csomagolt „elmevírusként” bukkan fel. Ekkor már nem több, mint egzotikus ízfokozó egy alapjában pozitív sztereotípiát mentális fűszerkeverékében. Mindmáig ízletes, hiszen a természetfeletti képességekkel rendelkező roma sokkal „pikánsabb”, mintha szlovák vagy holland varázslóval lenne dolgunk, ugyanakkor a romának megkülönböztetett, periférikus világból kell érkeznie, mert senki sem venne komolyan egy „normalizált” környezetben, például lakótelepen vagy átlagos családi házban élő, agronómus végzettségű orákulumot.

útitárs és árnyékalak

A romantika másik, gyakorta felbukkanó karaktertípusát is beleötvözi a cigányság-képbe, mégpedig a szeretnivaló,

mókás vagy félnótás bolond alakját. Ennek kulturális gyökerei ugyancsak a középkori irodalomig nyúlnak vissza, igazi karrierje azonban csak a 19. század nagy történelmi regényeiben kezdődik el, s egyfajta „gesunkenes Kulturgutként” oly széles közönségig jut el, mint a kor indiánregényei. A szeretetreméltó együgyű – hacsak nem célirányos szatíráról van szó – általában mellékalak, de emlékezetes és fontos szereplő, mert a makulátlan jellemű, s emiatt kissé „rideg” pozitív főhős humorban oldott útítársa és árnyékalakja.

Ez utóbbi, szimpatikus bohócból, valamint a tragikus hős mindig is kézre eső toposzából a magyar romantika keserédes „hungarikumot” vegyített, amelyben a roma, az önmaga felett borongó, önsajnáló,[13] magát alkalomadtán igazi bánattal elsirató,[14] esetleg fájdalmas iróniával ostorozó[15] magyar árnyékképe. Ez már igazi, egyedi mémplex, csak a Kárpát-medencére jellemző mentális „gyomorkeserű”, ami változatos formákban a mai napig kedvelt aperitif, ennek megfelelően a „jópofa roma csávó” színpoltja mozifilmekben éppúgy megjelenik, mint a kereskedelmi televíziók showműsoraiban.

Az alaptoposzok tekintetében számos romantikus, posztromantikus szerzőt és művet lehetne még említeni, melyek szinte kivétel nélkül az előírt sztereotípiákat követik. Hogy miért ez a jellemzés? A romantika szabadságkultusza miatt. A cigányság a zsarnoki hatalom egyfajta kontrapunktja. A szabadságban, sőt elnézhető szabadosságban élő nemzetet, amelyet semmilyen erő nem volt képes ebből kimozdítani, amely a felvilágosodás és a túlbuzgó racionalitás évszázadában is megőrizte misztikus kapcsolatát a transzcendenssel, ezért látásmódjában, életformájában csodálni, talán kicsit követni is érdemes.[16]

A kép annyira tömör, hogy feltörésére a realizmus sem vállalkozott. Ekkor a roma szereplők háttérbe szorulnak, illetve a realista szemléletmódon keresztül is átszűrődik, hogy alakjaikat a szerzők a romantikus ábrázolásból merítik.[17] A realista irodalom mintegy érintetlenül hagyta a rá következő korok szerzőinek mém-készletet. A romantizált cigánylány nem öregszik, nem változik, ifjan ébred fel százéves csipkerózsika álmából Baudelaire, Rimbaud, Apollinaire, Jeszenyin, Babits, Kosztolányi és még számos más, velük kortárs költő verseiben.

*

A magyar filmgyártás első fél évszázada gyakorlatilag kimerül egyetlen motívum, a muzsikuscigány ismétlésében.[18] A korszak nagy sikerű alkotása a *Dankó Pista*. [19] A főszerepet Jávor Pál alakítja, a történet hemzseg a nézőket elbűvölő motívumoktól, Dankó Pista úrilányt vesz feleségül, amiért korábbi cigány jegyese megátkozta, majd halálos ágyán visszanyeri régi hegedűjét, hogy eljátszhassa vele hatyúdalát. A második világháborút követő évtizedes csendet a *Fekete szem éjszakája* [20] töri meg. Újabb cigányprímás történet, ezúttal Rigó Jancsi és arisztokrata kedvese románcáról. A történet érdekessége, hogy a „mezaliansz” valóban megtörtént, a valóság mintegy visszaigazolta a romantikus elképzelést: a főúri rendbéliek bizony hajlamosak beleszeretni „nemesi” erényekkel (a film interpretációjában nőcsábász zenei virtuozitással) rendelkező romákba.

szűkebb szakmai közönség

A romákról alkotott kép sorsfordító sarokköve Sára Sándor *Cigányok* (1962) című dokumentumfilmje, mely valóságos iskolát nyitott a filmművészetben. A 60-as–70-es évek (fiktív-) dokumentarizmusa remekművek sokaságát hozta létre nemcsak Magyarországon, de Kelet-Közép-Európa más országaiban is.[21] Ennek legfőbb oka, hogy az említett filmek nemigen bukkannak fel a médiában, csak az irántuk célirányosan érdeklődő, szűkebb szakmai közönség számára elérhetőek, s ennek megfelelően nem formálói sem a közízlésnek, sem a közvélekedésnek. A kiváló opusok sajátossága, hogy hazai, esetleg nemzetközi díjat nyernek, majd gyorsan eltűnnek, mozikban nem vetítik, tévében nem adják, videotékákban, legális online filmbázisokban ritkán fellelhetőek. Illegális filmbázisokban ugyancsak, ami arra a komor tényre utal, hogy még a törvényesség határmezsgyéin járó, „mozi-őrült” torrentezők sem lelkesednek irántuk, esetleg még ők sem tudják beszerezni.

A dokumentarista iskola maga sem vegytiszta. A valóság hű tükrözésére törekvő rendezőkben is felmerül a kétség, hogy még a legpuritánabb ábrázolásmód is torzíthat a képen. Így például Schiffer Pál a *Cséplő Gyuri* (1978) kapcsán „Heisenberg effektusként” veti fel a dilemmát, hogy dokumentuma nem lehet teljes mértékben hiteles, mert akár a kamera pusztán jelenléte is megváltoztathatja a bemutatott világot. [22]

A Cséplő Gyuri forgatásán, Fotó: Jávor István, Schiffer Pál hagyatéka, OSA Archívum Budapest

A dokumentarista ábrázolás másik buktatója, hogy az alkotóknak folyamatosan lavíroznia kellett a korabeli kultúrpolitikai direktívák szkülái és kharübdíszei között, melyek mintegy elvárták a „jó”, vagyis a társadalmi asszimilálódásra, integrálódásra törekvő „cigány munkásember” sematikus ábrázolását.[23] Ennek alapján nem egy alkotás felvállalja a népnevelés küldetését, vagyis mintegy a néző „szájába rágja”, miként kell a cigányokról „szocialista módon” gondolkodni.[24] Más rendezők a neorealizmus eszköztárát használják, ennek megfelelően bennük nem a tények, hanem az elbeszélés dominál. Igazából nem forgatókönyvekkel rendelkező dokumentarista filmek, hanem saját forgatókönyvük „megfilmesítései”. A legszemléletesebb példa erre Gyarmathy Livia *Koportosa* (1979), melynek megrázó történetét akár Móricz is írhatta volna.

erkölcsi küldetés

A dokumentarista, pontosabban dokumentarizmusra törekvő alkotások meseszövegébe olykor a romantikából

kölcsönzött szálak is szövődnek. Újra meg újra felbukkan a „messziről jött” igazságkereső, vagy az igazságot sorsszerűen megtaláló „idegen”, vendég figurája. Sára Sándor *Feldobott kő* (1968) című filmjének főszereplője mintegy „véletlenül” szembesül a kollektivizáció idején megnyomorított vidéki étellel, ezen belül a romák embertelen életkörülményeivel, s válik ez az élmény személyiségfejlődésének sarokkövévé. Gyöngyössi Imre *Meztelen vagy* című alkotása (1971) felvállaltan művészfilm. Ennek „utazója” az értelmiségi léttől elforduló festőművész, aki saját roma gyökereihez és közösségéhez próbál visszatérni, ám a világok közötti határátlépés végül tragédiával végződik. Mindkét film gyakorlatilag a (már) nem cigány főhős, a „művész” erkölcsi küldetését boncolja, bennük valójában nem is a romák adják a fő témát, ők inkább a művészi cél, a „transzcendens” mitikus kollázsának ikonosztázát testesítik meg.[25]

A „tudományos” vizsgálódás és az intim lelki vagy akár szociológiai tartalmak összeférhetetlenségének dilemmáját évtizedekkel később Szederkényi Júlia összegzi *Paramicha, vagy Glonczy az emlékező* (1994) című alkotásában. A rendező a fiktív dokumentarizmust fordítja át áldokumentarista fikcióvá, s ezzel magát a dokumentumfilm készítést is beleszővi a mesébe.[26] Hasonlóképpen kever dokumentarista motívumokat az ironikus fikcióba Pálós György-Czabán György *Országalma* című szatírája (1998). Szőke András *Tündérdombja* (2000) – talán a rendező szándékától eltérően is – pedig a „dokumentarista cigányfilm” egyfajta paródiájának tekinthető.

Az utóbbi két évtized művészfilmnek szánt, roma témájú alkotásait a filmkritika gyakran vádolja pszeudo-realizmussal, áldokumentarizmussal, önkényes szereotipizációval, negédes romantizációval és így tovább. Eme alkotások, illetve alkotók „tanácstalanságát” érthetővé és megbocsáthatóvá teszi, hogy valójában saját, antagonisztikusan ellentétes kulturális gyökereikre támaszkodnak, vagy próbálnak éppen azoktól kínkeservvel elszakadni. Ha summázni akarnánk a pártállam négy évtizedes ideológiai karanténjának önellentmondásait, azt látjuk, hogy ugyanúgy „túrta”, esetenként támogatta is a dokumentarista film kíméletlen sors- és társadalomábrázolásait, mint ahogy másfelől szemet hunyt a népszerű komikusok „kreol bőrű elkövető” vagy „kisebbség” rovására elcsattanó, ma már szalonképtelen poénjai felett. A „szoc-reál” a szó igazi értelmében soha nem volt realista, a „becsületes melós”, az igazságos társadalomért küzdő, akár életét is feláldozó „mártír-proletár”, az „öntudatra ébredő szegényparaszt” ideált éppen úgy romantizálta, mint mulatós-esztrádáiban a bangó margitos, horváth pistás pszeudo-cigány-romantikát.

Macskajaj, mk2films.com

Talán ez is közrejátszott, hogy a dokumentarizmus eleven színei a 80-as évek végén szembetűnően kifakultak, a cigányság életét, gondolkodását lelki és szociológiai mélységekben megrázó erővel reprezentáló alkotások egyre csekélyebb hatást gyakoroltak a rákövetkező évtizedek filmművészetére.[27] Amint Örkény Antal találóan megfogalmazza: „Paradox módon miközben a romák többségének a helyzete az új gazdasági és társadalmi feltételek között drámaian romlott, a filmekben a szociológiai meghatározottságok, a szociális kérdések és a társadalomkritika helyét átvették a kulturális szempontok.”[28]

közönségfilmeket gyártanak

Örkény ezt a szemléletmód-váltást a multikulturalitás igényével magyarázza. A másik fontos szempont, hogy a filmművészet rendszerváltás utáni piacosodása, az állami támogatás fokozatos csökkentése miatt az alkotók többsége kommercialitásra, „eladhatóságra” kényszerült. A rendezők közönségfilmeket gyártanak, az ismert, külföldi kultuszfilmek, valamint a romantikából még mindig átsugárzó toposzok retorikáját alkalmazzák.

A cigánysággal kapcsolatos romantikus illúziók a diktatúrák idejében is hatottak, a romantikus és realista attitűd egymást lánggra lobbantó vagy éppen kioltó tendenciái egyszerre és együtt voltak jelen a „szocreál” évtizedeiben. Emil Loteanu *A cigánytábor az égbe megy* című filmjének (1976) forgatókönyve a romantikus ábrázolás szinte összes kliséjét felvonultatja – a rendező éppúgy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni a korabeli cigányság világát, mint az ihletadó Maxim Gorkij sem.[29]

A romantizációról és sztereotipizációról írja Pócsik Andrea: „A romák ábrázolásánál számos, évszázadok alatt megkövesedett jelző alkalmazásával találkozunk: vad, zabolátlan, barbár, egzotikus, öntörvényű cigány hősök

népesítik be az irodalmi, képzőművészeti alkotásokat. Ennek a roma kultúrát egységesnek tekintő másságnak indokolatlan hangsúlyozása a vizsgált alkotások szinte mindegyikében fellelhető, funkciója azonban művenként változik.”[30] A „roma kultúra” ábrázolásának mintáit többnyire nem a romák világának (már ha létezik egyáltalán ilyesmi) ismerete, hanem korábbi, sztereotipizált ábrázolások ihletik.

Mielőtt rátérnék a változatos minták és funkciók ismertetésére, megemlítem a mágikus realizmus s a romák láttatásának egyik alpművét, Garcia Gabriel Marquez *Száz év magányát* (1967). A regényt néhány éven belül majd minden európai nyelvre lefordították, s szinte bizonyos, hogy jelentős hatást gyakorolt a felnövekvő művész-nemzedékek látás-, illetve gondolkodásmódjára.[31] A történet egyik, cseppet sem mellékes szereplője a vándorcigány Melchiadés, a külvilág, az „Odaát” képviselője, az őserdő által bezárt városka, Macondo hírhozója, örökéletű, hontalan utazó, aki az egyik pillanatban vénséges vén, a másikban váratlanul megfiatalodik, boszorkánymestersége rémülettel tölti el mindenki szívét. „Mágiája” sokszor olyan hétköznapi természettudományos ismereteken, illetve találmányokon alapul, mint a nagyítólencse, a mágnes, a fényképezőgép vagy a műfogsor, aminek Macondo elzárt világa híján van. Természetfeletti erővel is rendelkezik, meghal, majd feltámad, Nostradamust böngész, a jövőbe lát, s az örökös magányra kárhóztatott Buendía nemzetség krónikáját magától értetődően „anyanyelvén”, szanszkritül írja.

Cigánysors, Il Fatto Quotidiano, flickr.com

A posztmodern neo-romantikus irányvonalának nyitánya alighanem Emir Kusturica *Cigányok ideje* (1988) című alkotása. Bár a rendező az ötrészes filmeposzban naturalisan ábrázolja egy boszniai roma család nyomorúságos élethelyzetét és ebből fakadó sorstragédiáját, a cselekményt át- meg átszövik a mágikus realizmus (valójában egyértelműen romantikus) kliséi. A szereplők hagyományosan „jók” és „gonoszak”, a nagyanyó gyógyító varázserővel, a főhős Perhan telepatikus képességekkel megáldott. A valóságos cselekménybe vagy álomjelenetbe szőtt képek sohasem létezett „roma őshit” vízióját keltik, melybe olyan mitikus szálak szövődnek, mint a „lélekmadár”

vagy a csodaszép, rég meghalt édesanya szellemképének fel-felbukkanása. A filmbeli romák világa, bár szinte minden pontján kötődik a „másokéhoz”, elzárt, titokzatos, belső törvényű, melyekbe mintegy „beavatásként” lép a mozinéző.

Ugyanez az „elzártág” jellemzi Kusturica másik nemzetközi hírű alkotását. A *Macskajakaj* (1998) színtere izoláltan élő roma közösség, tele vidámsággal és az irracionálisig fokozott szabadossággal. Magától értetődő, hogy egy bakfislány puskával lövöldözi le a vendéglős muskátlis cserepeit. Az örök majális szereplői szinte kivétel nélkül bűnözők, sőt gyilkos gengszterek, a csibészség azonban nemcsak elfogadott, hanem egyenesen azt sugallja: „ugye, hogy mind ilyenek szeretnénk lenni, s lásd, ők már most ilyenek”. A rendező *Cigánysors* [32] című filmetűdjében (2005) a feje tetejére fordítja a *Macskajakaj*-ban lepergett homokórát. Itt nem a cigányvilág, hanem a vele szembe állított ifjúsági fegyintézet a bohókás miliő, ahol az elítélt gyerekek munkaterápiás célból lufikat fújnak fel, átabota kórusműveket adnak elő. A félnótás börtönigazgató egyenesen imádnivaló, és a zárt intézetet annyira áthatja a „kusturicás” derű, hogy szinte kedvünk támad pár évig elnyaralgatni ott.

te sem vagy más, mint ők

A társadalom perifériáján elfogadható, megbocsátható, kicsit talán irigyelt bűn motívumára számos további film építkezik. A nagy közönségsikert arató magyar *Nyócker!* (r. Gauder Áron, 2004) szereplőgárdáját egymással háborúskodó roma és magyar maffiózó családok alkotják, a háborúskodás középpontjában a roma ifjú és a magyar lány Romeo és Júlia parodizált története áll. Az animációs figurák kedvesek, szellemesek. A romák diszkriminációját a forgatókönyv úgy próbálja elkendőzni, hogy a magyar családot is bűnözőnek mutatja be, s a nem titkolt *te sem vagy más, mint ők* narratívájával a kerület minden etnikumát és szegmensét (beleértve a korrump rendőröket is) a „mókás” alvilág színpadára taszítja.

A bűn és humor sajátos koktéjával más rendezők is megkínálták a magyar nézőközönséget. A *Rap, Revü, Rómeó* (r. Oláh J. Gábor, 2004) szintúgy Romeo és Júlia-sztori, ezúttal kínai és roma gengsztercsaládok összűzésében. [33] A *Dallas, Pashamende* (r. Pejó Róbert, 2005) cselekményében a távolról jött ifjú motívuma dominál, aki egymaga száll szembe a szemétteltelepet uraló bűnszövetkezettel, s választja végül a kényelmes, ám unalmas „többségi lét” helyett a „fertő” több izgalommal s izzó szerelemmel kecsegtető világát.

Rap, Revü, Rómeó, youtube.com

A roma alvilágot mitizáló alkotások némiképpen építhetnek, s nyilván építkeznek is Guy Ritchie világhírű kultuszfilmjére, a *Blöffre* (2000). A fekete humorú alvilági komédiában a gengszterbandák sakkjátszmájából az „ír utazóként” aposztrofált Mickey O’Neil kerül ki győztesen, s a végső leszámolást követően a cigánytábor (a filmben „török karaván”) egyik pillanatról a másikra, varázsütésre eltűnik a helyszínről, ahogyan korábban szintén véletlenszerűen tűnt fel. Az anyját gyermeki rajongással szerető, vékonydongájúnak látszó, valójában paranormális erejű, kiüthetetlen, mindenki eszén túljáró utcai ökölvívó-bajnok, Mickey O’Neil [34] alakjában szintén nem nehéz felfedezni a romantikus elemeket. A romák a történetből kimaradó, erkölcsileg felülemelkedő hősök, „... akiknek vagy nem tapad vér a kezükhöz, vagy tetteiket a mindenható pénznél magasabb rendű érdekek vezérlik – mint a vérbosszú és a családi kötelék.”[35] A „dzsipók” „mitikus” legyőzhetetlenségét a film egyik zárómondata summázza: „...minden akciót reakció követ. És a dzsipó reakció kurva félelmetes akció.”[36]

pusztító átok

A romák állítólagos varázserejének mítoszát olykor a filmművészet fekete bugyra, a horror is felhasználja. A Stephen King regény adaptációja, a *Sorvadj el!* (r. Tom Holland, 1995) öreg cigány varázslója pusztító átokkal sújtja a családjának ártó főszereplőt. Vándortáborra megközelíthetetlen, életveszélyes, csakis a maffia fegyveres segítségével lehet végül megegyezni. Stephen King mágusa legalább jogos bosszúból folyomodik feketemágiához. A japán Hideo Nakata még ennyit sem vesződik szereplői erkölcsi kimosdatásával. Horrorjában (*Ne nézz fel!*, 2009) maga a „cigány ördög” (Beng) paterolja el sorra az utána kutakodó szereplőket.

A fiktív-dokumentarista irányvonalat látszólag Tony Gatlif viszi tovább, pontosabban próbálja újra meg újra elkezdni, bár ő sem mentes a cigánysággal szemben szinte kötelező memetikai sémáktól. A bolond idegenben [37] egy francia ifjú és egy roma lány szerelmét meséli el, hagyományosan sztereotipizált környezetben: a romák szegények, kirekesztettek, ugyanakkor befogadóak, szeretnivalók, kedvelik a mulatságot és így tovább. A fiú eredetileg egy apjától hallott, régi dal felkutatására indul Romániába, majd szembesül ott a „másik” világgal, amely a szerelem

szálán magához öleli. Az elvagyódás a fő motívum a *Transylvania* (2006) című filmben is. Bár ennek olasz hősnője, Zingarina észszerűbb okból indul el Erdélybe (születendő gyermeke apját keresi, aki azonban eldobja magától), a sodródás feloldása éppoly irracionális. Zingarina végül egy másik roma férfi oldalán talál szerelemre és családra, közben átköltözik a romák világába, és átöltözik viseletükbe. A két film érzelmekkel túlfűtött, szenvedve tombolós, mulatós háttere annyira megegyezik, mintha egyszerre, ugyanazon a helyszínen forgatták volna, jöjjön kilenc év választja el a két művet.

Latcho Drom, fiff.ch

Hasonló „mitizált realizmus” szövi át Gatlif talán legismertebb művét, a *Latcho Dromot* (1993), ami attraktív zsánerképekben követi a romák feltételezett vándorlását Indiától Spanyolországig. Az egyes jelenetek zenei videoklipek, s azt hivatottak reprezentálni, hogy a romák a zene gyermekei, a muzsikálás hagyományvonalán vándorolnak kultúráról kultúrára, s hogy a világban szétszórt (különböző státuszú) roma közösségeket a zenéből és dalszövegekből hallható kirekesztettség miatti fájdalom köti össze. Az autentikus muzsikák Rádzsaszthán, Egyiptom és Törökország után a Balkánon hirtelen tragikus hangulatba váltanak, sugallva, hogy itt kezdődik el igazán a cigány nép szenvedése.[38]

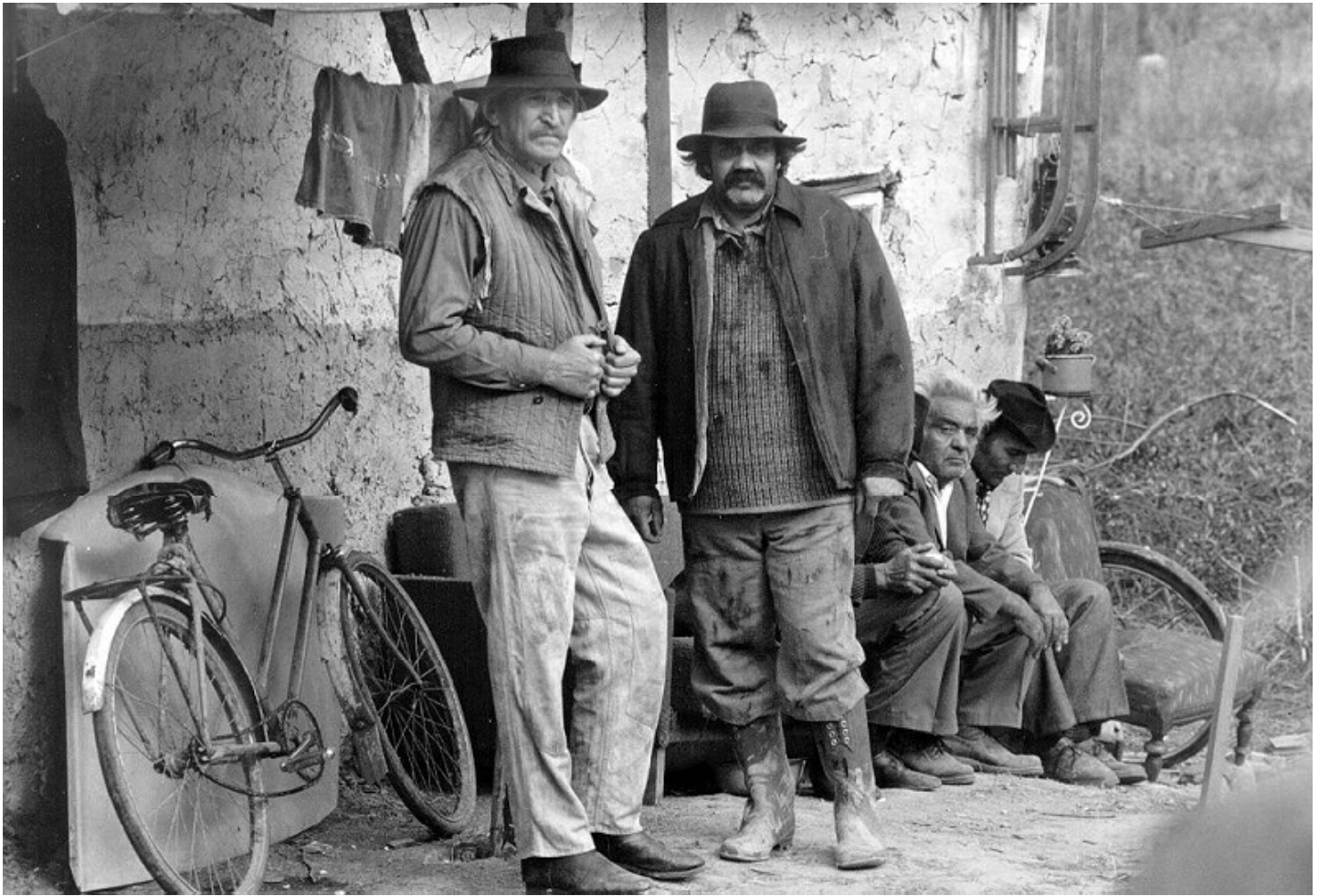
Tony Gatlif mindhárom alkotására jellemző a célzottan nem roma közönség bevonására irányuló, egyszerre esztétizáló és katartikus érzelmeket provokáló láttatás, ami inkább csak külsőségeiben különbözik Kusturica mágikus realizmusától. A filmek eszköztárában a romantikus múlt olyan sablonjai sorakoznak, mint az irracionális elvagyódás, a szegénység = őszinte, hiteles szépség, a másság iránti heves érzelmek, sőt a nagyon másnak ábrázolt kultúrák határvonalainak átlépése, akár önpusztítás árán. Ezek a sablonok kizárólag a többségi kultúra vágyelemei, szembeűnően nem jelennek meg a másik oldalról, annak ugyanis sem kitaposott útjai, sem romantikus kötődései nincsenek a nem romák világa felé.

Kusturica és Gatlif ábrázolásmódja a kilencvenes évek közepétől egészen mindmáig inspirálja a roma témájú filmeket, melyek olykor látszólag nagyon különbözőek, mélyebb analízisük során azonban kiderül, hogy valójában önmagukat reprodukáló mintázatok bukkannak fel bennük, függetlenül attól, hogy ekhós szekéren vagy vonaton utazik-e a roma hős. Ha felsoroljuk a cigányság-filmek aktorainak lelki és esztétikai elvárásait: csábos cigánylány, bölcs nagyapó, fájdalmas ének, bűn, bűbáj, nyomorban csillogó szépség, igazságtalan világ, idegen utazó, sors, purdó, mese, vérbosszú, tábortűz, multság, madarak, lovak, ízes beszéd, szegénység, szabadság, szerelem és halál – egyértelmű, hogy valójában a romantika színesceruza készletét tartjuk a kezünkben. De most nem a fandangót táncoló, csörgődobos Carmen körvonalait színezzük ki, hanem a jelenkor ismert formáit, szeméttelpről, nyomornegyedből csendülő hegedűszót, jópofa roma gengsztert, neppert, rappert, roncsautót.

valóságtól elszakadt kulturális kommunikáció

A cigányság és a romák számos értelemben, kontextusban és céllal bukkannak fel az utóbbi két évtized filmjeiben. A rendezők aligha böngészik végig a „cigányos” film receptúráját, mégis engedelmessé válnak a mentális parancsoknak, melyeket saját kulturális kötődéseik diktálnak. Ezek hajszálpontosan illeszkednek a célzott közönség, a nézők, s nem kevésbé a fesztiválok zsűritagjainak elvárásaihoz. Egyfajta, a valóságtól módfelett elszakadt kulturális kommunikáció folyik tehát. Az árvalányhajás, pártás menyecskés, csikóslegényes romantikus költészet egykor az „odalent minden rendben van” üzenetét közvetítette, a romákat felhasználó filmalkotások, a „rettenetes, hogy mi folyik idelent, ám rettenetesen szenvedélyes és gyönyörű” híradással szolgál felfelé. A cigányfilmek fikarcnyit sem változtatnak a megkövült előítéleteken, inkább izgatószerként hatnak az empatikus közönségre.

A talán legnagyobb nézőközönség elé került magyar alkotás Gyöngyössy Bence *Romani kris – Cigánytörvény* (1997) című filmje, egy realista, pontosabban annak szánt képsorokkal sűrűn beszótt romantikus mese. Megható, szép történet egy igazlelkű, notórius mesemondó öregemberről és elválaszthatatlan társáról, az (ezúttal nem roma) ifjúról, aki Szent Ferencként hegedűszóval gyönyörködteti a gyerekeket és igézi meg a lábasjóságot. „Isten itt van, ebben a szegénységben!”, érezzük, s az önfelelt roma multság, a szépen fényképezett naplemente, a kispárba, a lobogó söreányú paripák hivatottak ezt erősíteni. A politikailag korrekt, jó szándékú film az autoprojekció alapesete. A Lear király sorstragédiáját megélő, idős cigányvajda egy soha nem létezett, legalábbis ma bizonyosan nem létező magyar parasztbácsi, aki az „azt mondja amaz erre” és hasonló meseformulákkal bűvöli el a nézőt. [39]

Gyöngyössi Bence: Romani kríz / Cigánytörvény, filmkultura.hu

Az elmúlt másfél évtized bő filmtermésében szinte kötelező roma szerepeket, illetve szereplőket felsorakoztatni. Funkciójuk sokféle. Az előítéleteket oldani hivatott szimpatikus bohémek,[40] néha hangulatteremtők, ízfokozó adalékok [41], netán a „mi végre vagyunk a Földön” problémán dilemmázó kamasz vágyait megtettesítő mágikus etno-szuvenírek.[42] Esetleg felskiccelt sorsok „romás” színárnyalatai.[43] Ezek a figurák egyetlen vonásukban azonosak: valamennyien „cigányok”, a cigányságot játsszák – vagyis nem szólnak semmiről.

Szabó Ildikó *Chacho rom – az igazi cigány* című alkotása (2009) a neo-romantika teljes arzenálját felsorakoztatja. Az „igazi” megtalálása általában – mint itt is – nem az egyediből nyit az egyetemes felé, hanem fordítva, az egyetemesből fókuszál olyan „egyedire”, aminek az egyetemeshez semmi köze. A *Chacho rom* kliséi egyenesen zavartkeltők. A film talán külhoni piacra szánt „ungarikum”, aminek receptjét találóan foglalja össze Bori Erzsébet: „arra a legutóbbi időig egyedüli pozitív ítéletre építi a maga roma képét, mely szerint a cigány módfelett egzotikus, romantikus nép, munkára fogni nem lehet, mert az éppoly idegen tőle, mint a magántulajdon tisztelete, viszont dalból van a lelke és szereti a szabadságot. Magyarán: a cigányt azért túrjuk, talán még szeretjük is, mert magyar ember csak az ő zenéjére tud igazán mulatni.”[44]

így legalább észben tartják

Egy roma származású barátom mondta, hogy hiába nézegeti a róluk szóló filmeket, nem képes magában felfedezni a „cigány vért”, amit a vászonról sulykolnak. Mégsem bánja a sztereotípiákat, mert így legalább észben tartják őket. A romák, vagy ha el tudjuk veszíteni a szó pejoratív felhangját: a cigányság legnagyobb tragédiája a művészeti médiumok terén az volna, ha kiderülne, hogy nemigen különböznek más népektől, éppen úgy éhesek és fájnak a

nélkülözésben, ugyanúgy félnek a veszélyben, hűségesek a barátságban, haragosak az ártalomban és boldogok a szerelemben. Igazi mivoltukat azért nem vesszük észre, amiért a közvetlenül szemünk előtt lengedező hajszálat vagy a maszatfoltot a szemüvegen. Túl közel van, nagyon is hasonlít ránk, s így talán nem is annyira érdekes.

Ragályi Elemér *Nincs kegyelem* című opusza (2006) egy roma származású fiatalember (igaz történeten alapuló) sorstragédiáját mutatja be. A rendező számos csábító filmeszközzel (egybekevert idősíkok, szürreálisan ironikus álmképek) dolgozik, mégis képes távol tartani magát a „néző-csalogatás” talmi kunsztjaitól. Bár a történet kiragadhatatlan roma kontextusából, mindvégig érezzük, hasonló helyzetben ugyanez történne velünk is.

Az „ők és mi” narratíva megvonásának, s a kínálkozó sztereotípiák mellőzésének jeles példája Fliegauf Benedek *Csak a szél* című filmje. (2012). A rendező a 2008 és 2009 között elkövetett romagyilkosságok történetét a dokumentarista tradíciót továbbépítve filmesíti meg. Semmit sem sulykol, még csak nem is reprezentál, pusztán láttat és közvetít. A cigányságról, cigány sorsról kínálkozó vélekedéseket annyira kerüli, hogy a film valójában nem is a romákról szól, hanem a rettegéssé vált életről, ami bármelyikünké lehetne. A folyamatosan mozgásban lévő vállkamera mintegy beleköltözik a leendő áldozatok lelkébe, olyan testközeli a látvány, hogy néha megfedkezünk a vetítövásznonról, mintegy saját élményként éljük át a történeteket. A szereplőkkel együtt riadunk fel éjjel, sűtjük le szemünket szégyenünkben a falu főutcáján, szedünk virágot a félelem nélkülség, pontosabban a félelemről megfedkezés ritka pillanataiban, majd sietünk át megint őröten a mezőn, s közben a saját tarkónkon érezzük a puská irányzékát, és várjuk a lövést. Hátborzongató alkotás. Ennek az igazi mivoltnak az észrevétlensége, a romák „titokzatos titoktalansága” és „jelen nem lévő jelenléte” legmélyebb lelkiismeretünkben már nem katartikus, hanem fájdalmas és hallgató. Pontosan olyan, mint Fliegauf Benedek gyerekszereplőinek hallgatagsága.

*

Egy ősi indiai legenda szerint Dombípa, Magadha királya beleszeretett egy csodaszép, tizenkét esztendő, kaszton kívüli lányba, s titokban magához emelte. Mikor kapcsolatuk kitudódott, a király szerelmével együtt száműzetésre kényszerült. A távol töltött évek alatt birodalma hanyatlásnak indult, ezért az udvar küldöttséget menesztett érte. Dombípa vemhes nősténytigrisen lovagolva, misztikus kedvesével az ölében tért vissza az őserdőből. Mikor a nép megtudta, hogy királya most sem akar lemondani alantas származású szerelméről, hatalmas máglyát emeltek kettejüknek, hogy a tűz által tisztítsák meg őket a bűntől. Hét napon át lobogott alattuk a máglya, s miután a lángok alábbhagytak, Dombípa és kedvese sértetlenül, ragyogó fényt árasztva, ölelkező istenpárként tűntek elő az üszkös hamuból.[45]

E legenda feljegyzői és hagyományának őrzői nemigen olvashattak kortárs cigányrománokat, s Európa is csak az elmúlt évtizedekben szerzett tudomást a varázsserejű szentek legendáriumáról. A történet ugyanakkor annyira „ismerős”, hogy szinte kihallik belőle egy soha meg nem írt Puccini-opera librettója. A „szegény és kárhuzatos, egyszersmind vonzó és titokzatos” kombináció általános és sikeres érzelmi toposzaink körében.

A romákkal kapcsolatos sztereotípiák eredhetnek-e az alkotók empirikus tapasztalataiból? Többnyire gyönyörű cigánylányokat láttak? Valahányszor romával találkoztak, az mindig mulatott, búsult, siratott, svindlerkedett? Nyilvánvalóan nem. Magyarázható-e a sémák folyamatos, s szinte változatlan formájú felbukkanása azzal, hogy az interpretátor korábbi interpretációiból merít? Csak részben, hiszen akkor „utánzó” követnék egymást. Valójában irreleváns, olvasta-e Jókai a *La gitaniillát*, hiszen Jókai nem Cervantes-epigon, még akkor sem, ha Szaffija olykor kísértetiesen hasonlít Preciosára.

abszurd és reménytelen

A legtöbb alap-mémet a romantika alkotta, s csiszolta tökélyre, ezektől a közgondolkodás máig nem tudott megszabadulni. De nem is nagyon akart. A filmekben ábrázolt cigánysorsok hitelességéről a közönség előre kalkulált igénye is dönt, hiszen egy mű sikeressége alapvetően azon múlik, mennyiben találja el a koncepció s annak tálalása a néző „cigányos” élményanyaggal alapozott elvárásait. A cigányság „igazi természetének” megmutatása éppoly abszurd és reménytelen vállalkozás lenne, mint megfilmesíteni a lényegi magyarságot, németséget, angolságot.

De a másik véglet sem segít. A szegénység, a nyomor, az embertelen körülmények ábrázolása borzongat, s lehet éppúgy sztereotip. Néhány évvel ezelőtt egy kereskedelmi televízió filmriportot készített éhező romákról, akik a sertéstelepen elhullott tetemekből vágnak ki vacsorára valót. A forgatás közben az egyik riportalany váratlanul megfordult és nem a stábra, hanem *saját társára* szólt rá: „Jó lesz már, hagyd abba, nem kell ezt annyit filmezni!”

A sztereotípiát vélt vagy valós vonásának eltúlzása, túlhangsúlyozása karikatúra.[46] Nem a portréalanyokat ábrázolja, hanem magát a rajzolókat karikázza.[47]

A sztereotipizálás néha racionális, így például értjük vagy érteni véljük az „angol humor”, „orosz természetgyógyász”, „német precizitás” kombinációkat. De mi magyarítja a „latin szerető”, „magyar virtus”, „cigány átok” információk replikációjának sikerességét? A cigányság szerepeltetésében azért elvárás az ábrázolás elnagyoltsága, mert a hetero-sztereotípiák sokszor átruházott auto-sztereotípiák: a roma és nem roma a látott történetre, illetve annak szereplőire vetítheti ki önmaga idealizált vagy eltagadott képét.

Ez a projekció önfelmentés és egyfajta nosztalgia is. Legjellemzőbb példája a *Macskajakaj*. Az idősebb korosztályok még jól emlékeznek a megvalósult szocializmusbeli osztályadalmi „zabrálás” korszakára, amikor a „nép” vagyonának fosztogatása nemcsak eltűrt, hanem a köznépi erkölcsben egyenesen premizált cselekvésnek számított. Ha egy átlagmelós arra hivatkozva nem csúsztatja be táskájába a gyári szerszámot, hogy bűn meglopni a nép vagyonát, szaktársai idiótának nézték, esetleg besúgónak, de mindenképpen bizalmatlanság vette körül. Ugyanez Kusturica délszláv világában még mindig természetes, sőt rokonszenves „balkáni lazaság”.

Transylvania, youtube.com

A romantizált ábrázolás is egyfajta hetero-identifikáció, ami talán a tábortűz melletti regölés hagyományáig vagy még ősibb múltig vezethető. A dokumentarista láttatás legfeljebb az elgondolkodással, esetleg empátiával kecsegtet, a romantika viszont a regék, eszmények világába repít.[48] Az „átvedlés” képi formákban is megjelenhet (mint Gatlif *Transylvániájában*), de lehet jelképes, mint Gyöngyössy *Meztelen vagy* című filmjében, melynek nyitó jelenetében a főhős folyóban fürdik, mintegy lemossa magáról az értelmiségi lét szennyét, majd hófehér inget ölt magára, az új közösség vállalásának szimbólumaként.

Akad-e a romantika klasszikus korában más „kisebbség” vagy kirekesztett különbözőség, mely alkalmas erre az auto-projekcióra? Hogyne akadt volna! Walter Scott oldalakon át mesél az egzotikus és gyönyörű zsidó lányról Az *Ivanhoe*-ban. De a másság-kultúrák asszimilációja és a marginális csoportok eltűnése után a romákkal kapcsolatos vélekedések kerültek ki győztesen a mémek evolúciós versenyéből, talán mert sok száz év óta itt élnek közöttünk, s valósággal ráégnak a kirekesztő kultúrák lelkiismeretére.

Romákról szóló filmet forgatni necesse est, hiszen „magára adó nemzetközi fesztivál már ki se nyit, ha nincs cigányfilm a programban” – jegyzi meg Bori Erzsébet. A filmeket nyilván minden alkotó segítőkész szándékkal készíti, ám nemigen tehet mást, mint hogy pozitív előítéletekre cserél. Az egyik toposz másikra váltása nem szünteti meg az okot, az újra meg újra rekreálódik.[49]

közös memoszféra

Ebben a dicséretes, ám sziszifuszi küzdelemben a roma közönség, és a roma alkotók is akarva-akaratlanul vállalták, hogy kielégítik a többségi kultúra pszichológiai szükségleteit, és sajátos interkulturális egyességre jutottak vele. A

roma „társadalom” nem pusztán vissza-igenli, de vissza is teremti a gondolat- és érzésmintákat, amelyek alig változtak az elmúlt évszázadok során. Ebben a konkreációban mindkét félnek tudni kell, hogy a közös memoszféra csak a kulturális szerződés (film, olvasmány vagy egyéb médium) tartamára érvényes, a szerződés a műalkotás imaginárius dimenziójában és film-idejében köttetik, kielégíti a befogadó zsűri, szakma, közönség elvárásait, de nemigen változtat a romák közmegítélésén.

Mik ezek az elvárás-minták? A romantika alap-toposzaival (szabadság, szenvedélyesség stb) azonosulás mellett lényeges az elérékenyülés, az empátia, a megbocsátás, és persze az önigazolás. A néző könnyekig meghatva kel fel a székből a *Latcho drom* utolsó, flamenco-klipje után, de aligha nyomoz szervezetek után, hogy segítsen a romák helyzetén. Katarzisa saját tudattartamain belül marad, s egyfajta öndicséretben, önmegnyugtatóban, önfelmentésben merül ki.

A *Gettómilliomos* kirobbanó sikere jelentős bevételt termelt a film producereinek, még némi adománygyűjtést is elindított, de jöttányit sem javított az India-szerte nyomorgó százmilliók életén. Kevesen gondolkodtak a sztori valóság-idegen meséjén, annyira elandálított a szerelmi szál s az utolsó képkockákon szolidan megjelenő „így rendeltetett” felirat.

Elvárás lehet a mitizálás is. A romantizáció ma legaktuálisabb modifikációjának, a mágikus realizmusnak bűvészkalapjába voltaképpen bármilyen motívum belefér. A *Cigányok ideje* zárójelenetében Perhan kisfia lelopja a pénzerméket felravatalozott apja szeméről. Erős, emlékezetes kép, ami helyén is van a történet folyamatában, nélküle a befejezést is sutábnak éreznénk. Ugyanakkor egy dokumentarista kontextusban elképzelhetetlen és megengedhetetlen. Vajon miért hangsúlyozott Perhan telepatikus képessége? Egyszerűen érezzük, hogy fontos és jó elem, nélküle a film üresebb, tragikusabb lenne, vagy egyszerűen csak más.

Mi, a befogadó közönség viszont nem vagyunk másabbak, mint a 100–150 évvel ezelőtti médiumok publikuma. A *párizsi Notre Dame* Eszmeraldája már a 19. században felejthetőbb alak lett volna, ha megfosztják „cigányságától”, még ha összes más tulajdonsága megmarad is. Mert egy gyönyörű, temperamentumos, szabad lelkű francia varrólány akkor is hiteltelen, ha tele volt velük az akkori Párizs külvárosa. A varrólánynak hiszékenynek, sápadtnak, „széptelennek”, összességében szürkébbnek kell lennie, vagyis éppen olyanoknak, amilyenek Hugo Eszmeralda ellenkarakterét, Fantine-t ábrázolta a *Nyomorultakban*.

Cigányok ideje, youtube.com

A romantika kora óta felerősödött érzésminta az elvagyódás is [50], mely annál inkább készített, minél irracionálisabb az iránya, illetve a tárgya. Valószínűtlen, hogy a sodródó „lelki utazó” megnyugvását roma közösségben találja meg, nem mintha a romák kirekesztőbbek lennének bármely más népnél. Nem azok. Ám nem is kötelezően vendégszeretőbbek. A *Bolond idegen* történetében fellobbanó nagy szerelem sem valóságos, ahogyan nem az a *Transylvania* botladozva, lassúdan felizzó egymásra találása sem. Az irracionalitás erősíti Quasimodo, Don Quijote vagy akár a minnesangerek szerelmi felbuzdulását – talán ezért kötötték be az antik kor mítoszteremtői Cupido szemét, holott nyilván ők is tudták, hogy a szerelem nem vak, a fellángolásnak az esetek túlnyomó többségében nagyon is ésszerű oka van.

zsongít, bűvöl, gyermekké tesz

A romáknak mesélniük is kell. Bárki mesélhet. Varázserejű nagyanyó, bölcs öregember vagy maga a rendező. A mese valótlan, ahogy képtelenség az is, hogy a vonatkalauz kávéval vendégeli meg idős roma utasát, aki viszonzásul ékes, választékos stílusban cigány eredetmítoszokkal kápráztatja el a fülke hallgatóközönségét. [51] Szép jelenet és szívbemarkoló. A mese nemcsak szórakoztat, hanem zsongít, bűvöl, gyermekké tesz, s ezzel is felelősséget vesz le a néző válláról, aki a vetített történetet és szereplőit „rendben lévőnek” tudja.

A dokumentarista iskola fénykorában szociológiai kutatás készült arról, mennyiben változtathat a tényfeltárás a befogadó attitűdjén. Az eredmény szerint igen csekély mértékben. [52] A nézők inkább elfordulnak a komor látványtól. Hogy az elmúlt két évtizedben mennyire súlyosbodott a diszkrimináció, mindenki tudja. Nagyon. Senkinek sem lehet illúziója, hogy akármely médium jelentősen változtathat megkövült (pozitív és negatív) előítéleteken. A romák

romantizációja tehát közös érdek, s valószínűleg még évtizedeken át meghatározó eleme lesz a filmalkotásoknak. Lassan két évszázada egymásnak mesélünk róluk, s az utóbbi évtizedekben ők is elfogadták a mesemondás szabályait. Miután a filmművészet önhibáján kívül képtelen jobbítani a közvélekedésen, az interkulturális szövetség egyik, nem is nagyon titkolt „záradéka”, hogy talán a legjobb megoldás a romákat a romantika mézeskalács-házikójában tudni – vagyis mindkét fél számára üdvösebb, ha megmaradnak az „elátkozott házban”.

Források

Hans Jakob Christoph von Grimmelshausen: *Der abenteuerliche Simplicissimus und andere Schriften* (Literarischer Verein, Stuttgart, 1854, digitalizált szöveg https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/BLV_033_Der_abenteuerliche_Simplicissimus_1.pdf)

Cervantes: *A cigánylány*, fordította: Gáspár Endre, <http://mek.oszk.hu/06800/06817/06817.htm#5>

Cigányok Európában. Kulturális antropológiai tanulmányok 1. Nyugat-Európa – Válogatás Bernard Formoso, Patrich Williams, Leonardo Piarese tanulmányaiból (Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó , 2000)

Keith Dowman: *Masters of Mahamudra* (<http://www.keithdowman.net/books/mm.htm>)

Wilhelm Solms: *Zigeunerbilder, – ein dunkles Kapitel der deutschen Literaturgeschichte*, (Königshausen & Neumann, 2008)

Wilhelm Solms: *Zwischen Romantisierung und Rassismus, Sinti und Roma*, (Bausteine, LPB, 1998)

Vera Kallenberg: *Von „liederlichen Land-Läuffern” zum „asiatischen Volk” – der Repräsentation der 'Zigeuner' in der deutschsprachigen Lexika und Enzyklopädien zwischen 1700 und 1850* (Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010)

Heinrich Grellmann: *Die Zigeuner, ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge* (Dessau und Leipzig, 1783, digitalizált verzió <https://books.google.ch/books?id=wtRRAAAACAAJ&pg=PP7&hl=hu#v=onepage&q&f=false>, letöltés: 1015, október 16)

Deborah Epstein Nord: *Gypsies and the British Imaginations, 1807-1930* (Columbia University Press, New York, 2006)

Sarah Houghton-Walker: *Representations of the Gypsy in the Romantic Period*, (Oxford, University Press, 2014)

Nagy Pál: *A magyarországi cigányok korai története* (14–17. század)

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_magyarorszag_i_cigany_sag_tortenete/pages/002_egy_tortenelem_nelkuli.htm

Richard Dawkins: *Elmevírusok*, 1991 (<http://konyv.uw.hu/dawkins.txt>)

Daniel Dennett: *A kultúra evolúciója* (Magyar Filozófiai Szemle,

http://epa.oszk.hu/00100/00186/00005/996_dennett.html#1)

Halász László–Sipos Kornél: *Művészeti kommunikáció hatása faji előítéletre*, Akadémiai Kiadó, 1969.

Filmkritikák, esszék, ismertető, interjúk

Szemző Ildikó: 'Kisebbségek a filmművészetben'

(http://nemzetisegek.hu/reptorium/2010/03/belivek_21-22.pdf)

Örkény Antal: 'Cigány film vagy roma film' (http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=8271)

Pócsik Andrea: 'A romák ábrázolása kortárs magyar filmekben' (Beszélő, 2003.11.)

Pócsik Andrea: 'A hetvenes évek „társadalmiasított” filmkultúrájának cigányképei' (Apertúra, 2013 tavasz <http://uj.apertura.hu/2013/tavasz/pocsik-a-hetvenes-evек-tarsadalmiasított-filmkulturajanak-ciganykepei/>)

Erik Rutherford: 'Tony Gatlif's film Gadjo Dilo furthers the Roma cause'

(<http://www.errc.org/article/tony-gatlifs-film-gadjo-dilo-furthers-the-roma-cause/966>)

Schubert Gusztáv: 'Fekete lyuk', (Online Filmvilág, 1999/1)

Schubert Gusztáv: 'Fekete éj' (Online Filmvilág, 2012/4)

Barkóczy Janka: 'Cigányút' (Online Filmvilág, 2010/3)

Mihancsik Zsófia: 'Képgető – beszélgetés Szalai Júliával és Örkény Antallal' (Online Filmvilág, 2009/6)

Sepsi László: 'Férfitársaságban, Guy Ritchie gengszterfilmjei' (Online Filmvilág, 2009/1)

Vajda Judit: 'Transylvania' (Online Filmvilág, 2007/6)

Bori Erzsébet: 'Bumfordiak – Szőke Kóla' (Online Filmvilág, 2006/1)

Bori Erzsébet: 'Cigányutak – roma dokumentum' (Online Filmvilág, 2005/6)

Bori Erzsébet: 'Vászoncigányok, Romani Kris – Cigánytörvény' (Online Filmvilág 1998/10)

Bori Erzsébet: 'Derék had' (Online Filmvilág, 2002/4)

Báron György: „Három jó dokumentumfilmet akartam csinálni”, beszélgetés ifj. Schiffer Pállal (Online Filmvilág, 1982.2)

Kolozsi László: 'Dallas Pashamende – a szemétdomb' (Online Filmvilág, 2005/4)

Békés Pál: 'Mivégre? – Mágikus történet – a történet mágiája Kamondi Zoltán filmjében (Online Filmvilág, 2002/4)

Pócsik Andrea: 'Én, Cséplő György. Schiffer Pál dokumentumfilmjei és a *Cséplő Gyuri*' (*Új Apertura*, 2013/tavaszi, <http://uj.apertura.hu/2013/tavaszi/pocsik-en-cseplo-gyorgy-schiffer-pal-dokumentumfilmjei-es-a-cseplo-gyuri/>)

Pócsik Andrea: 'A hetvenes évek „társadalmiasított” filmkultúrájának cigányképei' (<http://uj.apertura.hu/2013/tavaszi/pocsik-a-hetvenes-evek-tarsadalmiasitott-filmkulturajanak-ciganykepei/>)

Bernáth Péter: 'A távolságtartó megközelítés. Roma karakterek a két háború közti magyar játékfilmben' (<http://beszelo.c3.hu/02/0708/15bernath.htm>)

Hirsch Tibor: 'Mátyás király falvédője – Országalma' (Online Filmvilág, 1998/8)

Vaskó Péter: 'Nyócker, vagy amit akartok, Rap, Revü, Rómeó' (Online Filmvilág, 2004/6)

Kozma György: 'Milyen rendes gádzsók, Cigányfilmek fesztiválja' (Online Filmvilág, 1994/4)

A tanulmány címét Emir Kusturica Magyarországon *Cigányok ideje* néven ismert, eredetileg ötrészes tévéjátékának eredeti címéből (Dom za vesanje) kölcsönöztem. A szövegben kerülöm a roma/cigány formulát, s a két megnevezést felváltva használom, figyelembe véve az adott kontextust és tiszteletben tartva az egyes alkotások szóhasználatát.

Jegyzetek

[1] A továbbiakban többször is alkalmazom a memetika szakzsargonját (az elnevezés a mimézis és a genetika szavak kombinációjából ered). Ennek kizárólag az adott pszichikai és kulturális tartalmak másfajta, érzékletes megvilágítása a célja, semmiképpen sem sugallom, hogy a vizsgált kulturális jelenség- és probléma-halmaz pusztán memetikai értelemben megválaszolható, vagy, hogy a memetika önmagában alkalmas eszköz az emberi kultúra feltérképezésére és magyarázatára.

[2] A romákról alkotott irodalmi képek: „... nem a szintik életkörülményeit tükrözik, akik közel hatszáz éve élnek kisebbségként közöttünk, hanem a többségi társadalom rájuk vetített képzeiteit, vágyait és félelmeit.” (Solms: *Zigeunerbilder*) Az idegen nyelvű források, amennyiben azt külön nem jelzem, saját fordításaim.

[3] *Veres Andás: Cigányok az irodalomban*

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/tanulmanyok_a_ciganyanyag_helyzete/pages/017_ciganyok_az_irodalomban.htm)

[4] Ebben mintegy prototípusa Prosper Mérimée 1845-ben megjelent *Carmen*jének.

[5] *Wilhelm Meister*, 1796.

[6] E mondattal summázni lehetne az Arany János költészetében megjelenő cigányság-képet.

[7] Tökéletes példája *Az egri csillagok* Sárközi, akinek alakja a regény szinte minden főbb helyszínén felbukkan, ráadásul mindig más és más arcát mutatva. Egyetlen ponton változatlan, soha nem hangzik el keresztneve. „Ő Sárközi, a cigány”. Keresztnevet a filmadaptációban (1968) sem kap, ellenben a rendező, Várkonyi Zoltán által kitalált pogány rítust mutat be, melyet a szocreál közízlés számára szinte kötelező, tombolós-mulatós roma tánc követ.

[8] Így például német nyelvterületen Jakob Thomasius (1622–1684) és Heinrich Grellmann (1756–1804).

[9] A témáról: Nagy Pál alapos tanulmánya *A magyarországi cigányok korai története* (14–17. század).

[10] 1669-ben a svédországi *Älvdalen* tartományban 15 gyermeket végeztek ki boszorkányság vádjával. (lásd *Hartwig Weber, Kinderhexenprozesse, 1991*)

[11] Groteszk, de sok esetben az mentett meg roma csoportokat a deportálástól a második világháború során, hogy nem szerepeltek a lakossági nyilvántartásban. *A romák 16–17. századi démonizálásában szerepet játszhatott egyik hagyományos mesterségük, a muzsikálás is, tekintve, hogy a puritán protestantizmus magát a táncot, mulatságot is a sátántól eredő bűnnek tekintette. A rendkívüli, a virtuóz diabolizálása, legalábbis a szóhasználatban, a további évszázadokra is öröklődött, így kapta például Paganini az „ördög hegedűse” titulust.*

- [12] A roma „varázserő”-ről alkalmam nyílt szociográfiai „kutatásokat” végezni. Anélkül, hogy bárki érzéseit sérteni akarnám, meg kell jegyeznem, praktikái szinte semmiben nem különböznek a népi „babonaság” egész világon elterjedt, ma is általános toposzaitól.
- [13] Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*
- [14] Babits Mihály: *Cigány a siralomházban*
- [15] Arany János: *A nagyidai cigányok*
- [16] Lásd Baudelaire „örök vándorlásban” élő cigányait.
- [17] Így például Mikszáthnál és Krúdynál, akik a kávéházi muzsikás cigányt a mulatós dzsentri zsánerképeké háttereként sztereotipizálják.
- [18] A témáról alapos tanulmányt írt Bernáth: 'A távolságtartó megközelítés'.
- [19] r. Kalmár László, 1941.
- [20] r. Keleti Márton, 1959.
- [21] E témában kiváló tanulmányok Schubert Gusztávnak a forrásjegyzékben felsorolt szenvedélyes írásai.
- [22] lásd Báron interjút Schifferrel: „Három jó dokumentumfilmet akartam csinálni”.
- [23] A dokumentarizmus és a szociológiai cigánykutatások első évtizedeiről kiváló, részletes tanulmányt írt Pócsik Andrea – Forrásjegyzék.
- [24] Jellemző példa a Magyar Televízió által készített ifjúsági film, az *Utolsó padban* (Kende Márta, 1975). A „jó példa” sztereotípiája a rendszerváltozás után is felbukkan, ekkor a gondoskodó szocialista állam szerepét a hit és a vallásos jámborság veszi át. (Tölgyesi Ágnes: *Cigányút*, 1998, Muhi Klára – Mohi Sándor: *Nem az én erőm*, 2011, Szabó Szonja: *Ammen*, 2005–2012).
- [25] Az művészi igazságkeresés, illetve ennek halálos kockázata, vagy az általa nyerhető, gyötrelmes felmagasztosulás a 60–70-es évek fordulóján a filmművészet egyik nagy egzisztencialista problémafelvetése volt, amit azóta klasszikussá vált alkotások reprezentálnak, mint Antonioni *Nagyítása* (1966), *Foglalkozása riporter* című filmje (1975), vagy Tarkovszkij *Andrej Rubljovja* (1966).
- [26] Erre a film címe is utal, a „paramicha” ugyanis román nyelven „mesét” jelent.

[27] Bár a dokumentarista attitűd határozottan háttérbe szorult a magyar filmművészetben, dokumentumfilmek továbbra is készültek. A legkiválóbbak: Bőjte József *Vigyél magaddal* (1988), Mohi Sándor: *Ahogy az Isten elrendeli ... – Olga filmje* (2000), valamint Kőszegi Edit és Szuhay Péter alkotásai.

[28] *Cigány film vagy roma film*

[29] A mű annak idején kultuszfilmnek számított a keleti blokk államaiban, Magyarországon bizonyosan. Gorkijt felmentendő meg kell jegyezzük, hogy *Gyermekkorom* (1912) című önéletrajzi írásában fotografikus pontossággal ábrázolja alakjait, így a festőműhelyben kvázi rabszolgasorsban tartott Ciganok jellemét, életkörülményeit, és értelmetlen halálát, fényes tanúbizonyoságául annak, hogy a korai Gorkij-novellák valójában a korabeli liberális értelmiség számára „gyártott” bestsellerek.

[30] Pócsik Andrea: 'A romák ábrázolása kortárs magyar filmekben'.

[31] Többek között a kiváló festő, Péli Tamás művészetére.

[32] A *Blue Gypsy*, az *Isten bárányai* (*All the Invisible Children*) című, rövidfilmekből összeállított montázsban.

[33] Shakespeare kimeríthetetlen jelmeztára ihlette a *Romani kris – Cigánytörvényt* (*r. Gyöngyösi Bence, 1997*), a *film Lear király történetét adaptálja „cigányos” környezetbe*.

[34] Mickey, főhős neve amúgy a Pikey szóval cseng össze, ami az angol börtönszlengben vándorcigányt jelent.

[35] Sepsi László: 'Férfitársaságban, Guy Ritchie gengszterfilmjei'.

[36] A rendező nyilván „beleszeretett” a cigány-motívumba. *Sherlock Holmes, árnyjáték* (2011) című filmjének cselekményében újra meg újra felbukkan a roma jósnő, illetve annak tábora. Hogy ezt Ritchie a szokásos sztereotípiákkal (kivülállás, rendkívüli képességek, szenvedélyesség és szabadság) mutatja be, csak azért nem feltűnő, mert maga az alaptörténet a valóságtól elrugaszkodott fantasy világában játszódik.

[37] *Gadjo Dilo*, 1997. A címet érthetetlenül (talán egyfajta kötelezően komilfó eufemizmus miatt) félrefordították, szó szerint nem „bolond idegent”, hanem „bolond gádzsót” jelent.

[38] E sorból kilóg a *Liberté/Korkoro* (2009) megrázó holokauszt-története. Tony Gatlif *teljes filmográfiájának ismertetése és beható elemzése külön tanulmányt igényelne. Összességében summázva minden bizonnyal igaz Erik Rutherford, illetve az általa interjúvolt roma értelmiségiek észrevétele, hogy a rendező, bár roma származású, a nem-romák szemüvegén keresztül mutatja be a cigányság világát. Talán éppen a „kívülállóság” tette sikeressé Gatlifet.*-
Forrásjegyzék.

[39] A film multikulturalitása valójában mindkét kultúrán kívül eső, imaginárius dimenzió, melyben Lovért, az idős romát a bolgár Dzsoko Roszics alakítja. Arca nem ismeretlen az idősebb mozilátogatóknak, a 70-es években magyar easternekben játszott betyárok és perzekutorokat.

[40] Barnóczky Ákos: *Szőke kóla*, 2005.

[41] Mint például Koltai Róbert bohózatnak szánt népszínművében, a *Megy a gőzösben*, 2007.

[42] Kamondi Zoltán: *Kísértések*, 2002.

[43] Ágfalvi Attila: *A boldogság színe*, 2003.

[44] Bori Erzsébet: 'Derék Had'.

[45] Keith Dowman: 'Masters of Mahamudra'. A lány népe a dombi; egy főként muzsikálásból élő vándortörzset neveztek így a hindu középkorban. Egyes kutatók a dombi-dom szavakat a „rom-roma” szóval azonosítják, s az sem kizárt, hogy a király egy akkori és ottani „cigánylányba” szeretett. Lám, milyen egyszerű belekeveredni a mitizációba, hiszen Dombípa nevének tibeti jelentése így a „cigányok királya” vagy „mestere”, esetleg „aki maga is cigányok közül való”.

[46] Eredete az olasz caricare („erőltet, túloz”).

[47] Esetleg szélsőséges formákban, mint a nagy botrányt keltett *Bazi nagy roma lagzi* tévéshow. Nem valószínű, hogy ennek alkotóit vagy a bemutató tévétársaságot rasszista szándék vezérelte, inkább egyfajta szemellenzős, bugris jópofáskodás.

[48] Gondoljunk Byron albán/görög népviseletben ábrázolt festői portréira.

[49] Dawkins az elmét „fertőző”, s egyben az adott tudattartalmakat alkotó mémeket, azaz informális, emocionális és kulturális alapegységeket a vírusok mintájára képzei el. Ezt továbbgondolva a mém alkotóelemei a valódi, többnyire emotív tartalmat („örökítőanyagot”) képező *memom*, illetve a körülvevő, általában informális természetű „burok” (egyres vírusok esetében a kapszid vagy peplon). A buroknak nagyon hasonlónak, vagy csaknem azonosnak kell lennie a gazdaszervezet sejtmembránját alkotó foszfolipidekkel, ezáltal képes a vírus beépülni a gazdasejtbe és modifikálni annak genetikai szerkezetét. *Ugyanezt a memetika nyelvén fogalmazva: valószínű, hogy nem is a konkrét előítéletek „virulensek”, hanem az előítéletek magá, aminek jeleit a közbeszéd formulái is őrzik. Még a látszólag értelmetlen kijelentések, mint a „rendes cigányember”, „jólelkű zsidó lány”, „egész normális német ismerősöm” is komplex tartalmak, melyekben a nemzetiség hangsúlyozása nem annak szóvári jelentésében értendő, hanem mélyebb szemantikai összefüggést sejtet. A közlő alighanem saját – öntudatlan – előítéletekét oldja fel, hiszen a negatív minősítés nem a jelzőkben, hanem a jelzett etnikai kategóriákban van elrejtve. A jelzők önmagukban jelentéktelenek, funkciójuk pusztán a látszólagosan informatív elfedés, ami azonnal kiderül, ha lecsupasztjuk a formulát. A „rendes ember”, „jólelkű lány”, „normális ismerősöm” kijelentéseknek ugyanis ebben az értelmezésben az égvilágon semmi súlya vagy különösebb jelentősége nincsen.*

[50] Leginkább Hölderlin és Novalis költészetében.

[51] *Romani Kris.*

[52] Halász–Sipos: *Művészeti kommunikáció hatása faji előítéletekre.*

felső kép | *Cigányok ideje*, [pinterest.com](https://www.pinterest.com)

Fecske Csaba KASSÁKOMBÁKOM

 ligetmuhely.com/fecske-csaba-kassakombakom/

alant száll a szamovár
e csillogó nikkell-szamar
mint a fáradt madár
jönnek a Kassák
madár meghal lovak
kirepülnek
Pegazussá szelidülnek
belehörög az úri csöndbe
a szavakat örömozó és ónozó verset
Sirató Károly
akire az öröklét – e bélpoklos Moloch –
nyála már ráfolyt
keresik kutyákok macskákok
telerímelik ezt az eltandorított világot
s szólnak a tamkóharmonikák

éjten éjt vaúk és miákok
ily bolond világot mondd ki látott
túl szavakon és rímeken
por pilled (két) alvó szíveken
hogy valaha éltek itt
úgy kellett nekik

kép | Photobank, adobe.com

Fecske Csaba GYŰRÖTT LEPEDŐN

 ligetmuhely.com/fecske-csaba-gyurott-lepedon/

elmúlt éjjél
csak hánykolódok az ágyban
az éjszaka szörnyei kísértenek
verítékemben mosakodnak
a hold puffadt mint elnehezült kézfejem
rettegve várom hogy egyik perc utolérje
a másikat nehogy itt maradjak
idő nélkül a gyűrött lepedőn egyedül

kép | Benjamin Disinger, adobe.com

Kállay Kotász Zoltán UTÁNA

 ligetmuhely.com/kallay-kotasz-zoltan-utana/

– Géza! – Kis szünet. – Géza, hol a fenében vagy?!

Géza most sincs itt, lement újságért.

„Mindjárt jövök”, mondta halkán,

Lórika, a felesége ezt vagy hallotta, vagy nem,

Géza lement.

Az újságosbódé egészen közel, a kapu előtt áll, balra,

Géza jobbra kanyarodik,

elmegy a presszóig, esetleg a cukrászdáig, beül.

Portál mögötti szélső asztal, innen a térre látni, panorámásan.

Lehunnya szemét,

moccanatlanul ül, aztán a felöltője zsebébe kotor,

tárcát húz elő, köhög.

(Tüdőrák. Szövik a moirák,

már majdnem elkészült.)

Lassú mozdulattal Fecskét emel ki,

szájába csúsztatja, ott tartja, míg a nadrágzsebből

– köhécselés, csukott szájjal, rázkódva –

gyufa érkezik. Rásercint.

Az égéstermék – első szippantás – mélyen lenn tartja,
majd kényelmesen, enyhén csücsörített szájjal kifújja.
Nézi a bodrokat. Belehunyorít.
Pincér jön, megáll az asztalnál, nem kérdez semmit.
– Szódát – szól a térre pillantva Géza,
hangsúlytalanul. Üres hangsor.
Jelenthetné: „elgázosítás”.
Ismét szippant, s most fölfelé ereget,
feje rövid ideig úgy marad, féloldalasan hátrabillentve.
A parázs felizzásaival és visszaszürküléseivel
a füstszűrőhöz közeledik, utolsó slukk,
ezúttal karikát lehel belőle,
pöndörödve tágul, növekszik, majd alakját veszítve szétesik.
Tíz fillért tesz az asztalra, mutatóujjával a pohár mellé csúsztatja,
a víz fele ott marad.
Kilép a presszó ajtaján, köhögőroham.
Vissza a kapuig, meglassított, kurta léptekkel,
felfelé a kopott élű, töredezett lépcsőkön,
„az újság...”, dűnnyögi, megfordul, megint le, bódé.
– Magyar Nemzet – mondja kissé erőteljesebben, hangosabban,
fizet, a lapot összetekeri, hóna alá szorítja.
Pár pillanat múlva üres az utca.

kép | fortepan.hu

Nacsinák Gergely András A KÉT SZIGET MESÉJE

 ligetmuhely.com/nacsinak-gergely-andras-a-ket-sziget-meseje/

A hányattatott sorsú hajós, Juan de Magellán, a nagy Magellán elfeledett fivére mindhiába igyekezett híres bátyja, a glóbuszt elsőként körülkerülő, a Csendes-óceánt elnevező nagy felfedező nyomdokaiba lépni: sehogy sem járt sikerrel. Hiába hajózta keresztül-kasul a tengereket, óceánokat, mégsem sikerült felfedeznie semmit, még egy vacak atoltt sem: a szelek egyre olyan vizekre hajtották karavellját, ahol már minden aprócska morzsát, szirtet, zátonyt ismertek. Feljegyzéseiből azonban úgy tűnik, mintha hosszú élete során mégis megadatott volna neki két aprócska sziget fölfedezése, amelyek azonban annyira elbűvölték, hogy pontos helyzetüket nem jegyezte föl: alighanem úgy akarta, hogy ez a két földdarabka megmaradjon titoknak, rejtett csodának. Elveszett emlékirataiból mindössze annyit sikerült kihüvelyezni, hogy az egyik a Csendes-óceán északi fertályán, a másik az Atlanti-óceán déli felén található: ha mérései pontosak, jegyzi meg Juan, egymástól nem is lehetnének messzebb, mivel éppen a glóbusz két átellenben lévő pontján fekszenek. Az egyik, írja, elbűvölő földdarabka: dúsan tenyészik rajta az élet, levesestányér méretű, színpompás virágok tarkállanak a buja-zöld lomb közt, és az északi parton mélyről feltörő hóforrások buzognak elő. Alakja domborodó félholdat formáz, középütt barátságos öböllel, amelyen fehéren világít a finom korallmorzsák; ezért el is nevezte a Növekvő Hold Szigetének. „Elhatároztam”, írja, „hogy aggkoromban visszatérek majd ide, kunyhót állítok fel a dombhajlaton, és annak verandájáról nézem naphosszat az üvegsima tengert, s a benne alámerülő bíborszín napot”.

akár egy házsártos hajóskapitány

A másik sziget szinte mindenben elüt az elsőtől: lankáknak, virágillatnak, selymes homoknak itt nyoma sincsen; sarló alakú sziklabérc az örökösen háborgó óceán közepén, éles köveivel valósággal kettémetszi a feléje gördülő hullámokat, melyek éjjel-nappal hangos robajjal verődnek a parthoz. Pár ritkás fűcsomó tenyész csak a felszínen, s ezeket is sívó szél tépi-cibálja; s mindennek megkoronázásaképpen a sziget déli végében miniatűr vulkán fortyog, sziszeg, morog, akár egy házsártos hajóskapitány. Magellán öccse alig egy-két nappal azután, hogy fölmérte a szigetet, máris felszedte a horgonyt, és továbbhajózott, emlékirataiban a Fogyó Hold Szigete névvel illetve a barátságatlan szirtet.

FreedomMan, adobe.com

Mármost vajon miért történt, hogy Juan, akit évtizedeken át ama vágy hajtott keletről nyugatra és nyugatról keletre, az Arktisztól az Antarktiszig, hogy a bátyja nevéhez fölérjen, aki semmi pénzt és fáradságot nem sajnált, hogy újabb és újabb expedíciókba vágjon bele, és aki mindennél jobban szomjazta a felfedezők dicsőségét – mi okból titkolta el végül éppen ő a két kicsi szigetet, amelyet a sors és a széljárás kegyéből mégis fölfedezett? Talán aprócska mivoltuk ábrándította ki? Szégyellte, hogy mindössze ennyi jutott neki osztályrészül? Nem erről van szó. Naplójában megvallja, mi okból nem jegyezte föl a szélességi és hosszúsági fokokat, amelyek másokat is elvezethetnének a két kis szigetre:

ugyanaz a földmélyi hév

„Azt hiszem, a két Hold-sziget valami titkot hord magában. Olyan mondanivalójuk van, amit csakis nekem

mondhatnak el, nekem, aki Fernando bátyám hullámokra vetülő, hosszú árnyékát üldöztem megszállottan egy életem át. Íme, a két félhold alakú sziget: az egyik békés, vendégszerető, a másik haragos, szinte ellenséges. Az egyik az Északi Sarkcsillag biztató fénye, a másik a Dél Keresztjének súlya alatt. Semmi közös nincs bennük, semmi az égvilágon; nem is merő véletlenségből helyezte őket a Teremtő a földgolyó két átellenes pontjára. Melyikük szebb? Meg nem mondhatom. Az egyik hívogat, a másik lenyűgöz. De legyenek akármennyire mások, és legyenek egymástól bármilyen távol, tudom: ugyanaz a földmélyi hév, ugyanaz a forró magma adja az egyiknek a vulkáni erőt, mint ami a másiknak a gejzírek melegét. Ott benn, a föld sziklakérgén túl, a mélyben össze vannak kötve, és e mélységben – rokonok.”

felső kép | Freesurf, adobe.com

Bár nem vagyok otthon az égben,
sőt földi lakásom is épp hogy,
már nem keseríti a szívem
sem szerelem, sem az éhkop.

Még gazdag, erőtlén eszemmel
van, hogy valamit megutálnék,
nagy szívem idétlén, a tenger
lúktet, akár a halánték:

mind jó, ami elvisz a végig,
nincs rossz, ami fájna is érték,
majd sorsomat is lecserélik,
s alhat az egyszeri vendég.

kép | [witton214](https://www.witton214.com), [adobe.com](https://www.adobe.com)

Szirmai Panni PORCELÁN

 ligetmuhely.com/szirmai-panni-porcelan/

Senki nem számított rá, hogy megtörténik. Mégis: váratlan természetességgel zuhant le a három polc egy élet alatt őrizgetett porcelán súlyától. A csempére ültette rá a mester a konyhaszekrényt, a falhoz csak négy csavar fogta. Az évtizedek alatt ráakódott por – talán a por – egyre erősebben húzta a föld felé. A gravitáció az idő múlásával erősödik, a kimondott és elhallgatott megjegyzések, a rántott hús fröcsögő olajába fújt átkok is rátelepedtek a polcokra. Befészkelődtek az üveges ajtók réseibe és a felpöndörődő farostlemez alá. A gondosan méret szerint egymásra tornyozott tizenkét személyes, virágos szélű porcelán étkészlet (levesestállal és szószos kancsóval) évtizedeken át várta, hogy használatba vegyék.

nem volt kit meghívni

A porcelán évszázadokra tervezett anyaga nem vászik el, nem kopik, nemzedékeken át felszolgálható benne a vasárnapi húsleves. Anyámnak sosem tetszett a mintája, meg macerás is letornáznai a legfelső polcra. Egy távolabbi rokontól került hozzánk, aki értékes ajándékként adta, pedig költözés miatt vált meg tőle. Talán vagy húsz éve, szüleim megfáradt házasságának egyik évfordulóján vettük le utoljára, akkor is csak három mély és három lapos tányért. Többre nem volt szükség, nagyobb család el sem fért volna a szobakonyhában, meg nem is volt kit meghívni. Csendben kanalaztuk az összecsomósodott cérnametélre mert levest. Sós volt, mint mindig. Mintha a szózásban talált volna rá anyám a maga háziasszonyi szerepére. Főzés közben többször is utánszózott, és ha rajtakaptam, elpirulva hessegette el a kezemet: „Jól van, csak ne legyen sótlan...” Evés közben is állandóan és indokolatlanul szózott, meg sem kóstolta az ételt, azonnal a sótartó után nyúlt. Figyelmeztettem a koleszterinre, de csak legyintett: reménytelenül sótlan házasságát és a porszürke lakásban leélt életét próbálta fűszerezni.

Előre meghatározhatatlan az a pillanat, amikor egyetlen porszemmel több száll be az ajtó résén, és éppen a konyhaszekrényen telepszik meg. Az évek alatt hangtalanul egymásra rakódott finom koszréteg egyszeriben tömeggé válik. Konyhai veszekedések, sértett csendek és dacos mosogatások emléke ül a polcokra. A magában beszélő évek rétegződnek.

Amikor anyám egyedül maradt, felhagyott a főzéssel. Azt mondta, mindig is utált a konyhában pepecselni, utálta a zsírszagot, a hiábavaló robotolást és az állandó elégedetlenkedést a főztjével. Csoszogva jött-ment az apró lakásban, ruha- és könyvhalmokat pakolgatott. „Nem kell semmi, megvagyok”. A porcelánt nem érte el a felső polcon, különben azt is átrakta volna.

Az évek óta üresen álló lakásban a szétkorhadt farost örületes robajjal szakadt le. De szerencsére a szekrény sarka tenyérnyivel elkerülte a gázcsapot. Szerencsére éppen a vízcsap előtt robajlott le, még a csaptelepet sem rántotta ki a falból. A ripityára tört porcelánkészlet maradványai közé sókristályok keveredtek. A sors szerencsés fordulata, hogy a porcelánok, a konyhaszekrény és a szobakonyha özvegy tulajdonosa, az anyám, hosszú évek óta egy porszürke idősek otthonában él. Az Alzheimer-kór miatt nem emlékszik a porcelánkészletre, a konyhaszekrényre, a szobakonyhájára és a háromfős családjára.

Birtalan Ferenc NEMZETI BAJ

 ligetmuhely.com/nemzeti-baj/

panaszszó nélkül élek itt
bércei-vesztett medencénkben
mongol vágású szem széles pofacsont
mondhatnám magam alapmagyarnak
a koordináták adottak
nyugtatom magam
volt s lehetne rosszabb

cigány zsidó rákóczi dózsa
képtelenek a jóra

gyógyszerre költök alkoholra
elföd a por a tél a fagy
jön a száraz aszaló szél
s kik hűséget fogadtunk máriának
érdemelünk-e többet

eltaposták anyámat apámat
gyerekeimnek se maradt semmi
a többes számot annyira megszoktam
majd lábjegyzetben elmondom
hol az egyik a másik hol van

torkomig ér a szemét
nem öltözöm díszruhába
statisztálni ilyen teadélutánhoz
ahol az úri közönség viháncol
elegem van a pávatáncból

élek ameddig élni hagynak
proletárból lett bohóc
aki ha kell szavazgat
minden cserép egyszínű
abból válogassak
panaszszó nélkül

elég a jó modorból
kaszát egyenesíték
kovácsolok fegyvert

rettenetes
de büntetést érdemel az
aki megvert

kép | vali_111, adobe.com

„Általában véve vigyázz.”

Esterházy Péter

Minden ízlés egyesít: közösséget hoz létre és szétválaszt: megkülönböztet más csoportoktól. Az ízléssel kapcsolatos alapvető kérdések: vajon individuális képesség vagy társadalmat összetartó közös érzék (*sensus communis*)? Mi a jó ízlés és rossz ízlés – van-e mérce? Mi az ízlés forrása, s mi elsajátításának módja? Kiművelésének mi a tétje, melyek a velejáró előnyök? Mindez visszavezet a 17–18. századhoz, amikor az ízlés a kor leghíresebb filozófusainak meghatározó témája volt. Egy szempont azonban csak jóval később, a 20. században lett központi jelentőségű az ízlés elméletében: milyen anyagi-társadalmi feltételek teszik lehetővé, hogy valaki időt és energiát fektessen egy adott csoport által jó ízlésként elfogadott tudás és normarendszer elsajátításába? E kérdés felől vizsgálom négy filozófus, Baltasar Gracián (1601–1658), François de La Rochefoucauld (1613–1680), Lord Shaftesbury (1671–1713) és David Hume (1711–1776) műveit. Hogyan jelenik meg ízlélméletükben a társadalmi megkülönböztetés, s miként függ össze ezzel a tanult ízlés természetesként bemutatásának igénye?

közösségszervezési modell

E Kantot megelőző modern ízlésfilozófiák történeti áttekintése során kiviláglik: az egyes elméletek egyedi megoldásokat kínálnak a természetesség problémájára, ezek kritikai olvasata hozzátesz az ízlés fogalmában rejlő feszültségek összetettségéhez, és segít megérteni az ízlés mint közösségszervezési modell mindmáig aktuális dinamikáját. Az ízlésközösségek politikai potenciálja abban rejlik, hogy – a kortárs filozófussal, Jacques Rancière-rel szólva – megváltoztatják „az érzékelhető felosztás”-t: „mi látható és hallható, illetve hogy mi mondható, gondolható, készíthető, tehető. Szigorúan nézve, a 'felosztás' így egyaránt utal belefoglalásra és kirekesztésre.”[1]

Az ízlés egyszerre a választás képessége, életstílus és magatartási modell. Radnóti Sándor megfogalmazásában: „Nem alaptalanul nevezik a 18. századot az ízlés századának. A fogalom akkoriban teremti meg a maga mozgásterét, érvényességi körét, amely ugyanakkor állandóan változik. Kiterjed és összeszűkül, morális, politikai vagy művészeti vonatkozásai kerülnek előtérbe”. [2] Emellett – egyes szerzőknél – metafizikai, teológiai jelentősége is volt: a neoplatonista Lord Shaftesbury szerint például kizárólag csiszolt ízléssel lehet megtapasztalni a világban rejlő isteni rendet és harmóniát.

A 19. században az ízlés fokozatosan eltűnik a filozófiai nyelvből. A fordulatot jól illusztrálja Hegel markáns megfogalmazása: „Ma már kevesebb szó esik az ízlésről, mert az ízlés nem tud a dolog mélyére hatolni, s lévén a közvetlen felfogás és megítélés érzéke, nem képes a dolog végére járni. [...] Ahol a génusz lép elő, ott az ízlés háttérbe szorul. Így az ízlés művelésének szándéka mára már kiment a divatból, s felváltotta a [...] műértés foka; az ízlés emberét felváltotta a műértő.”[3] Radnóti szerint az ízlésfilozófiák ideje leáldozott, mert nemcsak az ízlések sokféleségét regisztráljuk, hanem valódi ízléspluralizmusról beszélhetünk: nincs többé egy jó ízlés, ezért a gondolkodás színterén a 20. században a probléma szociológiai természetű.[4]

*

Az ízlés történetének két értelmezését vizsgálom. Az egyik, a Hans-Georg Gadamer-i, az ízlést a társadalmi származástól független térként határozza meg, s egyenjogúsító lehetőségeire helyezi a hangsúlyt. Fő művében, az *Igazság és módszer*ben külön fejezetet szentel az ízlésnek mint a Kantot megelőző humanista tradíció egyik kulcsfogalmának.[5] A történet kezdetén egy spanyol jezsuita szerző, Baltasar Gracián áll. Választását így indokolja:

„[Graciánt] az európai képzésidealok történetében az tünteti ki, hogy független a rendi hovatartozás előzetes adottságától.”[6] Gadamer tehát a személyes – közösségépítő – ízlés fontosságát a születési előjogok, az öröklött nemesi címek erejének meggyengülésével, a társadalmi mobilitás lehetőségessé válásának eszméjével magyarázza. A jó ízlés az „új társadalom” ígérete. „Valamely *kultúrtársadalom* ideáljáról van szó.”[7]

„Az arisztokratikus világnézettel szembeállított fogalomnak mindig volt egy demokratikus – az emberi egyenlőségre utaló –, illetve egy meritokratikus – a személyes kiválóság kivételességét hangsúlyozó – oldala, de a felvilágosodás korában az esztétikai politika az előbbiben, az egyenlőség lehetőségének kimutatásában volt érdekelt” – írja Radnóti.[8] Kérdés, a kiművelt ízlés valóban mindenki számára elérhető-e.

A másik értelmezés kiindulópontjának Pierre Bourdieu híres könyvét, a *La Distinction*-t tekintem. A mű alcíme sokat elárul: *Az ízlésítélet társadalomkritikája*. Bourdieu kifejti, hogy az ízlés elsősorban társadalmi osztályok közötti megkülönböztetések és egyenlőtlenségek újratermelésének eszköze, és a felhalmozott „kulturális tőke” határozza meg. Minden ízlésítélet egyben negatív választás: magában foglalja azt is, amivel szembehelyezkedik. Ebből a szociológiai perspektívából válik láthatóvá a 17–18. századi ízléelméletek másik oldala.

Bourdieu „társadalmi alkímia”-fogalmából indulok ki, amely szerint „valamely tőkeformának szimbolikus tőkévé”, vagyis „a birtokos *természetéből* táplálkozó legitim birtoklássá” alakítása a tekintély, a fensőbbség legitimitását hivatott igazolni (kiemelés tőlem – K. L.). A cél, hogy ne csak mennyiségi különbség – eltérő összeg a bankszámlán – legyen felsőbb és alsóbb rétegek között, hanem megteremtődjen a minőségi distinkció: „jól látható (bár nem hivalkodó) idő-, pénz- és energiabefektetés, ami a rétegződés elismerésének biztosításához szükséges”.[9]

Bourdieu fő bűnösnek Kantot nevezi meg, mert azzal, hogy a „tisztá” ízlésítéletet az autonóm esztétika területére korlátozta – elválasztotta a kellemestől, a moralitástól és a megismeréstől, vagyis a mindennapi érzékeléstől, a közönséges szükségletektől –, kizárta az ízlés birodalmából azokat, akiknek nem volt lehetőségük megtanulni az esztétikai attitűd konvencióját. Bourdieu szerint a kanti autonóm ízlésítélet nem ahistorikus norma, nem az ízlés természetes működése, mégis a „legitim”-nek tekintett viszonyulás a művészethez. A funkciót és a tartalmat a formának alárendelő tekintet történetileg kialakult diszpozíció. Meg kell tanulni. S még az oktatási intézményekben – amelyek, a bourdieu-i elgondolás alapján, a felvilágosodás elképzelésével szemben, az egyenlőtlenségek újratermelésének eszközei – szerzett tudásnál is magasabbra értékelt az otthonról hozott. Bourdieu úgy látja, a mások számára már-már behozhatatlan bensőséges viszony a kultúrával, amely a *részvételtől*, a primer tapasztalatból ered, s „láthatatlanul” adódik át a következő generációnak, egyrészt visszavezet a kanti következtetéshez: „szép az, ami fogalom nélkül általánosan tetszik”, [10] másrészt a legfőbb táptalaja a jó ízlést a természet adományának tartó elgondolásnak. Ezt nevezi „a karizma ideológiájá”-nak. Bár a társadalmi struktúrák Bourdieu könyvének megjelenése óta sokat változtak, az alapvető tézist, hogy az internalizált külső minták alapján kialakult ízlések habitusokat hoznak létre, s az életstílusok közötti verseny alkotja az osztályharc szimbolikus terét, ma is érvényesnek tartom.

Kelenföldi Hőerőmű; 1957. Adományozó: Szánthó Zoltán.

Az ízlés fogalmában mindkét pólus – a társadalmi mobilitást lehetővé tevő és a represszív – jelen van, s bár az utóbbira koncentrálok, a probléma bonyolultabb, semhogy az ízlésfilozófiákat ki lehetne hajítani mint az elnyomás legitimálásának eszközeit. Az ízlés identitást alakító, ezáltal közösséget létrehozó hatása a társaság, illetve a társiaság egy máig létező modellje. Annak vizsgálata, kit és milyen elméleti alapon lehet kizárni az ízlés birodalmából, pedig különösen aktuális téma.

*

Gadamer a graciáni ízlést kifejezetten modern jelenségként értelmezi: a származás helyett a személyes teljesítmény, a műveltség számít, s elméletileg nincs kizárva, hogy *bárki* csiszolhatja ízlését; az autoritással szemben megnő az egyéni ítélet szabadsága.[11]

Anthony J. Cascardi szerint Gadamer, kimondatlanul, a schilleri *Level*ekből kirajzolódó esztétikai állam, a „Testvér léssen minden ember” előképeként értelmezi Graciánt – hibásan. Valóban különös, miért éppen Gracián elméletében ismeri fel Gadamer a „kultúrtársadalom ideálját”-t: a spanyol szerző, bár tisztán látja a származásra épülő arisztokrácia gyengülését, úgy írja le az ízlést mint „fegyverzet”-et, amellyel karriert építhetünk, beküzdhetjük magunkat a „hatalmasok” körébe, így magunk alá gyűrhetjük a „közönséges”-eket, az „ostobá”-kat. Cascardi, erősen Bourdieu-re támaszkodva, úgy gondolja, a graciáni ízlés szerepe, a rendi kötelekhez hasonlóan, a társadalmi distinkció fenntartása olyan korban, amelyben megrendül a veleszületett értékekbe, a társadalmi rend természetességébe, isteni eredetébe vetett hit (gondoljunk akár Hobbes-ra vagy Locke-ra).

Gracián *Az életbölcesség kézikönyve* (1647) című, már saját korában is rendkívül híres, rövid időn belül szinte

minden nyugat-európai nyelvre (a 18. században magyarra is) lefordított műve háromszáz rövid, elmés maximából áll. A bölcsességek mind azokat a finom eszközöket elemzik, amelyekkel társaságban – és a társadalomban – hatalmi pozíciót és tekintélyt nyerhetünk. Az okos udvaronc legfontosabb fegyvere: ízlése. (Gracián korábbi művében, *A Hősben* is kulcsfogalom az ízlés, bár itt kevésbé a társaságban jól helyezkedő bölcsét, inkább az ideális vezetőt ábrázolja, akinek példaképei letűnt korok nagy hadvezérei.[12])

Gracián szerint a jó ízlés, a „választani tudás” a legfontosabb az életben (51). [13] Az ízlés tehát gyakorlati tudás (az arisztotelészi *phronészisz*hez hasonlóan): „Az élni tudás manapság az igazi tudás.” (232) Csak e képességgel felvértezve lehetséges bekerülni a legfelsőbb körökbe. Bár Gracián elismeri: vannak, akik eleve rátermettebbek, mint mások, s „velük született nemességüknél fogva oroszlánok” (42), a jó ízlést el kell sajátítani – ehhez sok idő és munka szükségeltetik. „[...] A] kultúra nélküli képesség csak fél képesség. Mesterséges továbbképzés nélkül mindenki bárdolatlanul hat [...]” (12) Kezdetben mind nyersegek vagyunk, de az okosok felépítik saját magukat, s kifinomulttá válnak. „Az ember barbárnak születik; a műveltség szabadítja meg állati mivoltából.” (87) Illetve: „Senki sem születik készen; az ember napról napra tökéletesedik [...]. Az ilyen ember ízlése emelkedettségéről [...] ismerhető fel.” (6)

természetesnek kell beállítania

A bölcs megtanulja az elrejtés, a *dissimulatio* művészetét. Nemcsak hibáit kell elrejtene, műveltségének mesterségességét is. „A dolgok értékét nem az adja meg, amik, hanem aminek látszanak” (130) – szögezi le Gracián. Nehezen megszerzett ízlését természetesnek kell beállítania, ezzel legitimálva pozícióját: „[...] a természetes mindig kedvesebb a mesterkéltnél. Minél jobban csinálunk valamit, annál kevésbé szabad látszania a szándékosságnak, hogy *úgy tűnjék, mintha* természetünkből fakadna a teljesítmény.” (123; kiemelés tőlem – K. L.)

Gracián tehát tisztában van az ízlés társadalmi-politikai működés módjával, finom, de annál nehezebben megszüntethető megkülönböztetéseket létrehozó funkciójával; a természetesség látszatát megteremtő művészet esztétikai jelentőségére hívja fel a figyelmet. (Ovidius *Pygmalion* jában: „művészet fedi el, hogy csak művészet”. [14]) A gadameri „kultúrtársadalom” ára: aki nem szerzett műveltséget, nem tanulta meg az előkelő társaságok gyakorlati szabályait, „állat”, „barbár”, „ostoba”, „csőcselék”. [15]

*

François de La Rochefoucauld francia herceg izgalmas és fordulatos élete során nagy gonddal csiszolta, tökéletesítette saját életbölcesség-gyűjteményét, a *Maximákat*. Számos maximában előfordul az ízlés, illetve a *Réflexions diverses* ('Elegyes megjegyzések') egyik rövid értekezése *Az ízlésekről* címet viseli. Kisbali László szerint Gracián miatt említik ritkán a francia filozófust az ízléstörténetekben: „[...] nem illik bele abba a bevett sémába, amely az ízlésfogalom történetének elmesélését szabályozza. [...] La Rochefoucauld szövege időben jóval megelőzi Gracián francia recepcióját, az ízlésfogalom történetét pedig 'természetesen' a spanyol szerzővel kezdik [...]. Ezért aztán ha egy-egy részlettanulmány mégis szóba hozza La Rochefoucauld ízlést taglaló szövegét, akkor erős hajlandóságot tapasztalunk valamiféle titkos, nehezen dokumentálható vagy áttételes Gracián-hatás kimutatására.” [16]

Adományozó: Wein Sarolta.

La Rochefoucauld-nál az ízlés szorosan kapcsolódik az önszeretethez, a hiúsághoz, az önzéshez – filozófiájának alapfogalmaihoz. A megítélt tárgy vagy személy szeretete: valójában elégedettség saját ízlésünkkel. „Szeretni csak önmagunkból kiindulva tudunk, és ha barátainkat jobban szeretjük önmagunknál, még mindig csak a magunk ízlését és hajlamát követjük [...]” (81) A kulcsmondat: „*Hiúságunknak jobban fáj, ha ízlésünket vonják kétségbe, mint ha a véleményünket ítélik meg.*” (13)[17] Lényegében akkor is hatalomszerzésről van szó, ha saját hiúságunk a fő motiváció az ízlés pallérozására: aki kínos helyzetbe kerül, elveszti tekintélyét.

Nem elegendő, ha valaki értelmes, csiszolt ítélőerő szükségeltetik: „A jó ízlés inkább az ítélőerő, mintsem az értelem adománya.” (258) A gyakorlat nyújtotta „fesztelenség” és „könnyedség” elengedhetetlen mind Graciánál („A tehetség élete, a beszéd lélegzete, a cselekvés lelke, a kiválóságok kiválósága” [127]), mind elődjénél, *Az udvari ember* szerzőjénél, Castiglionénál („mintha minden fáradozás nélkül, önkéntelenül vinnénk véghez azokat”[18]). Hiánya megalázó. Bourdieu rendszeresen visszatérő témája a bennfentesek magabiztossága a kulturális térben, szemben a kívülállók zavarodottságával.

„Az olyan ember zavarodottsága, aki nem érzi jól magát a saját testében, nem mozog otthonosan a nyelv használatában. Olyané, aki ahelyett, hogy 'eggyé válna saját testével és nyelvével', kívülről szemléli önmagát, a mások szemével, saját magát felügyelve, javítgatva, és aki éppen azzal ad alkalmat az elsajátításra, hogy reménytelen próbálkozásaival a másokért való elidegenedett testét igyekszik újra a magáévá tenni, és hiperkorrekciójával és ügyetlenségével elárulja magát. [...] Ezzel szemben a fesztelenség, a többiek objektíváló tekintete iránti közömbösség, [...] képes] saját teste észlelési elveinek meghatározására.”[19]

Önérdék és önszeretet

La Rochefoucauld ízlésfogalma tükrözi a világfogalmában is jelen lévő kontingenciát: „A világot a véletlen s az emberek jó vagy rossz kedve igazgatja.” (435)[20] Az ízlés „változékony” és „szeszélyes”[21], „változása éppolyan gyakori, mint amilyen ritka a hajlamok változása.” (252). Lehetséges, hogy a helyes ítéletet az önérdék és az önszeretet torzíja el: „Ha rólunk van szó, akkor ízlésünk többé nincs birtokában az oly szükséges helyességnek, megzavarja elfogultságunk [...]. Senki nem tekint ugyanúgy azokra a dolgokra, amelyek érintik és azokra, amelyek nem; ízlésünket ilyenkor önszeretetünk és vérmérsékletünk vezérli [...]”[22] Kevesen képesek csupán saját magukra támaszkodva ítéletet hozni: „általánosan szólva azonban kevés embernek van *biztos* és a többiekétől független ízlése”. [23] A többség: „*bizonytalan*, s ezért a véletlen döntésén múlik az ízlésük, amelyet így könnyedén megváltoztatnak, s attól függően éreznek gyönyört vagy unalmat, hogy mit mondanak barátaik. [...] Mások példáját és a szokást követik, és szinte minden ízlésüket onnan kölcsönzik.” (Kiemelések tőlem – K. L.) Ismét: a kevesek biztossága *versus* a tömeg bizonytalansága.

*

Shaftesbury harmadik grófja saját filozófiáját a korban divatos gondolkodókkal (elsősorban Hobbes-szal, Descartes-tal és Locke-kal) szemben fogalmazza meg. Elveti a hobbes-i társadalmi szerződés gondolatát, a locke-i ismeretelmélet pedig szerinte etikai relativizmushoz vezet: „S még legünnepeltebb modern filozófusaink között is akadtak, akik nyíltan hirdették, hogy az erénynek és a bűnnek végső soron nincs más törvénye vagy mércéje, mint a pusztaság szokás vagy a divat.”[24] Emellett elutasítja az élettől eltávolodott, „kollégiumokba és szerzetesi cellákba rekesztett” bölcseletet.[25] Tudatosan nem rendszerszerű filozófiát művel: „Az őrültté válás legzseniálisabb útja egy rendszeren át vezet.”[26]

Absztrakt spekuláció helyett, Shaftesbury szerint, a filozófia célja a nevelés: „Filozofálni, a szó igaz jelentésében nem más, mint egy fokkal magasabbra emelni a jólneveltséget.”[27] Az antik gondolkodók felé fordul; számára, Szécsényi Endre megfogalmazásában, „[f]ilozófia az, amit Szókratész, Xenophón, Cicero, Epiktétosz, Marcus Aurelius vagy – e nagy elődök nyomán – számos későbbi humanista művel”.[28] Értelmezésében az ízlésről folyó diskurzusba is azért lép be, hogy új jelentéssel ruházza fel a fogalmat, hogy megmutassa: amit ő ízlésnek nevez, teljesen ellentétes azzal, amit akár Gracián, akár La Rochefoucauld gondol a kérdésről.

Az ízlés Shaftesbury filozófiájának központi eleme. „Aki arra törekszik, hogy ugyanolyan bölcs és jó, mint amilyen megnyerő és udvarias ember váljon belőle, ennek az ízlésnek vagy érzéknek a tanulmányozását mindig és mindenkor legfontosabb foglalatosságának és alapvető érdekének fogja tartani.”[29] Ezzel a *belső érzékkel* leheljük fel a világban rejlő harmóniát és rendet, a Szépet, Jót és Igazat. Shaftesburynél „evidens”, hogy az ízlésítélet alapja „szükségszerűen a dolgok természetében rejlik”. [30] A szépség tapasztalata, amely csak jó ízléssel lehetséges, a szemlélőben mint mikrokozmoszban megteremt a makrokozmosz harmóniáját, s így a jó élet lehetőségét.

A csiszolt ízlésű úriembert nem önérdéke vezérli; nem azt lesi, hogyan kerülhetne be a hatalmasok körébe (Gracián), és ízlésítéletei nem hiúságát elégítik ki (La Rochefoucauld).[31] Ehelyett Shaftesbury elhatárolja „az én legszűkebb önös célját” és az érdeknélküliséget, pontosabban a „helyes önzést”. Mindenki jó életre törekszik; kérdés, „ki szereti és szolgálja önmagát a legjobban és leghelyesebben.”[32] A helyes önzés: az önös és társas indulatok egyensúlya – Shaftesburynél az egyén és a társadalom, a rész és az egész érdeke végső soron egybeesik. Az ember eleve társas lény, a hajlandóság a társulásra veleszületett tulajdonsága, ezért lehetetlen leválasztani az egyént a társadalom egészéről.

A nevelő program célközönsége kérdéses. John Barell szerint a polgári humanizmus kibontakozó diskurzusában Shaftesbury a műveletlen közembert (*the vulgar*), illetve a nőket egyaránt eleve kizárja az ízlés köztársaságából. [33] Gárdos Bálint írja: „Shaftesbury programja [...] társadalomtörténetileg tekintve [...] nyilvánvalóan a legfelsőbb rétegekre épül és irányul.”[34] David Marshall álláspontja ellentétes: értelmezésében Shaftesbury célja – Addisonhoz és a kávéházi kultúrát fellendítő folyóiratai, a *Tatler* és a *Spectator* mögött húzódó elképzeléséhez hasonlóan – a közízlés csiszolása.[35] Shaftesbury megfogalmazásában: „Nagy balszerencsének kellene gondolnom, ha olvasóim

azok közül kerülnének ki, akiket – egyfajta kappadókiai szellemben – könnyen meg lehetne ijeszteni azzal, hogy megadjuk nekik saját szabadságukat és saját maguk bírójává tesszük őket”, ezért célja: „felébreszteni az olvasóimban az igaz kritika mesteri szellemét”. [36] Annyi bizonyos, hogy a jó ízlés kialakításához idő és fáradságos munka szükségeltetik. („Mily soká tart, míg igaz ízlést nyerünk!” [37] Illetve: „Legitim és helyes ízlés nem születhet, nem hozható létre, nem foganhat és nem is alakítható ki a kritika előzetes munkái és fáradalmai nélkül.” [38])

A megfelelő nevelés elengedhetetlen, mert bár természetes állapotban az elménk harmonikus: „önös” és „társias” indulataink egyensúlyban vannak, s helyesen működik a velünk született „igaz és hamis iránti természetes és helyes érzék”, például a rossz szokás könnyen eltorzíja a helyes hajlamot. A nevelés során a jó ízlés az ember természetévé válik, a jellem megszilárdul: ugyanaz marad „ma, mint tegnap és holnap, mint ma” [39] – ezért nem kell fontolgatnia cselekedetei és választásai előtt, nem kell színlelnie. „Az igazán jól nevelt ember – bármi legyen is ezen felül – képtelen durva vagy embertelen tettet elkövetni. Az épp adott helyzetben soha nem fontolgot, s nem mérlegeli tettét az önérdek és az előny okoskodó szabályai szerint. Természete szerint cselekszik, bizonyos értelemben szükségszerűen és megfontolás nélkül; s ha nem így tenne, soha nem lenne képes megfelelni saját jellemének...” [40]

A természetesség tehát kemény munkával elért műveltség. Paradox helyzet: Shaftesbury a csiszolt ízlést természetesnek, vagyis a természettel összhangban lévőnek tartja. „Ha a természetes jó ízlés nem eleve tökéletesen kialakult formában van meg bennünk, nem nekünk magunknak kell-e alakítani, hogy természetessé váljunk?” [41] Míg Gracián kimondja: művészet fedi el a műviséget, Shaftesbury ízléelméletében a természetesség, a természetté vált művészet egészen más elgondolás alapján kulcsfontosságú: az ízlésítéleteknek univerzális emberi alapot feltételez, és azt normaként állítja fel. Rejtsd el mesterkéltiséged – szólnak az udvari elméletek; kövesd és tanuld meg természeted – így Shaftesbury harmadik grófja.

*

David Hume *A jó ízlésről* szóló híres művét azzal kezdi, hogy regisztrálja az ízlések sokféleségét. Az esszé célja megmutatni: a „roppant változatosság” ellenére az ízlésnek van mércéje, amely természetes és univerzális, mégpedig a kifinomult ízlésű *kritikusok közös ítélete*. Shaftesburyvel ellentétben Hume szerint „nincs olyan érzet, mely azt mutatná, ami a tárgyban tényleg megvan. [...] A szépség nem magunknak a dolgoknak a tulajdonsága, hanem pusztán az azokat szemlélő elmében keletkezik [...]” [42] Ugyanakkor a művészetnek vannak szabályai, alapelvei, amelyek a tapasztalaton és az „emberi természet közönséges érzéseinek” megfigyelésén alapulnak: „mi az, ami minden népnél és korban egyetemesen tetszést arat.” [43] Ezt nevezi az idő próbájának, amelyet csak azok a művek állnak ki, amelyek „túléltek a divat és a változó ízlés szeszélyeit, és átvészelték a tudatlanság és az irigység okozta károkat”. [44]

Adományozó: Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény.

Richard Shusterman *Az ízlés botrányáról* írott tanulmányában azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a privilegizált társadalmi helyzet természetként Hume-nál és Kantnál.[45] Shusterman elemzése rámutat az ízlésfogalomban eleve ott rejlő feszültség állandó jelenlétére az esszében: arra, miként egyensúlyoz Hume a teljes szabadság és a normatív autoritás között. Az ízlés mércéjének kérdésében a végső szót végül egy meritokratikus alapon választott testület mondja ki: a jó kritikusok. „Az ízlések természetes egyenjogúságának elvét ilyenkor teljesen elfelejtjük.”[46] A finom ízlésű ember nagyon ritka, de könnyen felismerhető. Elvárás vele szemben a megítélt tárgy minden alkotóelemének érzékelése, a finom képzelőerő, a gyakorlat („gyakran lát, vizsgál és értékeli” az idő próbáját kiállt műalkotásokat), az egyes alkotások összehasonlításának képessége, az előítéletmentesség (amely valójában: más előítéletek elfogadása, „olyan nézőpontból vizsgálja a művet, amelyet az megkövetelne”) és a helyes belátás.[47]

Az ízlés általános elvei Hume-nál „egységesen megtalálhatók az emberi természetben”. [48] Analógiát vél felfedezni a „érzéki” és a „szellemi” dolgokkal kapcsolatos ízlés között, úgy látja, *egészséges* állapotban „az egyes emberek véleményei teljesen vagy jelentős mértékben egységesek”, [49] jóllehet a „legkisebb rendellenesség” is zavart okozhat. A helyes ítéletet eltorzító kondíció lehet valamilyen szervi fogyatékoság vagy láz. Hiányozhat valakiből a jó kritikus valamelyik ismérve.

idő- és energiabefektetést igényel

Például a gyakorlat, „a szépség valamilyen nemének rendszeres tanulmányozása”, amely idő- és energiabefektetést igényel. Bár az ízlés alapelvei „egyetemesek”, és „csaknem azonosak mindenkinél”, „saját erejükre hagyatkozva sokaknak csak halovány és bizonytalan fogalmaik vannak a szépségről”. [50] (Bourdieu egy felmérés során az esztéticizmus és a társadalmi helyzet összefüggését vizsgálta: fényképeket mutatott különböző iskolai végzettségű

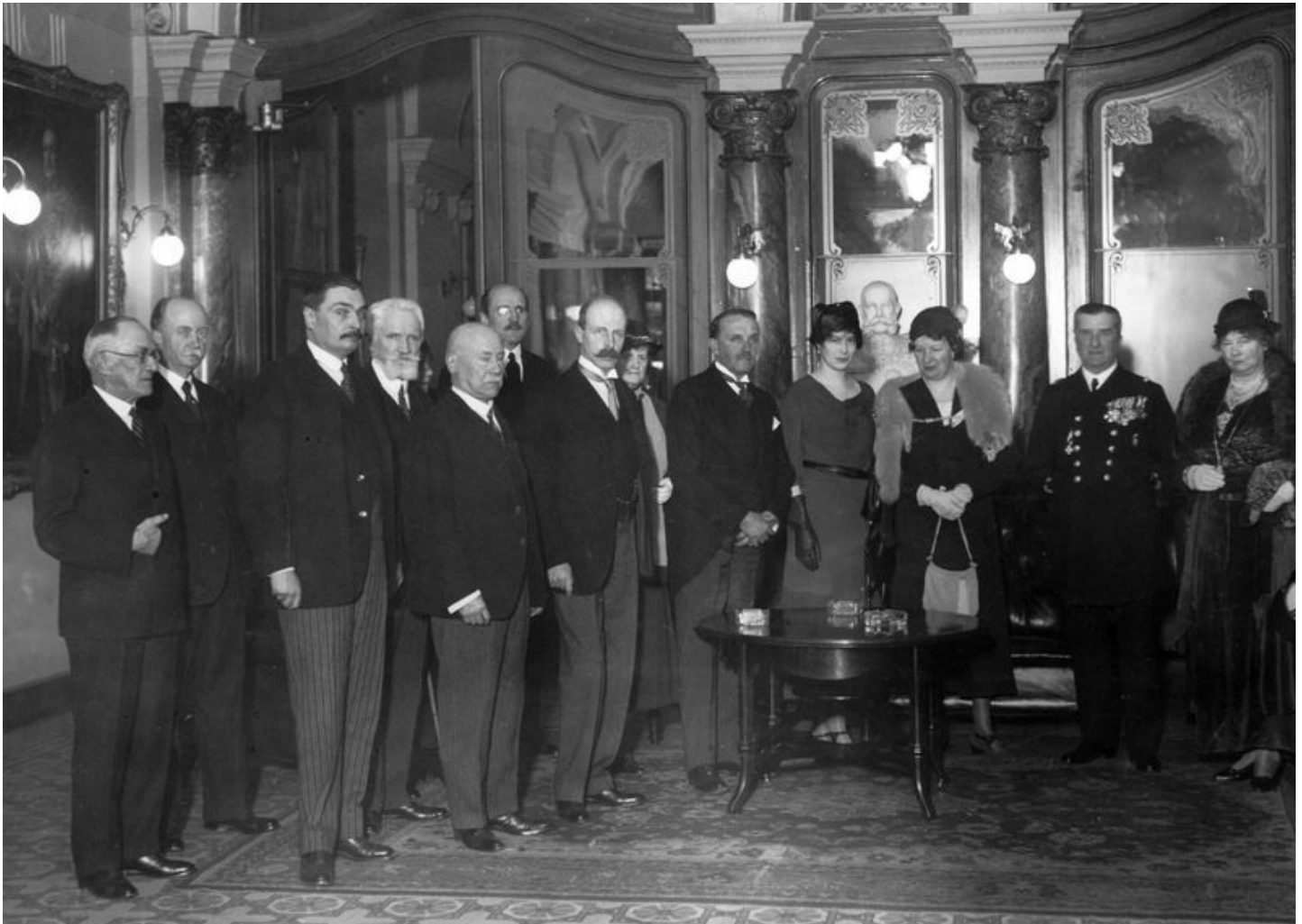
embereknek. Míg a fizikai munkások „bizonytalanok voltak”, „összezavarodtak”, és „beismerték a vereséget” egy absztrakt kép – a lacq-i gázgyár fényeiről készült éjszakai fotó – előtt, a legmagasabb végzettségűek „esztétikailag” dicsérték a fényképet: például a „kontrasztok”-ért.[51]

Hume szerint az ítélet helytelensége, a gyakorlatlanság következményeképpen, származhat a tárgyi tudás, az összehasonlítás, a kontextusba helyezés képességének hiányából is. „Akinek még soha nem volt lehetősége a szépség egyes formáinak az összehasonlítására, az valójában teljesen alkalmatlan arra, hogy bármilyen elébe kerülő tárgyról ítéletet mondjon.”[52] (Bourdieu felmérésében egy másik fénykép egy idős nő kezét mutatta. Míg a kevés kulturális tőkével rendelkezők elszörnyedtek a deformált kezek láttán, s a *meggyötört nőt magát, a személyt* sajnálták; a magasabb osztályúak a fárasztó munka szimbólumát látták a képben, s számtalan irodalmi, filmművészeti és színházi alkotásra asszociáltak.[53]) Hume példája a „paraszt” vagy az „indián”, [54] akinek még a legegyszerűbb festmény is tetszik, amely „pontosan utánozza a természetet” – ez a „silány szépség” a művelt embernek „szinte fáj”. [55] (Egy másik kérdőívében Bourdieu különböző végzettségű alanyoktól kérdezte meg, szerintük milyen témáról lehetne jó fotót készíteni. A naplementés tájkép a munkásosztály 88%-a szerint „szép” képalapanyag, míg a felsőosztály felsőfokú végzettségű tagjainak csupán 52,5%-a gondolja hasonlóan. 1,5%-uk kifejezetten csúnyának tartotta.) [56]

Hume a felsorolt feltételeknek meg nem felelő ízlést „a természetestől való eltérés”-ként értelmezi. Az idő próbáját kiállt klasszikusok tehát úgy keletkeznek, hogy az előítéletek és a vetélkedés „végül megadják magukat a *természet* és a helyes érzetek erejének”. [57] (Kielemés tőlem – K. L.) S ezzel az esszé elején feltett kérdést: ha ilyen sokfélék az ízlések, ki a barbár? – a szöveg végére megválaszolja: mivel „nem mindenkinek egyenlően értékes az ízlése”, az, aki nem tartozik a „kevés” jó kritikus körébe: az „átlagközönség”. [58]

*

Gadamer az ízlés „leszűkítéséről” beszél: az eredetileg morális-politikai fogalom használata a kanti harmadik kritikához vezető út folyamán korlátozódik az esztétika területére. [59] Ezzel együtt az ízlés mindvégig megőrzi közösséget kialakító társadalmi funkcióját, [60] csak hogy a filozófusok a képesség megszerzésének társadalmi feltételeit „a szőnyeg alá söprik” (Shusterman). Vagy a fesztelenség művészetét javasolják az ízlés tanultságának elfedéséhez, vagy feltételezik az ízlés természetes és univerzális emberi alapját. A természetesség – La Rochefoucauld-t leszámítva – végig kulcsfontosságú marad a tárgyalt szerzőknél.

Váci utca 38. Országos Tiszti Kaszinó. Adományozó: Cholnoky Tamás.

Ted Cohen az ízlésről írott szócikkében kérdezi: mit nyerek, ha törekszem a jó ízlésre? Miért akarom, hogy jobb legyen az ízlésem, miért ne fordítsam másra azt a sok energiát?[61] Mint láttuk, Gracián válasza a karrier, La Rochefoucauld-é az emberi hiúság, Shaftesburyé a helyes önzés: a csakis a jó ízléssel érhető el harmonikus és boldog élet, amely a társadalom számára is hasznos, Hume-é, a társadalmat összetartó erőn túl, a helyes megítélésből fakadó öröm: „a szellem és a szépség iránti finom érzék [...] mindig kívánatos, mert a legfinomabb és a legártatlanabb élvezeteknek, melyekben természeténél fogva az ember részesülhet.”[62] Hozzáteszi: „Ebben a kérdésben mindenki egyetért.”[63]

Gracián – aki, úgy gondolom, lényegében ugyanarra az eredményre jut, mint Bourdieu – nyíltan kijelenti: az ízlés elválaszthatatlan a társadalmi különbségek termelésétől és a hatalomszerzéstől. Valamint hangsúlyozza történetiségét: mindig kontextusfüggő, a divattal változik: „Még a tudás is a divatnak hódol [...]. Az észjárás és az ízlés az idővel változik; nem szabad régimódián gondolkoznunk, és ízlésünk legyen modern. Minden téren a többség [a magas körök többségének] ízlése az irányadó.” (120) La Rochefoucauld az ízlés „változatosságát” és „szeszélyességét” az emberek hiúságával magyarázza. Ezzel szemben Shaftesbury és Hume (és, érdekes módon, Gadamer is) a valódi ízlést elhatárolja a divattól: „Vizsgáljuk azt, mi felel meg érdeknek, politikának, divatnak, szokásnak; ám tökéletesen idegennek és különösnek tűnik azt kutatni, mi az, ami a természetnek megfelel”[64] – így Shaftesbury; Hume szerint azok a nagy művek „melyek túléltek a divat és a változó ízlés szeszélyeit”. [65] Shusterman értelmezésében ez a vezető réteg ízlésének ahistorikus standarddá alakítása.[66]

Érdekes megfigyelni, milyen viszonyulást tartanak adekvátnak az egyes szerzők az átlagember ízléséhez. Gracián:

„Semmi se légy közönséges. Ízlésben: oh, milyen bölcs volt az, akit bántott, hogy beszéde ínyére van a sokaságnak! A köznépi taps nem elégíti ki az okost. Felfogásban sem: ne örülj a csőcselék csodálatának, mert nem megy túl a szájtátáson. Az általános ostobaság ámul, míg az egyéni okosság rájön a csalásra.” (28) Shaftesbury nem tartja jó megoldásnak mások megvetését: „A közönségnek soha, semmilyen körülmények között nem szabad a szemébe nevetni, vagy balgaságait úgy korholni, hogy megvetést érezzék ki a helytelenítésből. Ami ellentétes a jólneveltséggel, az ebben a tekintetben a szabadsággal is ellenkezik. Csak a szolgálai elveket valló emberek tetszelegnek abban, hogy lenéznek a sokaságot, és fensőbbesnek mutatják magukat a tanulatlanokkal szemben. Az emberiség igaz barátai tiszteletben tartják és megbecsülik az emberek különböző gyülekezeteit és társulásait.”[67] Hume szerint pedig „türelemmel kell lenniük mások iránt, akiknek esetleg más a véleményük.”[68]

egészséges állapotban

Az udvari elméletekben – Castiglionénál és Graciánál – a szimulált, tehát művi *természetesség esztétikai értékére* kerül a hangsúly. A polgári diskurzusban a csiszolt ízlés valódi természetességéről értekeznek. A neoplatonista Shaftesbury-nél a Természetben rejlik a mérce, s így *a norma maga a természetesség* követelménye, s ezt a harmóniát és rendet, ha felismertük – a hajlam, a belső érzék mindenkiben megvan –, kemény munkával kell elérnünk, hiszen „[k]i ne igyekezne [...] *kényszeríteni* a természetet...?”[69] (Kiemelés tőlem – K. L.) Hume, aki szerint a szépség nem a dolgokban rejlik, hanem a szemlélő elmében keletkezik, megfigyelés útján jut a következtetésre, „hogy az ízlés minden változékonysága és szeszélye [vö. La Rochefoucauld] ellenére a tetszésnek és a nemtetszésnek vannak bizonyos általános elvei...”[70] A jó kritikusok véleménye torzító elemektől mentes, természetes, és ha idővel a különböző előítéletek kiesnek a befogadásból, az ítéletek „megadják magukat a természet”-nek, mert egészséges állapotban „az egyes emberek véleményei teljesen vagy jelentős mértékben egységesek [...]”[71]

Kirajzolódik tehát a kanti „tisza ízlésítélet”-hez vezető út. Kant – jóllehet a nem tiszta ítélet nála is: „barbár”[72] – csak felteszi, de nem válaszolja meg egyértelműen a kérdést: „az ízlés vajon eredeti és természetes képesség-e, vagy egy még megszerzendő és művi képesség eszméje”.[73] Az ízlésstanokat betetőző kanti filozófia elemzése kívül esik jelen írás keretein, csupán utalok *Az ítélőerő kritikája Első részének, Az esztétikai ítélőerő kritikájának befejező, 60. §-ára*, amely reflektál az ízlés és a műveltség összefüggésére, tömören összegzi a kanti programot, s előrevetíti Schiller *Esztétikai nevelését*.

„A szép művészetek propedeutikája, amennyiben azok legmagasabb fokú tökéletessége a cél, úgy tűnik, nem előírásokból áll, hanem az elme erőinek kultúrájában, melyre a humanioráknak nevezett előismeretek révén lehet szert tenni. Ez vélhetőleg azért van így, mert a *humanitás* részint a *részvétel* általános érzését jelenti, részint azt a képességet, hogy az emberek általánosan *megosszák* egymással bensőjüket; e két tulajdonság együttesen alkotja az emberiséghez méltó, az embert az állati korlátozottságtól megkülönböztető boldogságot. Az a kor és az a nép, ahol az eleven hajtóerő, mely a népet tartós közösséggé tevő *törvényes* társiasságra irányult, megbirkózott annak a feladatnak a nagy nehézségeivel, hogy a szabadságot (s így az egyenlőséget is) a kényszerrel egyesítsék (nem annyira a félelem, mint inkább a kötelességből fakadó tisztelet és alávetettség kényszerével), egy ilyen kor és egy ilyen nép szükségképpen fel kellett hogy fedezze előzőleg annak művészetét, hogy a legműveltebbek miként oszthatják meg eszméiket a nyersebb gondolkodásúakkal, valamint azt, hogy az előbbiek kibővült gondolkodásmódja és kifinomultsága hogyan hozható összhangba az utóbbiak természetes egyszerűségével és eredetiségével, s így módon azt a közepet a magasabb kultúra és az önmagának elégséges természet között, amely a helyes, de semmiféle általános szabály szerint nem megadható mércét jelenti az ízlés mint általános emberi érzék számára is.”[74] (Kiemelések az eredetiben.)

Adományozó: Schmidt Albin.

Az ízlés koncepciójában jelen van a felvilágosodás ízlésnevelésben látott demokratikus lehetősége és az autoriter, egyenlőtlenségeket újratermelő dimenzió is. Bourdieu elméletére támaszkodva, kifejezetten az utóbbira koncentráltam, és ezt a szempontot is csupán néhány kiemelt szerző megközelítésével érvényesítettem, ezért szükségszerűen nem alkothattam teljes képet az ízléelméletek Kantot megelőző történetéről. Az ízlés csiszolásának szociális vetületét alapul véve vizsgáltam a természetesség fogalmának jelentését a kora modern ízléelméletekben, s megpróbáltam rámutatni, az ízlés kutatásának szociológiai természetűvé válása nem jelenti, hogy a régi, normatív ízlésfilozófiák ma már ne tartalmaznának érvényes tudást a társadalmi interakciók természetéről, a politikáról mint az érzékelhető felosztásáról, s ne lenne lényeges figyelmet szentelni megoldásaik között húzódó – olykor kisebb, olykor nagyobb – különbségekre. A tárgyalt szerzők heroikus küzdelme természetesség és műviség meghatározásában és szétválasztásában mintegy megelőlegezi a természet kulturális konstrukciókénti felfogásának posztmodern problémáját, természet és kultúra éles elhatárolásának lehetetlenségét, természetes és mesterséges bináris oppozíciójának tarthatatlanságát.

[1] Rancière, Jacques (2009): *Esztétika és politika* (ford.: Jancsó Júlia). Budapest: Műcsarnok, 63–64.

[2] Radnóti Sándor (2010): *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következők.* Budapest: Atlantisz, 350.

[3] Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2004): *Előadások a művészet filozófiájáról* (ford.: Zoltai Dénes). Budapest: Atlantisz, 68.

[4] Radnóti Sándor (2012): „*Cold Pastoral*” – *Az ízlés embere és a filozófus: Hazlitt és Hegel.* Ókor, XI/2, 45.

[5] Gadamer, Hans-Georg (2003): *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata* (ford.: Bonyhai Gábor–Fehér M. István). Budapest: Osiris.

[6] Gadamer: i. m., 68.

[7] Uo.

[8] Uo.

[9] Bourdieu, Pierre (2014): *Szimbolikus tőke és társadalmi osztályok* (ford.: Fáber Ágoston). Replika, 87 (2014/3), 16.

[10] Kant, Immanuel (2003): *Az ítélőerő kritikája* (ford.: Papp Zoltán). Budapest: Osiris–Gond-Cura, 130.

[11] Alfred Baeumler filozófus az ízlést kifejezetten az individualizmushoz kapcsolja. Baeumler, Alfred (2002): *Az irracionális problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában* Az ítélőerő kritikájáig (ford.: V. Horváth Károly). Budapest: Enciklopédia.

[12] Vö. Szécsényi Endre (2014): 'Baltasar Gracián és a bizalmatlanság politikája'. In: *A szabadság iskolája. Köszöntő kötet Ludassy Mária 70. születésnapjára* (szerk.: Szántó Veronika). Budapest: L'Harmattan, 36–37.

[13] *Az életbölcesség kézikönyve* aforizmáinak sorszámát adom meg. Gracián, Baltasar (1998): *Az életbölcesség kézikönyve* (ford.: Gáspár Endre). Budapest: Kairosz.

[14] Ovidius (1975): *Átváltozások (Metamorphoses)* (ford.: Devecseri Gábor). Budapest: Helikon, 284.

[15] „... mert minden ostobaság csőcselék-tulajdonság, és a csőcselék ostobákból tevődik össze.” (206) „Ostobák szerencsétlensége, hogy rosszul választják meg állapotukat, hivatásukat, munkájukat, lakóhelyüket, barátaikat.” (2) Illetve: „Ismerd fel a szerencséseket, hogy csatlakozz hozzájuk, és a szerencsétleneket, hogy kerüld őket.” (31)

- [16] Kisbali László (2014): *Az ízlésfogalom apóriái: La Rochefoucauld*. Holmi, XXVI/6, 676.
- [17] Ismét a maxima sorszámát adom meg. La Rochefoucauld, François de (2004): *Maximák* (ford.: Szávai János). Budapest: Umbria.
- [18] Castiglione, Baldassare: *Az udvari ember* (ford.: Víg Éva). 2008, Budapest: Mundus, 46.
- [19] Bourdieu, Pierre (2010): *A habitus és az életstílusok tere* (ford.: Fáber Ágoston). Replika, 72 (2010/3), 81.
- [20] Idézi: Kisbali: i. m., 678.
- [21] La Rochefoucauld, François de (2014): *Az ízlésekről*. Holmi, XXVI/6, 682.
- [22] Bár La Rochefoucauld jóval többször hangsúlyozza az ízlés változékonyságát, egy maximájában úgy fogalmaz: „Hamarabb mondunk le érdekünkről, mint az ízlésünkről” (390). Mindemellett ő maga is reflektál az egységes fogalomhasználat nehézségére „E kifejezésnek – ízlés – különböző jelentései vannak, s könnyen félreérthetjük.” La Rochefoucauld, François de: *Az ízlésekről...*, 682.
- [23] Uo.
- [24] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról (Levél egy barátjához)* (ford.: Harkányi András). 2008, Budapest: Atlantisz, 26.
- [25] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (1977): 'A moralisták. Filozófiai rapszódia' (ford.: Fehér Ferenc). In *Brit moralisták a XVIII. Században*. Budapest: Gondolat, 73.
- [26] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2000): 'Soliloquy, or Advice to an Author'. In: Uó: *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times* (ed.: Lawrence E. Klein). Cambridge: Cambridge University Press, 130.
- [27] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 121. (*Miscellany III*)
- [28] Szécsényi Endre (2008): 'Utószó. Egy derús rajongó'. In Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of: *Sensus communis...*, 162.
- [29] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 122. (*Miscellany III*)
- [30] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 125.

[30] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 125. (*Soliloquy*)

[31] „Akadnak ugyanakkor más, még az előzőeknél is alacsonyabb rendű szerzők, akik ostobán szajkózzák és terjesztik ezt a szellemet, vég nélkül állítva elő az önszeretet nevezetes tárgyának változatait és variációt.” Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus communis...*, 59. A francia fordító e helyen megjegyzi, hogy Shaftesbury szinte bizonyosan La Rochefoucauld-ra gondolt. Vö. Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus communis...*, 112.

[32] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus communis...*, 60.

[33] Barell, John (1992): 'The Dangerous Goddess: Masculinity, Prestige and the Aesthetic in Early Eighteenth-Century Britain'. In: Uő: *The Birth of Pandora and the Division of Knowledge*. London: The Macmillan Press (Language, Discourse, Society), 64. Gracián nevelése nyilvánvalóan férfiakhoz szól, a nőket – mint erre az angol fordító, Joseph Jacobs ajánlása rámutat – nem említi életvezetési tanácsaiban. Vö.: Joseph Jacobs (1892): 'Dedication. To Mrs. G. H. Lewis'. In: Gracián, Baltasar: *The Art of Wordly Wisdom* (trans.: Joseph Jacobs). London: Macmillan, a.

[34] Gárdos Bálint (2008): *Shaftesbury természetfogalmának esztétikai és politikai jelentősége* Laokoón 5. (2008), http://laokoon.c3.hu/dok/gardos_shaftesbury.pdf, 29.

[35] Marshall, David: 'Shaftesbury and Addison: Criticism and the Public Taste'. In *The Cambridge History of Literary Criticism IV. The Eighteenth Century* (ed: Nisbet, H. B.–Rawson, Claude). 1997, Cambridge: Cambridge University Press, 633–658.

[36] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2000): 'Miscellany V'. In: Uő: *Characteristicks...*, 445. Ne feledjük, Shaftesbury nem akárcinek szánta az írásait – például a görög és latin szövegeket mind eredetiben idézte. Vö. Klein, Lawrence E. (2000): 'Acknowledgments'. In: Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of: *Characteristicks...*, vi.

[37] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (1977): *A moralisták...*, 220.

[38] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2000): 'Miscellany III'. In Uő: *Characteristicks...*, 408; idézi: Gárdos Bálint (2008): *Shaftesbury természetfogalmának...*, 29 [Gárdos Bálint fordítása].

[39] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2000): *Soliloquy...*, 84.

[40] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 68.

[41] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 132–134 (*Soliloquy, or Advice to an Author*). „'Ez tetszik! A kedvemre van! Amazt csodálom!' 'De miért?' 'Merő véletlenségből, tetszésem szerint?' 'Nem. Megtanulom, hogy ezt kedveljem...'" Uo. (Kiemelés az eredetiben.)

[42] Hume, David (1992): 'A jó ízlésről'. In Uő: *Összes esszéi I* (Ford.: Takács Péter). Budapest: Atlantisz, 225.

[43] Hume: i. m., 226–227.

[44] Hume: i. m., 228.

[45] Shusterman, Richard (1989): *Of the Scandal of Taste. Social Privilege as Nature in the Aesthetic Theories of Hume and Kant*. Philosophical Forum, XX/3, 215 sk.

[46] Hume: i. m., 226

[47] Hume: i. m., 232–238. Hume kiemeli, hogy a műalkotásokban megjelenő más nemzetek és korok erkölcsseit csak addig a pontig fogadhatjuk el, ameddig a szokások „ártatlanok”, nem kifejezetten tisztességtelenek. Vö. Hume: i. m., 240–244.

[48] Hume: i. m., 239

[49] Hume: i. m., 229. Edmund Burke a *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően* című írása elé írt *Bevezetésében Az ízlésről* szintén az érzéki ízeletés és a szellemi ízlés közötti analógiára épít. (Burke, Edmund (2008): *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően* [ford.: Fogarasi György]. Budapest: Magvető) Szerinte az ízlés nem elkülönült elmeképesség, hanem az érzékek, a képzelőerő és a gondolkodás együttes munkájából ered. S mivel „az emberi elmében mindeme dolgok azonos alapzaton nyugszanak” (27), ő is azt állítja, „az ízlés mércéje ugyanaz minden emberi teremtményben” (11). Habár Burke végig szigorúan elkülöníti a „természetes” és a „szerzett” ízlést, s kimondja: „tudásbeli különbségből adódik az, amit közkeletűen, jóllehet nem igazán pontosan, ízlésbeli különbségeknek szoktunk nevezni” (21), a rossz ízlés okaként nemcsak a „gyakorlás hiányá”-t, hanem a képességek „természetes gyengeség”-ét (28) is megnevezi.

[50] Hume: i. m., 236–238. Vö. még: „Sokan [...] híján vannak *akifinomult* képzelőerőnek, mely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ember e nemesb érzések iránt fogékonnyá váljon.” (Kiemelés az eredetiben.) Hume: i. m., 229.

[51] Bourdieu, Pierre (2010): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste* (trans.: Nice, Richard). London–New York: Routledge, 38–39.

[52] Hume: i. m., 233.

[53] Bourdieu, Pierre (2010): *Distinction...*, 36–38.

[54] Az indiánok Shaftesburynél és Kantnál is a rossz ízlés megtestesítői. Kant szerint „az a bizonyos irokéz törzsfőnök, akinek Párizsban semmi sem tetszett jobban a kifőzdéknél” jó példa az olyan emberre, aki nem szereti „az olyan dolgokat, amelyek pusztán arra valók, hogy megbámuljuk őket”. Kant: i. m., 114. (2. §) Shaftesbury egy felsorolásban említi az “indiánok”-at, a barbár”-okat, a „gonosztevők”-et és a “leghitványabb gazemberek”-et. Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (1969): *Értekezés az erényről és az érdemről* (ford.: Aniot Judit). Budapest: Magyar Helikon, 79.

[55] Hume: i. m., 234.

[56] Bourdieu, Pierre (2010): *Distinction...*, 27–32.

[57] Hume: i. m., 239.

[58] Hume: i. m., 238–241.

[59] Gadamer: i. m., 67. Hume példái mind műalkotások; Burke írja: „az ízlés szón az elmének egyszerűen csak azt a képességét vagy azokat a képességeit értem, amelyekre a képzelet művei vagy a szépművészetek hatással vannak” (Burke, i. m., 13); a kanti definíció szerint az ízlés egyszerűen „a szép megítélésének képessége” Kant, i. m., 113 (1. §; jegyzet).

[60] Az 18. századi ízlés politikai tétjének átfogó elemzését lásd: Szécsényi Endre (2002): *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában*. Budapest: Osiris.

[61] Cohen, Ted (2004): 'The Philosophy of Taste. Thoughts on the Idea' In: *The Blackwell Guide to Aesthetics* (ed.: Kivy, Peter). Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 167–173. (Cohen a maga részéről nem lát okot arra, miért kellene idomulnia a másik feltételezett jó ízléséhez.)

[62] Hume: i. m., 232.

[63] Uo.

[64] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (1977): *A moralisták...*, 148.

[65] Hume: i. m., 228.

[66] Shusterman: i. m., 212.

[67] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 21–22.

[68] Hume: i. m., 238.

[69] Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Third Earl of (2008): *Sensus Communis...*, 132–133 (*Soliloquy, or Advice to an Author*).

[70] Hume: i. m., 229.

[71] Uo.

[72] Kant: i. m., 133. (13. §)

[73] Kant: i. m., 151. (22. §)

[74] Kant: i. m., 273. (60. §)

kép | fortepan.hu